

Севи́ль Кара́шаева
Айше́ Аки́ева

ЭЙИЛИКЛЕР ОЛСУН

Икяелер, терджимелер ве пьеса топламы

И. Гаспринский адына Медиамеркез
Симферополь
2019

УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)
К 21

*Одобрено Консультативным советом по изданию литературы
на родных языках при поддержке Государственного комитета
по делам межнациональных отношений и депортированных граждан
Республики Крым. Издано за счёт средств бюджета Республики Крым*

Карашаева С., Акиева А.

К21

Эйиликлер олсун: *икяелер, терджимелер ве пьеса топламы.* — Симферополь: КъДж ДММ «И. Гаспринский адына Медиа-меркез», 2019. — 240 с.

ISBN 978-5-906959-98-0

УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)

«Эйиликлер олсун» китабына иджадий ёлнынъ башынъда олгъан эки язъдъжы Севиль Карашаева ве Айше Акиеванынъ икяе ве терджимелери кирсетильди. Даа эвель эсерлери «Иылдыз», «Ненкеджан» меджмуаларында басылгъан, бир сыра эдебият ярышында иштирак эткен яш эдибелернинъ мезкюр джыйынтыгына кырымтатар халкъынынъ такъдирини, аилевий мунасебетлерни, земанеге аит меселелерни айдынлаткъан икяелер кире. Бедийий услюплернинъ къуланувынен ве айны заманда англайышлы тильде язългъан икяелернинъ окъуйдыджлар тарафындан мусбет къаршыланмасына умуят багълаймыз.

Карашаева С., Акиева А.

К21

К добру: *сборник рассказов, переводов и пьесы.* — Симферополь: ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2019. — 240 с.

ISBN 978-5-906959-98-0

УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)

В книгу «Эйиликлер олсун» вошли рассказы и переводы двух начинающих писательниц — Севиль Карашаевой и Айше Акиевой. Ранее авторы печатались в журналах «Иылдыз», «Ненкеджан», принимали участие в литературных конкурсах. В данный сборник вошли рассказы, описывающие судьбу крымскотатарского народа, семейные отношения, а также проблемы современности. Надеемся, что рассказы, написанные доступным языком наряду с использованием литературных приемов, найдут положительный отклик читателей.

ISBN 978-5-906959-98-0

© Карашаева С., Акиева (Темиргазиева) А., 2019
© ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2019

Миннетдар ол!

*Сув эр шейни агъартыр,
Юзю къараны агъартмаз.
Аталар сёзю*

I

Бу саба бутюн кой урьметли ве кыйметли инсанны сонъки ёлгъа озгъармакъта. Онынъ апансыз олюми кимни кедерге, кимни белли фикирлерге, кимни бу алгъа кетирген себеплерге далдыра. Кунълернинъ энъ сыджакъ вакъты эди, орталыкъта къурып къалгъан отлар, солугъан чечеклер, тарлалардаки айванлар биле сувсызлыкътан олеята. Ёл четинде бир машина токътады. Дюмен башында отургъан йигит бу кедерли вакъианы дикъкъатнен сейир этмекте. Онынъ тыш кыяфети, бет симасы ве беден бичими ерли олмагъаныны бильдире эди. Мевтанынъ янында атеш киби туташып фышкыргъан къавгъа, йигитни фотокамерасыны четке алмагъа меджбур этти.

— Буны сиз башладынгыз, бакъынгыз неге кетирди!

— Эгер эр кес виджданына коре яшаса, проблемлер де олмаз эди!

— Оны сиз ольдюрдингиз!

— Ёкъ, оны сизинъ ачкозъюлигингиз ёкъ этти!

Эркеклер кызышып бири-бирине атылмагъа башладылар. Де о, де бу тарафтан янгъырагъан эр анги сёз, къавгъага чагъырув киби эди. Козълерини къан баскъан, дамарлары бурюшкен бири-бирине багъыргъан адамлар имамнынъ

сёзлерини биле эшитмей, кыскасы — дженазе намазы толусынен бозулды. Ниает, кяпы аралыгына зар-зорнен чыккыан эсли-башлы кядын, вайвалап, агылап-кычырып ялвармагъа башлады:

— Акбайымнынъ джеседи даа сувумады, сиз исе онынъ янынъда бири-биринъизни чамурнен суварасынъыз! Озь-озюнъизни маскъара этменъиз! Лафларынынъздан юрегим булана! Эльшаныма сонъки вакъыт яшайыш бермединъиз, ич олмаса, эбедийликке къавгъасыз озгъарынъыз! Арам шейлер япасынъыз, анъламайсынъызмы ёкса?

Кядын эсини джодджакъ алда, азбарда оны беклеп тургъан адамларгъа таба адымлады. Сой-акърабалар аман онынъ кьолтукъларына кирип, кьартийни озюне кетирмеге ашыккытылар...

Арадан учь кунь кечти. Ябанджы йигит бу койде ерлешир экен, кьомшуларнен таныш олмагъа истеди. Илк эвеля о энди белли олгъан эвге бармагъа ниетленди. Буюк ихтимал бар ки, мерхумнынъ омюр аркъадашы да шимди бир де-бир ярдымгъа мухтадждыр... Яваш-яваш кяпыны кыакъар экен, нефесини ичине чекип беклей эди.

Бир кыач дакъкъадан о, дженазде корьген кядынны якъындан дикъкъатлыджа козьден кечирди. Кядын тахминен алтмыш беш яшында, арыкъ, алчакъ бойлу, эсмери юзюлю, къара кыашлы, корюнгени киби яшлыкъта пек дюльбер кыыз олгъан, амма башына кельген белялар оны аякъларындан айыргъан, сонъки учь кунь агъызына сув биле алмагъан кядын шимди озю де меджалсыз бир алда. Къаарь-къасевет оны бутюнлей йыккыан эди.

— Сизге бельки де кедер этедирим, багъышланъыз мени, тизе. Мен бир кыач кунь эвель мындаки дженазенинъ шааты олдым. Аллах рахмет эйлесин, башынъыз сагъ олсун. Сизге бираз емек кетирдим, Бисмиллях...

— Достлар сагъ олсун! Аллах сенден разы олсун, балам, амма сени танымайым, кимнинъ огълу оласынъ?

— Мен бу ерли дегилим, сизинъ коюнъизге ишнен ёлланылдым, бир араштырмаджым. Фаркълы халкъларнынъ адет ве

омюр тарзларыны огренип, тедкъикъ ве къыяслав ишлерини кечирем, балабан китап нешир этмек ниетиндем. Коюнъиз акъкъында исе бир танышым сёйледи. Мен де меракъланып кельдим.

— Анълашылды, ишинъ меракълы экен, балам. Адынъ не?

— Адым Аким, Бай-Сервернинъ сюлялесинденим, Къырымдан кельдим.

— Мен исе Шахназ абла. Мемнюн олдым. Бизим Шахдагъ къаямызны, онынъ этегиндеки кичкене ве кимсеге белли олмагъан Чилегир койчитимизни коръмек ичюн, узакъ ёл кечкенсинъ, кель, мусафирим ол, бельки сенинъ ишинъе меним де файдам тиер, озюм де бираз язылырым.

Мусафир йигит эв бикесинен берабер багъчадаки тапчангъа таба адымлады. Биринджи дакъкъалардан Шахназ абла гъает мулайим ве мерхаметли олгъаныны анълады, къадын кельген мусафирни энъ эйи шекильде сыйламагъа тырышты. Сонъки вакъытларда лаф этмек ве гонъюль ачмакъ ичюн сырдашы да ёкъ, бутюн танышлары белли вакъиадан сонъ озъарасы къавгъалашып даа барышмайлар.

— Мен сизге якъын бир эвчикни кираладым, бир къач ай мында къалмагъа истейим. Янғы къомшунъыз олам. Аллах къысмет этсе, къатнашырмыз.

— Пек яхшы хабер! Умют этем, биз акъкъында теэсуратларынъ да эйи олур, халкъымыз аслында пек мусафирчендир. Ойле олса, кель, санъа озюм акъкъында базы бир шейлер тариф этейим.

Къадын озюне ве мусафирге бирер пияла чай къойып, икяесини башлады:

— Бир заманларда биз башымызгъа кельгенлерден къуртулмакъ ичюн мында кельдик. Эльшан агъанънен йигирми яшында олгъанда эвлендим, пек бахтлы эдик, тек бир дердимиз бар эди, Аллах бизге эвлят насип этмей эди. Геджелерим, кунъдюзлерим дуаларда кечти ве, ниает, бир кунъ муджизе юзь берди, Аллах дуаларымызны къабул этип, бизге нидже йылар бекденильген балачыкъны багъышлады. Огълумызнынъ адыны Йылмаз къойдыкъ. О бизим къуванчымыз ве таянчы-

мыз олды. Сенинъ яшыньда олгъанда дженкке кетти, амма омюр къыскъа экен, андан къайтмады. Тек: «Огълунъыз джесюр, акъикъый ватанпервер эди», — деп мектюп ёлладылар. Бундан сонъ рахметли Эльшаннен экимиз къалдыкъ. Башкъа ерге кочип тынч аятны кыдырып башладыкъ ве мында, Чилегир коюне кельдик. О вакъыт бу тарла ве дагълар бош эди ве кой энди-энди адамларнен толып башлагъан эди. Мында эсасен лезгилер яшай эди, оларнен тез арада достлаштыкъ. Энь эвеля, бухалкъ бири-бирини къорчалагъан, кимге ярдым керек олса, кунъдюз-гедже демейип, бутюн кой топлашып ярдым этер эди. Бойле этип, биз мында он еди йыл яшадыкъ. Ерли адамлар сыгъыр, къой бакъып, бостанда себзе, багъчаларда мейва етиштирип кечинелер. Бир кере эрте бааръде апансыздан къар бораны башланды, о вакъыт сачылгъан берекетнинъ ярысы ве чечек ачкъан бутюн мейва тереклери къар тюбюнде ёкъ олды. Агъыр вакъыт эди. Койде теляш, къоркъунч, о йылынъ кышыны зар-зорнен кечирдик... Келеджек сене башымызгъа даа бир беля, бу сефер къургъакълыкъ сыфатында тюшти. Эвель кулерюзлю ве мерхаметли инсанлар санки ёкъ олдылар. Адым-адым кельген, чимчеп тургъан белялар адамларны бахтсыз ве керчектен де аджыныкълы алгъа кетирди. Аллахнынъ бу сынавлары кимни къырды, кимни даа кучлю этти, ким даянамайып, койден къачып кетти, ким баш язысыны козь корер деп, сабырнен эйи кунълерни бекледи. Амма акъикъат шу ки, башкъа кельген белялар инсанларны, оларнынъ мунасебетлерини денъиштире биле. Йип индже еринден узюлип башлай, деп айталар да. Бизим такъдиримизде де бойле зайыф ерлер тапылды...

Бойле этип Акимнен Шахназ абла кунъ баткъандже лаф эттилер. Эвге къайткъан сонъ йигит дюньянынъ ортасына тюшкенини ве бу кой кучюк олгъанына бакъмадан, мында аят къайнап фышкъыргъаныны анълады. Энь меракълысы да, Шахназ абла бу ернинъ буюк сыры: «Оны огренмек кереким», — деп йигит юкьугъа далды.

II

Эртеси куню Аким этрафны бираз огренмек ичюн ёлгъа чыкъты. Кунь сыджакъ оладжагъы саарьден дуюла. Йигит бош сокъакъларны кезип, буюк ёлгъа чыкъты, онынъ сол тарафында Къусарчай адлы буюк озен, сагъ тарафта исе янгы ве эски эвлер. Олар бир тарих, бир къач асырнынъ тимсалидир. Мында биринджи кере кельген огълан бу ернинъ дюльберлигине шашып къалды. Къаяларнынъ юджелиги, магърурлыгъы оны айретте къалдыра. Мында керчектен де булутлар догъа экен. Дагъларнынъ тёпесинде, ташлар устюнде оськен тереклер табиятнынъ аджайиплигини акс этмекте. Юксекликте, узакъта къой сюрюлери корюне, янларындаки чобан озь таягъыны саллап турмакъта. Даа юкъарыда ерлешкен койчиклер думан ичинде джоюла. Тазе ава, къушларнынъ чивиль-дешмеси — бутюн булар Акимге китапларда окъугъан эски ватаныны хатырлатты. Баягъы юрьген сонъ, о, чешме башына кельди. Йигит кене айран къалды, амма онынъ дикъкъатыны джелъп эткен шей чешме дегиль де, онынъ янында тургъан бир къач гугюм олды. Олар корюнишче пек эски, устюндеки орьнеклер аман-аман толусынен силинген. Козю огюндеки манзарагъа бакъып инанамай. Акъкъан сув тамчыларында кунеш нурлары ойнамакъта. Олар къувана-къувана де бир якъкъа, де башкъа тарафкъа секире ве бу аджайип оюннен сув акъынтыда кок къушагъыны пейда этмектелер. Акъикый тылсым. Апансыздан бу оюнны узун бойлу, арыкъ бир къыз токътатты. О, ябанджыны корип, бираз абдырады, башындаки явлукъны чекип, сачларыны къапатмагъа ашыкъты, гугюмини элине алып, тез-тез дагъгъа таба чапты. Аким козълерине инанмай: «Бу не? Бу керчекми? Я да меним устюмден бирев кулеми, шакъалашмагъа истедими? Насылдыр къыз... гугюм... Земаневий асырда бойле омюр тарзы ола билеми, аджеба?» Башында о къадар суаль пейда олды, о къадар чокъ шейлер бильмек истеди ки, джевабыны алмагъандже, гонъюлю раат олмайджагъыны анълады. Аким къызнынъ артындан чапты.

Эв огюнде отургъан къартбаба къапыдан къасыргъа киби атылып кирген къызны ве онынъ пешинден ашыкътып кельген огъланнъ коръди. Къашларыны сыткъан къарт Акимнинъ огюне чыкъты:

— Мында не ишинъ бар? Къыздан не истейсинъ?

— Багъышланъыз мени, къартбаба, мен ерли дегилим, бу къызны чешме башында раст кетирдим, сув ташымакъ усулы мени айретте къалдырды, бир къач суаль бермек истедим.

— Эвленмеген къызларымызгъа йигитлернен лаф этмек ясакътыр. Суаллеринъ олса, менден сора!

— Яхшы, яхшы, джанынъызны агъыртмагъа истемедим. Келинъиз таныш олайыкъ, олурмы? Адынъыз не, къартбаба?

— Адым Бюркюд. Мен бу койнинъ акъсакъалы олам. Сенден къачкъан къыз — меним торуным. Онынънен багълы суаль береджек олсанъ, мукъайт ол!

— Сиз мени янълыш анъладынъыз. Мени торунынъызнынъ гутюмнен чешмеге келюви айретте къалдырды. Яни земаневий аятымызда бу киби шейлерге аджет ёкъ, чюнки эр шей адамларнынъ онъайтлы яшамасы ичюн шараитлер бар.

— Биревде бар, биревде ёкъ. Бойле земаневий шейчиклернинъ пешинде олсанъ, шеэрге кет, бу койде эски анъанелеримизни кутелер.

— Эбет, кутелер! Чешмеге акъайлар барып чамашыр ювмай ве кунъде он кере сувгъа бармайлар, — мырылданды эвден чыкъкъан эсли къадын. — Сув агъымыз олса, эллерим о къадар берчли олмаз эди.

— Эвге кир, къадын! — деп къычырды Бюркюд къартбаба — Эркеклернинъ лафына къарышма! Эй, йигит, сен не сорайджакъ эдинъ?

Аким бир къач саниеге бир ерлерге далгъан киби олды. Акълына онынъ рахметли къартбабасы кельди. Огюндеки акъсакъалны да онъа ошатты. Онынъ къартбабасы да бир тарафтан бойле серт ве джиддий, асылында исе мерхаметли ве адалетли эди. Козъ огюнден аяттан бир къач левха кечти,

акъсакълнынъ апансыздан эшитильген сесинден абдырап, ихтиятнен сорап башлады:

— Бюркюд къартбаба, сизинъ чешменъиз насыл чешме я? Козюме санки дерсинъ тылсымлы киби кельди.

— Акълысынъ, деликъанлы, о эпимиз ичюн тылсымлы олды.

Къартбабанынъ юзю бираз ачылды, чересиндеки бюрюш-чюрюшлер козь этрафында нешели кемерчиклер пейда этти. Скемлеге отурып о, мусафирге де отурмакъны теклиф этти. Яшына бакъмадан, акъсакъл бойнуны созып башыны тик тута, къарталгъа бенъзей. Кучъю эллер ве омузлар къарт ерли халкънынъ магърур огълу олгъаныны исбатламакъта. Чаларгъан сач ве сакъл исе онынъ къыяфетине икмет ве ираде къоша эди.

— Бу чешме, — деп башлады Бюркюд къартбаба, — эпимизге рух берди. Эпимизни сувсызлыкълтан къуртарды. Мында, биледжек олсанъ, сув чокъ дегиль, озенимиз аман-аман къуруды, эр азбарда да къую къазылмай. Бир къач йыл эвель мындан юксек дагъларгъа чыкълп, андаки чокъракълардан сув топлап, койге кетире эдик. Адамлар о вакыт пек къыйналды. Джамиде эр акъшам топлашып, Аллах бизге сув бермесини ялварып истей эдик. Бойле чекишовлерде бир къач йыл кечти. Кунълерден бир кунъ эпимизни джемаат топлашувына чагъырдылар. Реисимиз пек эеджанлы эди. Рахметли Эльшаннынъ юзю аля козюм огюнде. «Мен бугунъ тылсымлы бир тюш корьдим, — деп башлагъан эди о. — Санки мен гедже маалинде сокъакълта бир ышыкъ корьдим. Недир деп, эвден чыкълтым, тереклернинъ артында сакъланып, гизлиден бакълп турдым. Бир заманда коктен мелеклер энип, бир ерде топлашып башладылар. Олардан муджизевий нур сачыла эди. Мелеклер айланып-айланып бири-биринен ойнай... Амма шу анъ апайым мени чагъырды, олар къоркъып ёкъ олды, мен исе уяндым. Бугунъ о ерден кечкенде, бир мышыкъ отурып сомагълны ювгъланыны корьдим. Зан

этсем, бу, Аллахтан бизге кельген бир белгидир. О ерде сув бар, достлар!» — деп авучларыны чырпмагъа башлады. Гъарип Эльшан. О вакъыт онъа кимсе инанмады, «сувсызлыкътан акъылдан азып башлады, гъалиба», деп тюшюнгенлер олды. Заваллы, худжур адамлар, къач йыл дуа этип, ниает, Аллахтан муджизе олгъанына инанмадылар. Амма Эльшан сёзюнде, эминлигинде къатты тура эди. Бир къач куньден ишчилерни кетирип, о ерлерни къазып башладылар. Бир къач афтадан сув пейда олды. Оозь эллеринен энъ эйи шекильде, энъ гузель чешме къурды. Омрюмде бойле дюльбер чокъракъ корьмеген эдим. Бутюн коюмизнен учъ кунъ байрам эттик. Эльшан да о вакъыт акъикъий къарамангъа чевирильди. Аятымыз кене къайнап башлады. Бостанлар, багъчалар суварыла, этрафта ешилъ от-олен, айванларымыз токъ, эт, сют, ягъ чокъ. Э-эх... — ах чекти Бюркюд къартбаба. Инсан озь келеджегини билсе, базы хаталарны япмаз эди. Амма оладжагъа чаре олмаз, дегенлер... Бюркюд къартбаба саатке бакъты:

— Намаз вакъты кельди. Кель берабер намаз къылайыкъ, сонъ уйле емегини де берабер ашармыз. Мусафиримиз олурсынъ. Иера, Михид, софра азырлангъыз!

III

Корюшювлер, субетлерден сонъ Аким койнинъ сакинлери эвельки киби муаббет олмагъанлары ве оларнынъ араларында атта душманлыкъ пейда олгъаныны анълап башлады. Себеп де тезден белли олды.

Эртеси кунъ къавгъанен башланды. Чешме башында топлашкъан къадынлар ар-намус, миллий адет, тербие демей, бири-бирини чиркин, пис сёзлернен акъарет эттилер. Эр бирининъ элинде бирер хортум. Эр бири озь малыны чешме богъазына тыкъмагъа арекет эте. Бири-бирини итеп, атта котеклешип башладылар. Озь бостан ве багъчаларыны сувсызлыкътан къуртармакъ ичюн эр бири къаба адамгъа чевирильди, озюни там мал киби туткъан къадынларнынъ юзьлери

къарарып-къызарып башлады. Ниает, шамата-гудюрдьюге эркеклер чапып кельди. Базылары давагъа къошулды, базылары четте сусып турды. Ниает, буны корьген Бюркюд къартбаба узакътан таягъыны саллап:

— Э-э-ээийийй... арам копеклер киби не къавгъалашасынъыз мында?! Сизге сув етмейми? Бир чешмени пайлашып оламайсынъыз! Утанмазлар! Тербиесизлер! Сиз яхшылыкъны ич де анъламайсынъыз! Дагъларгъа тырмашып, сув ташыгъанынъызны унуткъансынъыз, гъалиба! Аллах бойле япкъанынъыз ичюн сизни джезалар! Озюнъизге келинъиз де, бираз мерхаметли олунъыз! — деп къычырды.

— Бюркюд къартбаба, сен киришме! — деп атылды къартнынъ устуне къомшу къадын Диде. — Меним секиз балам бар, оларны насыл бакъайым? Тизген джедвелинъизге коре, меним небетим эки кунъде бир келе! Мен насыл етиштирейим? Эки къолум бар! Бу ярым саатлик сувгъа аш пиширейимми, бостан суварайыммы, чамашыр ювайыммы? Бу джедвельни сиз Эльшаннен тиздинъиз, о ольди, энди сен джевап береджексинъ! Насыл, сёйле мангъа, насыл этип етиштирейим???

— Бюркюд къартбабанъ яшында, къарт адамнен бойле лаф этмеге акъкъынъ ёкъ! Еринъни биль, эй, къадын! — деп багъырды къомшу Мулкай. — Озюнъни не деп беллейсинъ? Тек сен дегиль, эпимиз бойле яшаймыз! Амма сенинъ не агъзынъ токътай, не эллеринъ! Бакъ, башынъызгъа беля олурым, къадынсынъ демем, бойнунъны къырып ташларым, къанымны къайнатма!

— Етер, улан! Быракъ шу къадынны. Джезасыны сенсиз де алыр. Шимди эпинъиз дагъылынъыз мындан. Кимнинъ небети кельген олса, чешме агъзына хортумыны тыкъсын. Сув меселеси къапатылды, — деп кестирди Бюркюд къартбаба.

Къадынлар сусып, эвлерине дагъыла башладылар. Бюркюд къартбаба чешменинъ башында отурып терен кокюс кечирди: «Ах, Эльшан, ах, бу чешме адамларнынъ юзьлерини насыл ачкъаныны шимди коремиз», — деп терен ойларгъа далды.

IV

Куньлер к̣арарды. Ава сувук̣лашты, кокни булутлар сарды, кок гудюрдеди, амма Чилегирнинь топрагына бир тамчы яг̣мур биле тюшмеди. Эр ер к̣аранлык̣, геджелернен г̣адапланган фуртуна, ерли сакинлернинь малына азмы-чокмы зарар кетирмекте. Кимниньдир араны, кимниньдир эви йык̣ыла. Куньдюз ве гедже арасында фарк̣ к̣алмады. Адамлар эвлеринден чык̣майып, сес-солук̣сыз отура. Айванлар санки к̣утург̣ан, баг̣ланган йиплеринден к̣уртулып к̣ачмаг̣а тырышалар. Койде эр бир кошеден эшитилген худжур ве к̣орк̣унчлы мал сеслери санки ярамай бир шей оладжагыны тасдик̣лай эди.

Бир к̣ач куньден сон̣, кой эалиси аджеле суретте меджлиске топлашты. Сёзни койнинь ак̣сак̣алы Бюркюд к̣артбаба башлады:

— Юдже Раббимиз башта бизни сынады. Сон̣ра оз̣ мерхаметини кос̣терди, биз де яхшылык̣ны корип, эр шейни унуттык̣, к̣ёр олдык̣. Шимди Аллах бизни тенбилей, аваларг̣а бак̣ынгыз, ель эсмесе, япрак̣ тепренмез, дейлер. Бу к̣орк̣унчлы шейлерге биз оз̣юмиз себетчи олдык̣. Бири-биримизни сув ичюн, аш ичюн бог̣маг̣а азырмыз. Башымызг̣а даа бетер беля кельмезден оз̣юмизге келейик, достлашайык̣, муаббетлешейик.

Адамлар шамата котердилер. Базылары айтылган сёзлернен разы, базылары итираз этип башлады, амма ич кимсе первасыз к̣алмады. К̣апыда турган Диде де артта к̣алмайып, оз̣ фикрини бильдирмеге ашык̣ты:

— Э-э, к̣артбаба, сен омрюн̣нинь сон̣унда темиз чылдырдын̣. Аванын̣ бизнен не аляк̣асы бар я? Ола бойле шейлер, кимерде яг̣мур, кимерде кунеш, кимерде фуртуна к̣опар. Сен пек к̣абартасын̣. Эм де джемаат к̣азаны атешсиз к̣айнар. Мен, меселя, оз̣ к̣абаатымны ич де кор̣мейим, к̣орантам ичюн гедже-куньдюз тарлаларда чалышам, оларг̣а бир дилим от̣мек тапмак̣ ичюн джанымны чык̣арам. Ман̣а насыл иддиа олур? Оз̣юме энди дженеттен ер к̣азандым...

— Тевбе, тевбе... айтканына бакъынъыз, Аллахтан къоркъмагъан!

— Бюркюд къартбаба, сен де туттырдынъ — сув, сув, не сувы я? Мен сизинъ къаиделеринъизни танымайым. Эндиден сонъ не вакъыт истесем, барып озюме шу алтын сувдан аладжагъым, биринъиз мени токътаталмазсынъыз! — деп одадан чыкъты Диде.

Эеджанлангъан адамлар яры геджеге къадар мунакъаша этип бир арагъа келемедилер. Бутюн бу вакъиаларнынъ шааты олгъан Аким сабагъа къадар козюни юмып оламады.

Эртеси куню Аким фотокамерасыны алып, чешмеге догъру ёл алды. Чешменинъ устюнде Диде энди этеклерини яйып отура. Кимсени де сув башына якълаштырмай. Узун бойлу, шишман къадын кольмегининъ енълерини сывап талашмагъа азыр эди. Узун бурнунынъ къапакълары къабаргъан, козьлери къан толгъан. Янынъда тургъан де бир къомшугъа, де башкъа къомшугъа козь ташлай.

— Япмаса ойле, Диде. Кель инсанджасына лаф этейик, анълашайыкъ. Быракъ шу къавгъаны, табиатынъны косьтерме, — яваштан башлады Бюркюд къартбабанынъ къызы Иера. — Биз душман дегильмиз. Бири-биримизге сабырлы олмалымыз, ёкъса берабер яшап оламамыз. Рахметли Эльшаннынъ хатырасына бойле япмасанъ не ола?! Кель лаф этейик...

— Эпинъиз шу Эльшанны пек севесинъиз. Къараманымыз, бильмем не, о исе эпинъизнинъ устюнден кулды. Бизим талашкъанымызгъа бакъмагъа истегени ичюн де, тек бир чешме къурды. Амма истегине иришемеди, геберип кетти бичаре. Айт бакъайым, не ичюн бир къач чешме япмады? Бир чешме бизге азлыкъ этеджегини бильмедими ёкъса?

— Агъзынъны къапат, Диде! Йылан киби къадынсынъ! — озъ азбарындан багъырып башлады Мулкай. — Инсан бизге яхшылыкъ япты, сен исе башынынъ тёпесине чыкътынъ. Онынъ юреги бизим къавгъаларымызгъа даянмады!

Мулкай буюк бир таш алып чешмеге таба чапты. Чевик арекетлернен чешменинъ къурнасыны къырмагъа башлады,

къяа ичине кьакъылгъан демир боручыкътан сув аман-аман кесильди. Этрафта тургъан кьадынлар Мулкай делиреджегинден кьоркьып, эвлерине кьачтылар.

— Бойле олса олсун, сув кимсеге тиймесин! — деп Диде де чапып кетти.

Бутюн бу шейлерни корьген Аким озь козьлерине инанмады. Озюни гуя бир масалда, башкъя бир алемде киби дуя. «Амма бу масалнынъ сонъу насыл оладжакъ? Бу кьавгъада ким енъер?» — деп ойланды о.

Эр кес озь вазифесине тюшти. Эркеклер ишке, балалар мектепке даркълды, маалледе тек кьадынлар ве кьартлар кълды. Кими бостанда чалыша, кими эв ишлерини бакъя. Тек азбарында янъы кьора кьурып тургъан Мулкай ара-сыра чешмеге козь ата. Отлар ичинде санки бир шейлер беклеп отургъан Аким де чешмеден козюни алмай.

Сабаки вакъиадан хабердар олгъан Бюркюд кьартбаба чешме башына чапып кельди. О де сёгюне, де агълай, бойле алда чешмени тамирлеп башлады. Кьурна бир тамам бозулгъан, амма сув алмагъа чаре бар эди. Бюркюд кьартбаба Мулкайгъа якълашты:

— Огълум, сен не яптынъ? Кьадынлар чокъ шей айтар, сен оларны динълеме. Йыланнынъ кьуйругъына басма. Озюньни, балаларынъны тюшюн, сув олмаса, сен де кьыйналырсынъ...

— Бу кьадын — делининъ делиси. Мени де дели этеджек. Ачувым богъазыма келип тыкълды, даянамадым, Бюркюд кьартбаба. Онынъ сесини эшитсем, сачларым тик тура. Акъшам барып акъайынен лаф этеджегим, апайына саип чыкълсын, ёкълса беля оладжакъ.

V

Гедже фикирлеринден даа чокъ делирген Диде, саба эрте кене чокъракъкъя кетти. Ёл четинде кьум ичинде ойнагъан балачыкълар Дидени корип, сычрап артындан чаптылар, бирер-бирер эриштирип, устюнден кулип башладылар:

«Дели Диде, дели Диде, чешмеге кетти Диде.
Къопкъанен сув алам деп, аягъы тайды, йыкълды.
Устю-башы сувланды, озю пек ачувланды.
Халкъкъа бакъты — утанды, чюнки о сувсыз къалды...»

Диде бу сёзлерни эшитип, дешетли бир бакъышнен балаларгъа чевирильди, балалар къоркъып, къадындан иракъ чаптылар, амма эр тарафтан кельген мыскъыл ве кулькю кесильмеди.

— Тербиесиз сарынчкъалар! — деп куфюрледи Диде балаларны ве ёлуны девам этти. Къадынлар энди, адетиндже, чешме башында топлангъан. Буны корьген Диде ортагъа кирип сёз алды.

— Динъленъиз мени! — деп башлады о. — Бизим эркеклеримиз беджериксиз ве аптал экенлер. Тюневин мен бу ерде бунгъа эмин олдым. Коресинъизми, олар сув джедвелини биле догъру тизип оламайлар. Амма бойле девам этмек олмаз. Мен сизге яхшы шей теклиф этем. Энди аиледеки бала микъдарына бакъаджакъмыз. Эгер къорантада секиз ве я он бала олса, демек олар толу бир кунь сув алалар. Дёрт-беш баласы олгъан — беш-алты саат сув ала ве иляхре...

Азбарда чалышкъан Мулкай бу сёзлерни эшитип, даянамады ве кене къавгъагъа киришти:

— Сен озюнъни не деп саясынъ? — деп багъырды о. — Синъырлеримни кычырдатма, бакъ, башынъ белягъа къалыр! Янгъы къаиделер чыкъаргъан, сен ким олгъансынъ?

— Мен мында олмасам, эпинъиз котеклешип, бири-биринъизни ольдюрирсиз. Мангъа даа сагъ ол дерсинъ сен, Мулкай. Буны унутма, — Диде къурумлы тавур алып, пармагъыны котерди.

Шу анъ Мулкайнынъ сабры патлагъан киби олып, элиндеки курекни къатты сыкъып, шаматанынъ ортасына чапты: «Мен сени ольдюрмесем, мен дегилим!» — деп къадыннынъ устюне атылды. Шу дакъкъасы курекнинъ сапы шап этип къадынларнынъ ортасына тюшип, бирининъ бойнуна урулды. Заваллы

кѡадын ерге йыкѡылды ве агѡзыны ачып бир сѡз биле айтып оламады. Мулкай янѡлыш ургѡаныны анѡлап, арткѡа чапты ве балабан бир таш алды, буны корѡген Диде, кене озюни четке алып, бу сефер де джаныны сакѡлап олды. Кѡутургѡан Мулкай Дидени бош кѡоймай, ольдюрмек ниетинден вазгечмей. Кѡадынлар шамата котерди. Эр кес кѡычыра, эр кес вайвалай. Кими ерде яткѡан кѡадынны четке чекмеге тырыша, кими Дидени кѡорчаламагѡа истей. Бу кѡавгѡаны корѡген Мулкайнынѡ ана-бабасы эвден атылып чыкѡып, огѡлуны токтатмагѡа, азбаргѡа алып кирип, оны тынчландырмагѡа арекет эттилер. Диде исе эп сусамай, косѡтерильген баскѡыдан, онынѡ агѡзындан даа чокѡ куфюр ве чиркин сѡзлер фышкѡыра. Шу дактѡкѡасы кѡадынларнынѡ бириси кѡычырмагѡа башлады:

— Нефес алмай! Иера нефес алмай! Агѡзындан кѡан акѡа, бакѡынѡыз! Экимни чагѡырынѡыз, экимни!!!

Шаматагѡа чапып кельген Бюркюд кѡартбаба: «Не олды, не олды?» — деп бир шей анѡламай, де о, де бу тарафкѡа чапкѡалай.

— Бюркюд кѡартбаба, кѡызынѡыз... Иера, нефес алмай... Ольди, — деди кѡадынлардан бири.

Бюркюднинѡ башына санки кѡая авдарылды... «Балам, эвлядым, оларнынѡ кѡаргѡышлары санѡа тийдими... Балам...»

VI

Сонѡки вакѡиаларданмы, адамларнынѡ акѡсызлыкѡ ве кѡабалыгѡынданмы, озѡ икѡясини язгѡан ава да бу койге ич де шавле сачмады. О этрафкѡа эп кѡаранлыкѡ ве кѡоркѡунч даркѡата эди. Бир кѡач кунѡ токтѡамагѡан кок гудюрджюси шимди озюнинѡ энѡ шиддетли нокѡтасына етти. Ель фуртунасы тереклерни сындырып башлады. Апансыздан кокте яшын пейда олды. О сюжетнинѡ баш кѡараманы оларакѡ, санки тахткѡа отурды. Эр тарафтан кучѡ алгѡан киби бу табиий корѡюниш бесе-белли ки, бир шейге азырлана эди. О бирден бутюн кучѡ-кѡудретини топлап, чешмеге догѡру атеш

окъларыны ёнельтти. Бир... Эки... Учъ... Бичаре чешме экиге ярылды. Кокни гюдюрдетип парылдап чыкъкъан шемшек бар кучюнен текрар чешмеге атылды. Яшын дешетли чыкъышыны битирмели эди. Теэсюф ки, бу оюнда тек бир гъалип, бир къараман къалмалы... Чешме даянамады. Сонъки нефесини алып, о, бир къач дакъкъа ичинде сувуны кести. Бу да Аллахнынъ эмри.

Машинасы янында тургъан Аким истер-истемез бутюн бу оюннынъ шааты олды. О азырлагъан джемиданларыны тез-тез ерлештирип, ёлгъа чыкъмагъа ашыкъты. Бу койде даа бир дакъкъа биле къалмагъа истемеди...

Сабырдан незакет

Кузь сонъки кунълерини яшар экен, адамларнен ведалашмакътадыр. Орталыкъны сувукъ сарып ала. Кунъ ярыгъында ягъмур ягъса, геджелерни аязлар баса. Кичкене койчикнинъ сакинлери къышкъа азырлагъан одунларыны яваш-яваш къулланып, озъ юваларыны къыздырмагъа чалышалар. Сувукълар себебинден ара-сыра электриклер де кесилип башлады. Амма бунгъа эр кес энди алышты. Кими юкъламагъа ята, кими мумларны чыкъара, кими эвель олгъаны киби фетиджен ламбаларыны якъып отурмакъта. Эр бир аиле чаресине коре озъ муитини сакъламагъа тырыша.

Къаранлыкъта корюнген арыкъ орта бойлу Асене ламбаны якъып, оны маса ортасына ерлештирди. Кичик атеш одадаки адамларны ярыкълатты. Сарышын акъайы Асан ве къарарнен алты ве дерт яштаки эки огъулларынынъ кольгелери дуварда шень ойнап башлады. Амма бунгъа бакъмадан, аиле азалары бугунъ сускъун. Баба-анасынынъ кедерини кичкене огъланчыкълар да ис эте. Эльбетте эр кеснинъ озъ къасевети бар эди. Бир къач айдан берли не къамфет, не де мейве корьген

балачыкълар арзуларгъа далып отуралар, анасы якъынлаш-
якъан догъумыны ве эвдеки агъыр вазиятни эсаплай, бабасы
исе ярым йылдан берли иш тапамайып, аилесини насыл
бакъаджагъыны тюшюнип отура. Ламбагъа бакъып, ич кимсе
сакинликни бозмагъа истемей.

— Мугъаймангъыз, балаларым, — яваштан башлады аиле
башы, — даа бираз сабыр этсек, Аллах бизге иляки ярдым
этер. Даа чокъ дуа этейик. Геджелернен туруп, Онъа ялва-
райыкъ. Тек инанынгъыз ве башларынгъызны эгменгъыз. Бу
имтианны берабер кечермиз.

— Кечкен сонъ исе мен озюме бир оба шоколад ве къамфет
алырым! — деп къуванды кичкене Осман.

— Мен исе буздолабымызны дондурманен толдурырым, —
девам этти экинджи огъул Сейдамет.

— Сен оны дондурманен толдурсанъ, мен этни къайда сакъ-
лайджагъым? — шакъалашты Асене.

— Этни ойле де ашармыз, сакъламагъа аджети де къалмай-
джакъ, — деп кулды Асан.

— Ана, баба, мен сизлерни пек севем! — юксек сеснен айтты
Осман ве ана — бабасыны охшамагъа ашыкъты. Сейдамет те
бунгъы корип, артта къалмагъа истемеди.

— Сагъ олунгъыз, балаларым, Аллагъа бинълердже шукюр-
лер олсун, сиз янымдасынгъыз! — деп яшланды Асан.

Шу дакъкъа къапы къакъылды.

— Ким экен бу саатте, — деп Асене къапыгъа якълашты.
Анда исе Асаннынъ эки догъмуш къардашы, омюр аркъа-
дашынен берабер хабер-тебер алмакъ ичюн мусафирликке
кельгенлер.

— Ооо, сой-соп демейсингъыз, бир къавеге де кирмей-
сингъыз, — деп башлады мыскъылламагъа даа эвге кирмеген
Зибиде, — ана, сизни беклегендже къар ягъар деп, озюмиз
кельдик. Селям алейкум.

— Алейкум селям, хош кельдингъыз, кирингъыз, босагъада
турмангъыз, — деп джевапланды Асан.

Шишман ве чиркин къадын акъайыны итеп, ичериге кирди. Сонъки модагъа коре алынган тоныны чыкъарган сонъ, Асене якълашты ве къулагъына яваштан фысылдап:

— Асылында... — деди о, — санъа бир хаберим бар, сабагъадже даянмаз эдим... Буны ал, сизге кетирдик, — деп къолуна кичкене торба узатты. — Мусафирликке барганда, янынъа бир шей алмакъ керек — суннеттир, — деп къылынып кульди Зибиде.

Асене къызарды. Кечкен сефер оларгъа барганда, янынъа ич бир шей алып оламады. О куню отъемекке биле зар — зорнен капик тапып олды. Амма айтылган лафкъа индемеди.

Асан мусафирлерни салонгъа давет этер экен, Асене Зибиденен ашханеге кирдилер.

— Мына санъа хаберим! — апансыздан къычырп айтты Зибиде ве пармагынъаки буюк бриллиантлы юзюкни косътерди. Асененинъ бурны уджундан бир къач кере кечкен юзюк инанылмаз дюльбер ве парлакъ эди.

— Ма ша Аллах, — деди яваштан Асене, эйиликнен къуланъ, пек дюльбер юзюк...

— Сагъ ол, сагъ ол, дарысы истегенлерге олсун... Эльбетте мында тек истек аз олур, энъ азы меним Бекирим киби престиж бир иште чалышмакъ керек... О да къолай дегиль эльбет...

— Ойледир, амма эр шей Аллахтан, Зибиде енге, унутма, — деп кулюмсиреди Асене ве долапкъа таба адымлады.

— Зибиде енге, къавемиз къалмады, чай дамлайджагъым, джанынъыз агъырмасын, — джуръатсыз деди Асене.

— Аман, санки къаве ичмеге кельдик! — деди Зибиде ве салонгъа чыкъты.

Асене бир вакъыт махсус мусафирлер ичюн сакълагъан янгы чайны къыдырмагъа башлады, ер ярылды — тапып оламады. «Вай, Аллахым, шимди не япадагъым, чайымыз да ёкъ ки...?», — деп, маскъара оладжакъларыны тюшюнди, чюнки Зибиденинъ кескин тили бир шейге тийсе, бутюн кой биле-

джек. Шу арада, къадын кетирильген торбагъа бакъты, Аллахтан ичинде чай ве къурабие бар эди. Асене къувана-къувана кетирильген шейлерни пакеттен чыкъарып, софраны донатмагъа ашыкъты. Чайны дамламакъ невбети кельгенде исе, не корьсин, кетирильген эдие энди ачылгъан, атта бир парча къулланылгъан киби корюне эди. Чокъ вакъыт тургъаны ичюн, я да хусусиети себебинден къокъусы да ич те хош кельмей эди. Асене кедерленди. Барып тербиесизлик акъкъында айтаджакъ эди, амма токътады ве «хайырлысы», — деп озюни сакинлештирди.

— Джаным, Бекир, бу эвде къаве бермей экенлер, башкъа чаре ёкъ, энди чай ичеджекмиз, — деп мыскъыллап атлатты Зибиде, — Асене одагъа кирген сонъ...

— Къавемиз олмаса да, чайымыз пек гузель, къокъулы, севгили мусафирлернинъ эдиеси, — деп кести Асене ве пиалаларгъа чайны тёкип башлады.

Бекир бир ютум япкъан сонъ, бесе-белли тадыны хатырлады. Чырайы бозудды. Софрагъа бакъты. Тепсиде дюльбер тизильген къурабиелерни де таныды. Бир къач кунъ эвель оларны эскиргени ичюн чёплюкке атмагъа авале эткени акълына кельди. Апайына серт бакъты. Шу дакъкъа Зибиденинъ юзю морланды. Нефрет толу козьлеринден Асененинъ тарафына къыгъылчымлар учты.

Ич бир шей анъламагъан къонакъбай сакинликни бозмакъ ичюн:

— Буюрынъыз, алынъыз, софрамыз садедир, айып этменъиз, Аллахнынъ бергенине шукюр этемиз, — деп чай пиаласыны элине алды.

Асене башыны эгип: «Дин къардашынынъ къабаатламакъ ерине, илкъ эвеля оны акълайджакъ себеплерини тапмалысынъ», — деп тюшюнди ве ичинден Аллахнынъ эмрини ерине кетирмеге тырышты.

Гъарипнинъ къайгыысы

(Инсаниетлик юректе башланыр)

Ёл бою туристлер группасы пейда олды. Олар этрафта корьгенлеринден эп айретте къалмакталар. Бу шеэрнинъ гузеллигини корьгени анълар, эшиткени инанмаз, — деп нафиле айтмадылар.

— Бу юксек биналар эсасен тиджарет меркезлеридир. Олар шеэрнинъ башкъа районларына коре фаркълыдыр. Юкъарыгъа дикъкъат этинъиз, бунынъ юксеклиги эки юзь метрден зиядедир. Ерли мимарлыкъ ичюн адеттен тыш бир шейдир. Чюнки та султанлыкъ девринден башлап, шеэрде беш къаттан юксек бина къурмагъа ясакъ эди. Амма вакъыт кеттикче, инсанлар бири-биринен зенгинликте ярышмагъа башлады. Онынъ ичюн бу киби бай районлар да пейда олмактадыр.

Туристлер токътамайып, эр кошени фотокамераларгъа чыкъаралар. Апансыздан олардан бири биналар арасында олгъан бош ерге ишарет этти. Экскурсия ребери о тарафкъа бакъып эгрийди. Бетинден белли эди, бу киби манзараларны о ич те севмей эди. Олар «Истанбул масалыны» боза эди.

— Бу да, — ишаретледи гид, — шеэримизнинъ корюльмеге ляйыкъ олгъан айыры бир шей, — деп бу мевзудан шакъалашып чыкъмагъа истеди.

— Сиздже бу кулюнчлими? Бичареге бакъынъыз, ич те юрегинъиз ёкъмы?

Гид озюни онъайтсыз дуйды. Туристлер ёлнынъ башкъа тарафына кечип, узакътан корьген манзараны якъындан сейир эте бильдилер. Яшы алтыдан чокъ олмагъан, кичкене тилленджи къызчыкъ этрафта олгъан байлыкъны озь аджыныкълы сыфатынен керчектен де боза эди. Озь алынен онынъ башкъа, къара тарафларыны ачыкъ-айдын косътере эди. Гъарипнинъ юзю чамур, эллери-аякълары яралангъан, базы ерде тазе къан лекелери корюне, о, санки озюнден балабан бир джанаварнен талашкъан. Йыртыкъ антерининъ тешиклеринден

арыкъ бедени корюнип тура эди. Элинде чёплюк арасында тапылган чанта. Оны къавийдже тутмагъа тырышкъан, амма бир вакъытта юкълап къалгъаны ичюн, оны ерге тюшюрген. Юкъугъа далган къызнынъ бедени токътамайып титремекте эди. Не къадар худжур ве аджныкълы манзара.

— Вай, джаным-балам, — деди туристлерден бири.

— Бу бала турклерденми? — деп сорады башкъасы гидге бакъып.

— Ёкъ, бу суриелиге бенъзей. Я да чингене... Керчек айтсам, оларны энди къарыштырып башладым, аягынъ къайда басмаса, бу сасыкъ тилленджилер отура. Олар бу алгъа тюшкенлери ичюн озълери къабаатлылар. Укъюметимиз олар ичюн энди чокъ шей япты. Барсын чалышсынлар.

Ребер девам этеджек эди, амма адам оны токътатты:

— Аллах кимсени суриелилер огърагъан фелякетке огъратмасын. Эпимизни дженктен сакъласын. Корьгеним киби, сиз оларгъа гъает серт давранасынъыз. Бу баланынъ не сучу бар ки, аятында корьмеген шейлери къалмагъан. Биз Аллахнынъ ишине киришмеймиз, эр биримиз я имтиан, я гуняхы ичюн фаркълы аджылар чеке, амма кене де адамларгъа ярдым этмеге имкянымыз олса, буны япмакъ керекмиз.

— Эльбет, амма шимди озълерини суриели деп косътерген чокъ чингенелер пейда олды. Олар керчек бир бизнес япалар. Сен онгъа отьмек парасыны бересинь, о шукюр этмейип, артындан: даа бер, — деп чапа... Онынъ ичюн мен ич бирине энди инанмайым. Амма бу шахсий фикрим.

— Эльбет, бойле пара къазангъанлар да белли, амма айткъанынъыз киби, суриели олса, чареси олмагъанындан тиленджи олалар. Оларнынъ намусы бардыр.

Бир къадын къызчыкъкъа якълашты, элине пара туттураджакъ эди, амма юкълагъаны, я да эллери бузлап къаткъаны ичюнми, акъча, юмругъы ичинде турмай, пармакълары эп ачыла эди.

Параны баланынъ янында къалдырмакъ хавфлы олгъаныны ангълагъан адамлар, янындаки чантаны алып, ичине пара, татлы, мейва, кимде не олгъанынен толдурмагъа башладылар. Тиленджининъ варлыгъыны ерине къойгъанда, бала юкъудан

уянды. Бичаре о къадар къоркъты ки, еринден атылып турды. Оны кене урып-котеклейджеклеринден сакъынып, титреди, агъламсырап башлады. Озь тилинде бир шейлер айтты. Шу дакъкъасы акълына чантасы кельди. Оны джоймагъа мумкюн дегиль эди, чюнки ичинде тап дёрт лира ве йигирми беш къуруш бар эди. Я бу парагъа бир къач отъмек алып, ач отургъан къардашларыны ашатмакъ мумкюн! Чантасыны чиирк этип ерден котерди. Къачаджакъ эди. Амма торба толугъаныны анълап, оны керикъойды. Тёметнен адамларгъа бакъты. Чантасыны яваштан ачты. Ичиндекини корип, ерге отурды. Инанмады. Бойле леззетли шейлерни сонъки сефер мемлекетинде ашагъан эди. Эллеринен бетини къапатып, окюр-окюр агъламагъа башлады. Янында тургъан адамларнынъ япкъан эйилигини анълады. Еринден туруп: «Шукран, шукран», — демеге башлады, къалгъан сёзлер агълагъаны ичюн ич анълашылмай эди.

Туристлерден базылары да козьяшыны сакълап оламады. Къызчыкъкъа эль саллап, ёлларыны девам эттилер.

Гъарипчик бир озю къалгъан сонъ, кене чантасыны ачты, ичинден бир шоколад алып, ашайджакъ эди, амма акълына къардашлары кельди. Еринден атлап, чадырлы эвине ашыкъты, оларнен мытлакъ пайлашмакъ истей эди.

Ава сертлешти. Ягъмур сепелеп башлады. Кузьнинъ сонъки кунълери битмекте эди.

— Я Аллах! — деди ичинден къызчыкъ, — сагъ ол, сагъ ол! Мен Сени пек севем, Яраббим! Сагъ ол! Къардашларым ким биле насыл къуваныр шимди! — деп секирип къувана-къувана чапты. Бедениндеки яралар да Аллахнынъ рахметини анълагъанындан унутыла эди.

Бир къач маалени кечкен сонъ, узакъта къызчыкънынъ эви корюнди. Эльбетте, о мемлекетиндекине ич те ошамай эди. Онынъ не къапылары, не пенджерелери бар эди. Бильгенинъиз чадыр. Амма эв сакинлери оны бирлиги, севгиси, таянчынен ве бала кулькюсинен яраштырып, къыздыра эдилер. Нур — бу аиледе экинджи бала эди, ве о, ондан сонъ олгъан даа эки къардашыны буюк месулиетликнен бакъа эди.

Оларны чареси олгъаны къадар къувандырмагъа тырыша эди. Озю кичкене олса да, оларгъа даа да къыйын олгъаныны анълай эди.

Ёлнынъ башкъа тарафына кечкенде, артындан кельген сеслерни дуйды.

— Эй! Эй сен, токътa, — къычырды бири.

Нур башыны чевирди. Ичини чекип, еринде мыкъланды. Акълында тек: «Къач, тез къач», — деген сёзлер айлана эди. Амма о не огте, не арткъа бир адым япып оламады. Оны тюневин котеклеген айдут огъланларны яхшы хатырлай эди. Шимди де олар ойле къолай къызчыкъны сербест быракъ-мазлар.

— Сен мында не джойдынъ кене? — деп къычырды балалардан бири.

Нур оларны не анълап, не джевап берип ола эди. Бети акъ кесильди. Чантасыны зиядесинден де сыкы тутты.

— Биз санъа тюневин не айттыкъ? Сенинъ сасыкъ бетинъ мында корюнемсин, — демедикми? Демек сен тек пис дегиль де, даа инанылмазджа акъмакъсынъ. Бу бизим маалемиз! Сен киби чингенелерге мында ер ёкъ.

Он эки-он учъ яшындаки, беш-алты огълан бичаре къызчыкъны бир тарафтан-башкъа тарафкъа тюртип башлады.

— Ана сурийятун... Мин Сурийя, асалукум биллягъи утрукуни ля тадрибун!

(Мен суриелим, Суриеден кельдим. Мени раат быракъынъыз лютфен. Аллах ризасы ичюн, урманъыз, йиберинъиз!)

Нур буюк белягъа огърагъаныны анълап, къачмакъ истеди, амма айдутларгъа къаршы онынъ индже бедени ич те ракип дегиль эди.

— Не? Суриели дединъми? Ах сени копек! Кимни алдатмагъа истейсинъ сен? Биз суриелилерни коръдюк, оларнынъ эллеринде алтын, боюнларында алтын бар, сен исе яланджысынъ!

Бир огълан янына чапып, олгъан кучю иле тизлерине яндырды. Къызчыкъ ерге йыкъылды. Огълан шу дакъкъасы ерде серильген беденни котеклемеге башлады.

— Мен сенден адам япарым, пис яланджы! Мен сени сёз дингълемеге огретерим! — Дей ве гъарипнинъ къурсагъы, джигери, бетини тепмелей.

— Тоокъта! — деди огъланлардан бири. — Кель, бизим эдиемизни онъа берейик! Эй, пислик, мында бакъ! Санъа бахшыш береджегим!

Огълан элиндеки торбаны ачып, ичинден къанлы байракъны чыкъарды.

— Эр кесте озъ байрагъы олмакъ керек. Меним байрагъым, бакъ, анда асылы тура, — деп къаршыдаки бинагъа косътерди. — Сен де айткъанынъ киби суриели олсанъ, сенинъ де ишаретинъ олмакъ керек. Сенде ёкътырдыр дедим, онынъ ичюн мына, — деди ве ерде яткъан меджалсыз къызнынъ устюне къанлы сурие байрагъыны атты.

— Эдиемиз бираз кирленди, мараз мышыкъ бизнен ойнамагъа ич те истемеди... геберди заваллы... амма сен къан леке-леринден байракъны темизле де, яп-янъы киби олур. Ма, ал, ве бизге миннетдар ол!

Огълан сонъки кере къызнынъ башыны эзип, сылакъ асфальткъа урды.

— Кетемиз, — деди о достларына.

Олар кене топлашып, куле-куле кеттилер. Бу дакъкъа Эр бири озюни къараман деп сая эди. Оларнынъ фикриндже, маалени чокътан бойле тертипке кетирмек керек эди...

— Кечти, эр шей кечти. Олар кеттилер, — тюшюнди Нур. Агъзы-бурнундан къан келе эди. — Чокъ шукюр... Аллахым... чантам, чантам къайда...а.. мында экен... еринде, демек къардашларыма лезетли шейлер берип олурым. Чокъ шукюр... Олсун, бу къан да кечер...

Гъарипнинъ джансыз вуджуды сылакъ, чамурлы асфальткъа къырмызы ренкни къошты... Къызчыкъ урувлардан сонъ не эллери, не аякъларыны ис этип ола эди. Козълерини къапатты. Аллахтан сабыр ве кучъ тиледи. Тек истеги эвине барып, къардашлары ве ана-бабасыны коръмек эди.

«Бекленъиз, мен келем... келем...», — агълап, озъ-озюне кулюмсиреди о.

Къырылгъан юрек

Сеитхалиль къартбаба газетаны элинде тутып, башында бийлеген тюрю ой-тюшонджелерни тертипке кетирмек истегинен ич де ашыкъмадан, элиндеки таячыгынен ерге таяна-таяна, арада-бир озь башына сомурданаракъ эвине кетмекте. Сексен яшыны толдургъан къартбабанынь узун омюр ёлу, кечмиштеки агъыр йыллар козю огюнде насылдыр фильмининъ левхалары киби бирер-бирер жанланалар. Орталыкъта юзь берген вакъиалар юрегини сыкъа, сонъсыз къайгылар багърыны якъа. Артыкъ ич бир шей — кунешнинъ сачкъан алтын нурлары да, баарьде ачылгъан тазе гуллер де юрегине теселли бералмай. Бирден Сеитхалиль къартбаба элиндеки газетагъа бакъып, оны даа да къатты сыкъты — энди эвине де келип чыкъты.

— Ниает, кельдинъми, баба? Мен белледим ёлда кеткенде йыкъылып къалдынъ, — деп мырылданды огълу бабасыны босагъада корип. — Я бу не? Кене сенинъ татар газеталарынъмы? Олгъан акъчаны бошуна масраф этесинъ...

Сеитхалиль къартбаба огълунынъ гъафилъ козьлерине бакъып, эеджанлангъан алда:

— Бугунъ джума, намазны къалдырмакъ олмай. Билесинъ де, керек олса, эки дегиль, он километр къадар джаяв кетерим, Аллахнынъ истеги олса, ёлда къалмакъ бир шей дегиль, амма джамиге илле бармакъ эр бир мусульманнынъ боюн-борджу-дыр. Бу газета исе... — къарт адам агъыр кокюс кечирди... — Бу газета тилимизни сакълап къалды, онынъ къадрини окъугъан адам билир.

Медиевлернинъ къорантасы Кырымгъа 2000 сенеси къайтып кельди. Бундан эвель Озбекистанда яшагъан къорантанынъ эви де, къазанчлары да буюк эди. Къорантада ватанперверлик бар — амма эписинде дегиль. Тек Сеитхалиль къартбаба ве онынъ омюр аркъадашы Назмие апте фикир ве тюшонджелерде эп Кырым давасынен яшайлар. Оларнынъ

огълу Джафер исе Къырымгъа кочьмектен не къадар баш тартса да, бабасы озь сёзюнде о къадар да даа къатты тура эди. Ниает, Джафер Къырымда ана-бабасындан айры яшайджагъына эмин олгъан сонъ, бираз йымшады, ахыр сонъу кочьмеге де разы олды.

Юдже Раббимиз миннетдар олмагъан къуллаарыны севмей дейлер. Къырымда Джафер ана-бабасына, истегенлери киби, деделерден къалма эски кой эвчигини сатын алды. Озю исе аилесинен пайтахтта ерлешти. Бойле этип бир-эки йыл сюрди. Амма, баш язысыны козь корер — ярымадада яхшы башлагъан бизнеси кет-кете толусынен батты. Ве о ана-бабасынынъ янына къайтмагъа меджбур олды.

Назмие къартана эр вакъыт олгъаны киби акъайына онъ-айтлы отурмагъа ярдым этип, ичмеге де бир бардакъ сув кетирди.

— Газетада не язалар шу? — деп сорады о яваштан.

— Даа бильмейим, — джевапланды Сеитхалиль агъа, — кене Украина — Русие, Русие — Къырым мунасебетлери акъкында олса керек.

— Э, шимди хаберлерде кене Къырымнынъ Русиеге къошуладжагъыны айттылар. Шундан сонъ не оладжакъ алымыз?

— Не вакъыт о мемлекеттен яхшылыкъ корьдик де, шимди кореджекмиз...

— Энь эсасы Ватандамыз, деделеримизнинъ топрагъында, бизге бирев бир шей десе де, акъикъат бизим тарафымызда.

— Сизинъ акъикъатынъыз кимсеге керекмей, — деп кестирди одагъа кирген Джафер, — Русие аскерлери Къырымда юре, орталыкъны басып алдылар. Демек яхшы бир шей олмайджакъ. Сонъки вакъиалар биз кимсеге керек олмагъанымызны косътерди. Мындан кетмек керек, веселям.

Бир къач айнынъ ичинде ильк кере Сеитхалиль къартбаба озь огълунынъ сёзлерине даянамады. Элиндеки бардакъны шап этип маса устюне къойды.

— Сус, агъзынъны къапат! — деди о ве одасына кетти.

— Айтма ойле, огълум. Биз мындан къайда кетеджекмиз? Бу бизим топрагъымыз, — агълап башлады Назмие къартана.

— Бу топракъ тек сёзде сизинъ топрагъынъыз. Керчекни айтаджакъ олсакъ, оны кырымтатарларгъа кимсе багъышламады ве багъышламайджакъ! Пек кыйметлидир бу ер. Сизинъ айткъан урф-адетлер, анъанелер кимсеге керекмей. Яшларгъа бакъынъыз. Олар бу акъта тюшонелер деп беллейсизми? Энди эр кес озюни кьуртармакъ пешинде.

— Амма, огълум...

— Референдумдан сонъ, бесе-белли, Кырым Русиеге кьошулу, демек мындан кетеджекмиз!

Бутюн гедже Сеитхалиль кьартбаба козь юмып оламады. Онынъ акълына чешит тюрлю фикирлер, де Джафернинъ инели сёзлери, де севимли денгъизи келе эди. Къайгъы исе буюк къасыргъа киби юрекни къаплап, оны даа кучълудже сыкъа эди.

Бир къач куньден сонъ референдум нетиджелери бутюн дюньягъа илян этильди. Кырым башкъа кьолгъа тюшти. Иш иштен кечти, Аллахнынъ имтианы, ячаре...

Медиевлернинъ эвинде ич кимсе лаф этмеге истемей эди. Кьартлар бири-бирине бакъып, огълу чыкъараджакъ укюмини мына-мына эшитмеге азырлана эдилер. Бир кунь Назмие кьартана тикиш ишлеринен огърашкъанда, озюни ярамай дуйды, юзю акъ кесильди. Келинлери Сафие сессиз-солукъсыз одадан чыкъып, онынъ эр кунь ичтиги иляджларыны кетирди. Кьартый яваш-яваш озюне кельди.

Экинджи куню Сеитхалиль кьартбаба огълунунъ ёлгъа джиддий азырлангъаныны корип, онъа: «Буны япма, огълум, мени тамырларымдан айырма, бунъа даянамам», — деген киби бакъты. Шу дакъкъасы Аллахкъа яварып, эллерини котерди: «Яраббим, бизни бу белялардан кьорчала...» — деди. Джафер буны абайлап, озюни кьолайсыз дуйып, бирине телефон ачаджакъ киби тез-тез одадан чыкъты.

— Кьартбаба, я не ичюн битам агълай, сизинъ де кейфинъиз ёкъ? Эр ерде Кырым Русиеге кьошулды дейлер? Не ичюн бойле ола? — деп сорады он яшындаки Азиз.

— Шимди мен санъа рухен кучлю, адалетли, ич бир шейден къоркъмагъан къырымтатар халкъымыз акъкъында икяе этерим, — деп кошеде тургъан патифонгъа якъынлашты Сеитхалиль къартбаба. Эски халкъ аваларынынъ пластинкасыны къойып, торуныны тизлерине отуртты ве Къырым ханлыгъы, джесюр къараманларымыз, эрбаплармыз, дженк, сюрпюнлик, авдет, миллий арекет акъкъында бирер-бирер гъурур ве эфкъярнен айтмагъа башлады.

Эртеси куню Джафер эвге келип, аджымасыз хаберни илян этти. Къарар алынды. Аиле эр шейни быракъып, севимли Ватанны терк этмели. Къырымнен йылларджа багълагъан къавий йипни бир кeredен узюп атмакъ керек.

— Беклемеге олмай, чюнки ёллар къапатыла. Ярын не оладжagy белли дегиль, — деди Джафер.

Сеитхалиль къартбаба пенджереге бакъты. Козюне дедесинден къалгъан эски дут тереги илишти. О, еринден сычрап таячыгъынен салламагъа башлады:

— Олмаз! Мен мындан кетмейджегим! Халкъымнынъ башына кельгени ич бир акъылгъа сыгъмаз, ич бир китапта язылмаз! Эдждатларнынъ шаны ичюн, оларнынъ ады ичюн мен мында къаладжагъым. Бу ерлернинъ бекчиси оладжagy! Бу ярымадада сонъки къырымтатар олып къалсам биле, кетмем! Билем, сен Къырымны ич бир вакъыт севмеген эдинъ, онынъ къыйметини билемединъ. Бунда мен къабаатлым... Языкъ, юрегинъе Ватан севгисини ашлап оламадым. Амма насыл олса, не олса да, бу меним Ватаным! — Къарт адам таягъына къавийдже таянды. — Сен бизни къалдыр. Биз санъа арткъач юк оламыз. Эпимиз буны билемиз. Озюньни къыйнама. Бар, даа яхшы аят ёлуны тап. Мен исе озь ёлумны чокътан таптым. Мекаям мында. Мында сонъки нефесимни алмакъ истейим. Бу босагъамдан сонъки адымны атмакъ истейим... бу чешмеден сонъки сув ютумыны ичмек истейим... — къартбаба даа бир шей айтаджакъ эди, амма шу дакъкъа онынъ юрегине санки пычакъ урулды. Эллерини кокусине басып: «Аллахым», — деп тыныкъ сеснен ах чекип, ерге серильди.

Ава булутлы куньден эписи Сеитхалиль къартбабанынь ятагы янында топлашып, экимни дикъкъатнен динълей эди.

— Сизге шимди къасеветленмеге олмай, къартбаба, — яваштан деди эким. Инфаркт... пек чокъ кучюнъизни алды. Шимди тек раатлыкъ керек, чокъча ятмакъ керек... Къарт не дейджегини бильмей, башыны диваргъа чевирди.

Джафернинъ юзюне де къара булутлар тюшти. Кочъмек меселеси бир къач афтагъа четке чекилип, планларыны боза эди. Амма оладжагъа чаре олмаз.

Сафие саба эрте къартларны къавеге чагырды, амма олардан сес-солукъ кельмеди. Джафернинъ ачувы чыкты. Акълына бабасы кене форсалана, инатлыкъ эте деген фикир кельди. Бирден къартларнынъ одасына ашыкты. Къапыны къакты, амма кене джевап кельмеди. Джафер къапыны итерек ачты ве ичери кирди. Анда исе Сеитхалиль къартбаба Назмие къартананынь янында отурып, сессиздже аджды козяшлар тёке эди. Тангъа ихтияр къадыннынъ юреги урувдан токътады...

Медиевлернинъ башына даа бир мусибет тюшти.

Бир къач куньден ава инанылмаз дереджеде хош эди. Къушчыкълар чивильдешмекте, укюмран баарь озюни кыраличе киби дуя. Этрафкъа озь шавлелерини сача, ешиллик ешиллик, гузелликке гузеллик багъышламакъта. Тереклернинъ бюрлери де янгы мевсимни селямламагъа азырлана. Амма ава не къадар тырышса да, бу баарь Кырым ичюн, энъ-эвеля кырымтатарлар ичюн ич те хош дегил эди. Янгы акимиег ве аятнен разы олмагъан къоранталар озь эвлерини ташлап, янгы ерде озюне мескен кыдырмагъа кете эдилер. Базылары къайтмакъ умютлеринен, базылары исе артыкъ умют багъламадан ёлгъа чыкълар.

Мерхуменинь едиси кечкен сонъ Медиевлер эвининъ огюнде юк машиналар токъталды. Эшьялар аджеле-аджеле джыйыла, машиналаргъа юклене. Ватанда сонъки дакъкъалар. Ватаннен ведалашув анылери. Сеитхалиль къартбаба

омюр аркъадашы ольген сонъ, уюттен кесильди, санки сонъки таянчыны джойгъан. Онынъ да джаны дерсинъ бир ерлерге учып кетти. Догъмуш эвинден эбедий айырыла. О, терен кокюс кечирип, тувгъан азбарны кене айланып чыкъмагъа истеди.

— Багъышла мени, — деди ниает Сеитхалиль къартбаба эвине бакъып, — энди не къалып, не де сени къуртарып олам. Мен сёзюмде туралмадым. Билем. Амма мен къырылдым, бинъ парчаларгъа болюндим, бу парчалар ерге тюшип ёкъ олды.

Къаршыдаки эв эр шейни анълагъан киби тенха тура эди. Диварларына тюшкен кольгелер дерсинъ оларны козьяшлардан сакълай эди. «Мен билем, эвим, биз олмагъанда хорлукъ чектинъ, амма эр шейге къатландынъ, бизни беклединъ. Сонъра кене биз ичюн озъ къапыларынынъ гъурурнен ачтынъ. Биз исе кене кетемиз — къайда ёл тутамыз... манъа эпси бир. Джаным мында къала. Уют этем бир кунъ джеседим бу топракъта комюлир...

— Къартбаба, къартбаба, — тез-тез чапып кельген кичкене Азиз къартнынъ фикирлерни кести, — сени бабам чагъыра, биз кетмек керекмиз.

Сеитхалиль торуныны къучакълады ве кене окюр-окюр агъламагъа башлады.

— Къартбаба, — яваштан фысылдады торуны, — сен агълама, меним бир планым бар. Мен балабан олсам, мында къайтырым. Эвимизге де козь-къулакъ олурым. Тек сен шимди бабама буны айтма, мен башта осьмек кереким.

Азиз джесарет ве эминликнен толу къаверенки козълерини Сеитхалиль къартбабасына тикледи, къулагъына якъынлашып: «Биз адымызны сакъламасакъ, оны ким сакълар?!» — деп къартбабасынынъ къолуны тутты.

Машиналар ёлгъа чыкъты. Орталыкъ исе энъ самимий, энъ сыджакъ ве аэнкли бала умюди ве ишанчынен толды.

Үзюльмез багъ

Эрте саарь. Къаранлыкъ оданынъ бир кошесинде узун бойлу, арыкъ къыз мышыкъ киби къаталакъланып, арекетсиз ятмакъта. Сёнюк козьлери кедер ве къайгъы иле толгъан, богъазындаки аджджы томар сёзлерге ёл къапатып, эр бир нефеси оны первасыз ве эеджансыз адамгъа чевирмекте эди. Селиме ярын ийигирми секиз яшыны толдурадjackъ. Даа бир догъгъан куню Къырымдан, тувгъан инсанлардан узакъта кечеджек. Аман-аман секиз сене о, тамырларындан узюльген чечек киби дюнья юзюнде яшамакъта. Генчлик девринде узакъ ерлерге кетип, яхшы аят коръмек арзуларына шимди о башкъа тарафтан бакъа. Акъ сёз — базы шейлернинъ англайышы, манасы вакъыт кеттикче келе.

Селиме омюр аркъадашынен берабер алемни кезип, бир чокъ инсан, улке ве халкъларны, оларнынъ аят тарзларыны коръди. Эписи меракълы ве бири-бирине ошамагъан, амма сонъки заманлар къызнынъ юрегинде теляш ве раатсызлыкъ пейда олды, эр ерде озюни ябанджы киби ис эте.

Омюр аркъадашыны ишке озгъаргъан сонъ о, элине бир фильджан къаве алып, пенджереге якълашты. Кузьнинъ сувукъ кунълеринден бири. Ель тереклернинъ сонъки япракъларыны ерге атаракъ, кенди сертлиги ве сувукълыгыны орталыкъкъа сепе. Селиме сокъакътаки адамларнынъ юзьлерине бирер-бирер бакъаракъ, оларнынъ арасында таныш сума, таныш арекет, таныш сес армакъта. Амма эр шей файдасыз. Мында эр кес ябанджы. Олар яхшы муамеледе олып, не къадар яхшы даврансалар биле, Селиме оларны озъ къальбине якъын этип оламады. Хусусан бугунъ о озюни инанылмаз дереджеде янгъыыз ве тюшкюн дуя эди.

«...Аначыгъым, сени не къадар сагъынгъанымны билъсе эдинъ», — деп терен кокюс кечирди къыз. — Экимиз де бир кунъде догъдыкъ... — Селиме бир ютум къаве ичип, бугунъ о да дамсыз киби кельди... Бирден джеп телефонындан янгъгырап чыкъкъан давуш сукюнетни бозды. Къаверенки къувурчыкъ,

сачларыны манъалайындан чекип, телефонгъа бакъты, экранда бир айлыкъ джиеннинъ фоторесми бутюн кедерли фикирлерине нокъта къойды. Ири козяш тамчысы бунъа шаат олды.

«Аллахым, бу имтиан о къадар агъыр оладжагъыны акълыма биле кетирмедим. Ана-баба, тувгъанлардан узакъ олмакъ сонъ дередже къыйын ве дешет экен. Билем, мени севгенинъ ичюн буны башымдан кечирмектем, эр шей тек Сенинъ истегинъ иле ола. Санъа эр шей ичюн миннетдарым, тек дуа этем: Аллахым, меним тувгъанларымны къорчала... — Селиме акъкъан козяшларыны силип, девам этти: арамыздаки багъны, бу индже йипек йипни узме... къанатларым кесильмесин», — деп кене фоторесимге бакъты...

Эртеси куню Селиме кейфини ерине кетирмек ичюн, кобете пиширип, эв емеклерини азырлап базарджылыкъ япкъан къомшусына мусафирликке кирмеге ниетленди.

Къызны къапыда къаршылагъан элли яшындаки алчакъ бойлу къадын бирден шакъылдап кульмеге башлады.

— Хайырлысымы, къызым? Емек пиширип, манъа сатмакъ истейсинъми? Я да аш пиширмекни манъа огретеджек оласынъмы? Амма бакъ, меним теджрибем сенинъкинден зияде-дир, кучъ сынамагъа азырым, — деп шакъалашты.

— Ёкъ, тизе, сиз киби уста ашчыгъа емек сатып, пара къазанырыммы? Биз сизнен эки кунъде бир корюшемиз, амма бири-биримизни деерлик билмеймиз. Мен къаерден ве ким олгъанымны, асыл-несебимни, умумен, бир кере бир шей сорамадынъыз. Не ичюн аджеба?

Къыз къурназда бакъып, даа бувланып тургъан сыджакъ кобетени къадынгъа узатты.

— Бугунъ, истесенъиз де, истемесенъиз де, эр шейни озюм ангълатаджагъым. Мени ватансыз, тамырсыз, кимсесиз бириси, деп беллеменъиз. Меним ватаным о къадар дюльбер, о къадар зенгин, тамырларым исе къавий... амма башта къаве...

Эв бикеси мусафирнинъ атиклигини бегенип кулюмсиреди. Селименинъ янакълары ал кираз киби къызарды.

— Мына бу меселя кобете, миллий емеклеримизден бири. Бизим къырымтатарлар этли ве хамур ашларыны пек севе, кобете исе...

Къадын Селимени софра башына давет этти. Онынъ сёзлери, козьлеринде лютуф сезиле эди. О, бираз шашып, йылмаяракъ кобетеге бакъып къалды. Къызны динълеерек:

— Сен кобетени тавукъ я да мал этинден яптынъмы? — деп меракъланды.

Селиме мемнюниетнен джевап бермеге башлады. Къадын тебесюмини гизлеп оламады. Козьлеринде исе насыл дыр айнеджилик дуюла эди. Буны абайлагъан Селиме ярым сёзюни болип:

— Не олды? Айткъанларым сизге кулюнчли кельдими ёкъса? — деп сорады.

— Ёкъ-ёкъ. Садедже меракъландым иште, меселя, мен кобетени эвде тавукъ этинден япам.

— Сиз? Кобете?

— Эльбетте, къызымны да огреттим, амма мен, догърусыны айтсам, даа чокъ янтыкъ седем...

— Эбет, шимди интернетте не истесенъ тапмакъ мумкюн, амма акъыкый къырымтатар емеклерини тек къырымтатар пишире биле, хаберинъиз олсун!

— Разым, айткъанларынъ догъру. Кобете, янтыкъ пиширмекни манъа анам огретти, онъа исе анасы — меним къарта-нам...

— Сиз... бизимкилерденсинъизми?

— Сизинкилерине ошамайыммы ёкъса? Бурнума бакъ, кимлерден олайым даа?

Селиме шакъылдап кульмеге башлады, къуванчынданмы, апансыз хаберденми, амма вакъиа бойле чевириледжегини акълына биле кетирмей эди.

— Бир вакъытлары, — девам этти къадын, — меним деделерим анда яшагъан, аджайип ярымада... истесенъ, санъа коюмнинъ адыны да айтайым... Демирджи, сеvimли Демирджи коюм... Санъа бир шей косьтермеге истейим. Меним бир тылсымлы къутучыгъым бар, анда мен энъ къыйметли шейлеримни сакълайым.

Къадын оданынъ кошесинде тургъан балабан долапкъа таба адымлады. Ичинден дюльбер орьнеклернен сюсленген кучюк,

эски сандычыккыны чыкъарып, яш мусафирге озъ барлыгъыны такъдим этмеге башлады.

— О тылсымлы, чюнки ичиндеки эр бир шейиниъ озъ такъдири, озъ икяеси бар, оны ачкъанда, санки башкъа alemге, башкъа девирге даласынъ... Мына бу буюканамнынъ марамасы, бу мendifлини исе о дeдeмe сёз кесимге нагъышлагъан эди. Эльбет, йыллар басманы аджымай, амма тувгъан топрагъымнынъ, эждатларымнынъ кыйметли тюзюни сакълап кыалмакъ ичюн элимден кельгенини япмагъа тырышам.

Селиме козьлерине, кюлакъларына инанмай, эшиткен сёзлерининиъ ич бирини къачырмагъа сакъынып, нефесини биле явашлатты. Къадын фоторесимлерге кечти. Демирджининъ эски манзаралары, баба-деделернинъ генчлик девириндеки суретлери...

— Бу не къадар надир шейлер, — ичинден фысылдады Селиме.

Олар, санки ватан кучагъында, бири-бирини чокъ йыллар корьмеген тувгъанлар киби субетлешелер.

— Бу — мен яшлыгъымда алынгъан фотолар. Бу исе онынъ огюнде одельмеген борджум къалгъан, якъын бир танышым, ады Зекие, — деди къадын фотоларны мусафирге узатып, икяесини девам этти:

— Чокъ йыллар эвельси Озбекистангъа сойларымны зиярет этмеге баргъанда, бу кызнен таныш олдыкъ. Сонъра багъымыз узюльди, Ватангъа къавушкъандыр, деген умюттем. Мен оны минетдарлыкъ иле сыкъ-сыкъ хатырлайым, хаста бабамдан Зекие хабер алып тура эди. Аллах ондан разы олсун.

Селиме элиндеки фотогъа бакъып, бир къач дакъкъа сусып отургъан сонъ:

— О кыз эвенди, къорантасынен Къырымгъа къайтты. Учъ баласы олды, оларны бакъып, осьтюрмек, талим-тербие бермек ичюн башындан нидже кыйынлыкълар кечиргенини тек Аллах ве озю биле. Амма гъурбетликтен Ватангъа къайткъан эксери халкъымыз киби, эр шейни беджерди. Анам, демек, сизни хатырлай экен де. Дагъ дагънен расткелишмез, амма инсан — инсаннен... Бакъ сен бу дюньяны. Айван кюкк-

лашып, инсан сёйлешип расткелишир, дегенлери — будыр, — деди янакъларындан ашагъы козьашлар акъкъан Селиме.

Къадын Селимеге сарылып, оны багърына басты. Дюкюль-деген юреги кокюс къафесинден атылып чыкъаджакъ эди... Вакъыт санки токътагъан киби олды. Селиме къадыннынъ яш толу козьлерине бакъып: «Бу хабер бугуньге энъ къыйметли бахшыш олды... меним койдеш тизечигим», — деп яваштан фысылдады о.

Сарма къокъусы

Корюнишче алты яшында, къувурчыкъ сачлы, кичкене кызчыкъ эвге пек ашыкъа эди. Бесе-белли о, пек муим бир шей акъкъында айтаджакъ эди, чюнки чапкъанындан нефеси тутыла, панамасы тамамен башындан тюшип, устуне тикильген йипке илишип, бойнуна саркъаргъан.

— Ана, аначыгъым, анаа, къайдасынъ?

— Мындам, къызым, мындам — деп айтты эв ишлеринен огърашкъан анасы, — не олды, кызчыгъым? Нефесинъ тутыла, бир шейден къоркъып чаптынъмы ёкъса?

— Ё-ёкъ, аначыгъым, мен аш акъкъында сораиджакъ эдим. Сен бугунъ не пиширеджексинъ? Энди бир шейлер азырламагъа башладынъмы?

— Пек ач олдынъмы ёкъса? — деп сорады къадын. — Акъшамлыкъны даа тюшюнмедим, онынъ ичюн, истеклеринъ-изни айта билесинъиз, мадмуазель, — деп эриштирди кызчыкны анасы. О, эр вакъыт «мадмуазель» сёзюни кызы бир шей истегенде, я да назланмагъа башлагъанда айта эди.

— Неме... биз Алименен ойнагъанда, Анифе абланынъ эви янындан кече эдик, андан исе ойле бир лезетли сарма къокъулары келе эди... Ким биле насыл гузель олгъандырлар... агъзым сувланды, биз де бугунъ сарма пиширсек не олур?

— Не олур? Меним кызым аш къазанчыгыны толдуруп, мемнюн кыалыр. Сен истерсинъ де, мен япмаммы, биртанем?

— Сагъ ол, аначыгъым! Ойле олса, мен де санъа мемнюни-етнен ярдым этерим.

Кичкене Фериде эллерини ювып, масагъа кечти, анасы исе емек ичюн азырлыкъларны башлады. Лахананы ювып, къазанны аскъанда, онынъ акълына балалыгъындан бир левха кельди.

— Сен оглюгинъни кий, кызым, мен исе санъа бир вакъианы тариф этерим. О да меннен олып кечкен адиселерден бири.

— Не де гузель! Сенинъ икяелеринъни сагъынып башладым, — деп къуванды Фериде.

Кызычыкъ сет устюнде онъайтлыджа ерлешип, анасынынъ козюне дикъкъат иле бакъты. О, анасынынъ балалыгъындан икяелерни пек севе эди.

«Мен о вакъыт сенден бир къач яш буюк эдим, — деп башлады къадын, — о девирлери адамлар пек фукъаре яшай эди. Совет деври ёкъ олгъан сонъ, аман-аман бутюн инсанлар бир къач капик къазанмакъ ичюн гедже-кунъдюз агъыр чалышкъанлар. Бизим аилемизде, билесинъ, учъ бала бар эди. Аятымыз енгиль дегиль эди, амма ич бир шейге бакъмадан, анам ве бабам къолундан кельгенлерини япып, бизни тойдурмакъ, кийиндирмек ичюн эр шейни япа эдилер. Сенинъ битанъ о вакъыт мектепте чалыша эди. Айлыкъны даима кечиктире, базы вакъытлары асыл да бермей эдилер. Мен де кичкене эдим, чокъ шейни анъламай эдим, бизге коре зенгин балалар киби эт, мейве ашамагъа истей эдим, амма бизим рызкъымыз башкъа эди, анам-бабамнынъ келири о вакъыт тек ун, ягъ ве къартопкъа ете эди. Базыда буны да коръмей эдик. Аллагъа чокъ шукюрлер олсун, анам ве бабам меним ичюн бу кыйын вакъытларда ибрет олдылар. «Мен але даа оларнынъ сабрына, икметине ве тербиелерине шашам. Аллахкъа олар ичюн минетдарым ве дуаджым», — деп тюшюнди Земине.

Анасы сусып къалгъаныны коръген Фериде, оны яваштан опюп деди:

— Сонъ, ана, сонъ не олды?

— Сооонъ, кунълерден бир кунъ, мектептен къайткъанда, къомшуларымызнынъ къапысындан инанылмаз леззетли къокъуны дуйдым. Сарма къокъусы эди. Мен де о къадар ач эдим ки, тез-тез эвге чаптым. Бельки де меним анам да ойле бир шейлер пиширген деп. Эвде эльбет чайнен отъмек ве пишкен бир къач тана къартоп бар эди. Козюм къайтты, амма анама бир шей айтмадым. Онынъ джаныны агъырттырмагъа къоркъа эдим. Емекни ашагъан сонъ, сыныфдашыма барып бираз ойнамагъа изин сорадым. Эвден чыкъкъанда исе анам манъа:

— Балам, санъа не олды? Мектепте ярамай бир шей олдымы? — деп сесленди.

— Ёкъ, ана, — дедим, — бутунъ джаным ойле бир сарма чекти, амма... — софрагъа бакъып, девам эттим, — Салие-Шерфенен ойнасам, кечер, — деп одадан чапып чыкътым.

Земине къазанны бакъмакъ ичюн турды. Оданы сакинлик басты. Икяени девам этмек агъыр кельди. Чюнки къадын шимди тек о вакъыт анасы сетке отурып не ичюн агълагъаныны анълай эди. Эльбетте, озъ балалары ичюн джан бермеге азыр олгъан ананынъ юреги бу киби шейлерге зор даяна эди. Амма сабыр этмели эди, сабырыннъ тюбю — сары алтын дейлер.

— Я сонъ не олды, ана? — токътамай эди Фериде.

— Сонъу — согъан, — деп кулюмсиреди Земине. Эвге къайткъан сонъ не олсун, къайдандыр эвимизден сарма къокъусы келе эди. «Э, кене о къокъу акълыма кельди», — деп, дуйгъаныма къулакъ асмамагъа чалыштым. Амма ашханеге киргенимнен не корейим? Сенинъ битанъ тана — тана, дюльбер къапысталы сармаларны табакъкъа ерлештире эди. «Тез-тез эллерини юв, балам, сармалар азыр, бакъ, эписи сени беклей!», — деди.

Башымы чевирдим, софра башында энди къартбабанъ, тизенъ ве дайинъ отура эди. «Къана, отур ерине, ёкъса кеч къалгъанлар сармасыз къалыр», — деп айтты къартбабанъ. Козюме инанмай эдим. О къуванчны да шимди тасвир этип оламам. Ичимдеки байрам дуйгъусы але даа акълымда.

Сонъ сармалы табакъ софра ортасына кююлды. Козьлеримни кяпатып, онынъ леззетини мумкюн олгъаны кядар ичиме алмагъа тырыштым, бир даа да бойле бир шей не вакъыт олур деп. Этрафтакилер устюмден шакъалашып кульмеге башлады. Биринджи сарманы бабам меним табакъыма кюйды... Эльбетте, ичинде не эти, не де пирничи бар эди... Оларнынъ ерине кяртоп, хавуч, бираз согъан кююлгъан эди. Атта лахананы битанъ барып кюмшумыздан сорагъан. Амма инанмазсынъ, аятымда ойле леззетли сарманы ашамадым. Битанъны ярым акъшам опип отурдым, я да сарманы о кядар сагъындым, я да анам меним ичюн эп тылсымджы олып кяалгъаны ичюндир.

О акъшамны эп бирликте кечирдик. Пейда олгъан муитни ич кимсе джоймагъа истемей эди. Биз санки аилемизнинъ шахсий бир байрамыны кяйд эте эдик.

«Аллахыма шукюрлер олсун, анам-бабам сагъ олсун, Сен олардан разы ол, Яраббим», — деди ичинден Земине ве кяпысталы сармаларны дюньядан да севгили кызы иле берабер сарып башлады.

Башынъ сагъ олсун

— Анълайсынъмы, Катенька, бу аятта яшамакъ ичюн тербиели олмакъ аздыр. Месея, сен отъмекнинъ устюне тек ягъ дегиль де, къашкъавал да кюймакъ истесенъ, бираз атикче, базы ерде исе арсыз олмакъ керексинъ. Вазиятке коре эльбет. «Арсызлыкъ экинджи бахттыр», — деп нафиле айтмадылар! — кулип башлады Алексей Степанович. Онынъ тебесюми даима олгъаны киби айнеджилик, козьлери исе окъ чалмакънен толу эди.

Кяршыдаки генч кыыз Катя сусып отура эди. О, тек якъында ишке киргени ичюн, мунакъшашаларгъа киришмеге истемеди. Тыб колледжини битирген сонъ, чокъ вакъыт озюне

иш тапып оламагъан. Алексей Степановичнинъ козюне терен нефес алып бакъты. Индемеди. Эвде оны учъ яшындаки огълу беклей эди. Эм баласы, эм кендиси кене ач къаладжакъларыны истемеди. Арыкъ ве узун бойлу къыз дефтерине бакъып, бир шейлер язып башлады.

Алексей Степанович сёзюни девам этеджек эди, амма Катя первасызлыкъ косьтергенини корип, токътады. Шу вакъыт онынъ телефонына месадж кельди. Хастаханеге янъы хастаны кетирдилер. Эким турды ве ашыкъмайып халатыны тюзетип башлады. Балабан ве шишман вуджуды тыб урбасы ичинде даа чокъ айырылмакъта эди, къара ве бурюшкен бетини къапыгъа чевирди:

— Айды, Катенька, мени динълемеге истемесенъ, кеттик бираз чалышайыкъ, уйле емегине пара къазанырмыз, сен янъы кельген хастаны къайд эт, мен саба бакъувыны башларым, — деп одадан чыкъты.

Эмшире Катяны мезкюр экимге багъладылар, онынъ ишине бакъып огренмек керек эди. Къыз дефтерини алып, коридоргъа чыкъты. Коридор рых-марых адамларнен толгъан. Бесе-белли бир шей олгъан. Катя ары ювасына кирип кеткени киби, не олгъаныны анъламагъа тырышты.

— Оны араба тюртти!

— Ёкъ, о озю йыкъылып къалды!

— Мендже, оны урып ташладылар!

— Токътангъыз, токътангъыз! — деп башлады Катя. — Сизден бирингиз анълатсын, не олды, не ичюн бу къадар шамата.

— Биз сокъакъта огъланчыкъны таптыкъ. О, ёлнынъ кена-рында ята эди. Анда къайдан пейда олды там оларакъ кимсе айтып оламай. Амма сабийчик пек ярамады, не агъзыны ачты, не де козьлерини, байылгъан алда оны мында кетирдик.

— Анълашылды. Баланынъ янында бир де бир весикъалар бар эдими?

— Ёкъ, телефоны да ёкъ эди.

— Айтам сизге, оны айдутлар тутып, котеклеген, бельки де телефоныны алып къачкъанлар!

— Айды, биз огъланчыкъкъа ярдым этермиз, къалгъаныны полис хадимлери бакъсын, — деп яш эмшире адамлар арасындан чыкъмагъа ашыкъты.

О, коридорнынъ башкъа четинде экимни корип, тез-тез онъа ашыкъты.

— Алексей Степанович! Алексей Степанович, токътанъыз! Энди кельген балачыкънен не япаджакъмыз? Онъа аджеле ярдым керек...

Катя бирер-бирер бутюн дуйгъанларыны экимге анълатты. Сесинде эеджан дуюла эди. Озю де къалтырап башлагъан, бесе-белли сабий хаста ичюн пек къасеветленди.

— Шимдилик оны махсус палатагъа ерлештиринъыз. Капельница къойынъыз. Полициягъа мен озюм хабер этерим.

— Бельки де оны бакъып аджеле амелияткъа къоймакъ керекмиз?

— Ашыкъма, къыз, бираз бекле, меним айткъанымны яп. Шимди исе алтынджы палатагъа кир, бизим севгили хастамыз кене баш агърыларына шикъет эте. Оны текрар МРТ-ге ёллайыкъ.

Катя башынен ишмар этти ве алынган эмирни керчек-лештирге ашыкъты.

Алексей Степанович тыббиетте чокъ йылар олгъаны ичюн, озюни керчек мутехассыс деп сая эди. Амма онынъ хасталары эасен парала адамлар олгъаны да сыр дегиль эди. Пара делиси, ачкъозь эким ишини яхшы япса да, айыры бир 'тешекюрсиз' чалышмай эди.

Хастаханенинъ хадимлери де Алексей Степановични севмегенлер. Онынъ мында пейда олувы гъает шубели эди. Хадимлер арасында ошек къайнаткъанда, эким укюметте буюк багълары олгъаны ичюн, озюне яхшы бир чалышма ерини айыргъан ве башкъаларгъа коре юксек маашнынъ саиби олган экенини айта эдилер.

Хастаханеде саба олган сес-шамата токътады, баланы кетирген адамлар дагъылган ве корюнишче эр шей адеттеки киби кетмекте эди. Озь вазифесини битирген Катя, хаста огъланчыкънынъ палатасына кирди. Бом-бош ве ренксиз одада бу сабий даа да гъарип корюне эди. О аля даа озюне

кельмеген, Катя яваштан янына барды. Къашлары къалем, кирпичкери узун, бурну тюз, дудакълары ал, тыпкъы ресимдеки киби, дюльбер огъланчыкъ эди. Эмшире дикъкъатнен урбасы, эллери ве аякъларына бакъты. Ёкъ, о, эвсиз-баркъсыз балагъа ич те ошамай. Урбасы тертипте, эллери темиз, аякъкъабы териден ишленген. «Оны котеклеген олсалар, урбасы йыртыкъ олур эди, демек араба къакъкъан олса керек», — деп озь-озюне тюшюнди Катя. «Барып Алексей Степановични ашыкътырайым» — сёзлеринен экимнинъ одасына чапты.

— Оджам, сиз хасталар бакъувыны битирдинъызми? — деп башлады къыз, одагъа киргенинен.

— Яваш ол, Катенька, масадан весикъаларымны учурттынъ. Сакин ол, терен нефес алып, яваштан не истегенинъни айт.

— Оджам... о сабий бала... оны тез-тез бакъмакъ керекмиз, менимдже, о къазагъа огърады, козюни ачмай, аппаратларгъа багъладым, басымы, юрек урувлары пек юксек...

— Токъта, — деп кести сёзюни эким, — капельницаны къойдынъмы?

— Къойдым...

— Яхшы, биз даа бираз беклейик.

— Нени, оджам, нени? Биз отурып, бир шей япмасакъ, оны джоярмыз!

— Бала корюнишче къач яшында?

— Секиз-он... я не?

— Демек, оны ана-бабасы энди къыдырмакъ керек. Якъынлары тапылса, сонъ бакъып олурмыз.

— Алексей Степанович, сиз не айтасынъыз? Онынъ джаныны къуртармакъ ичюн мытлакъ адыны бильмек керекми?

— Ады керек дегиль, кадам. Мында башкъа меселе. Олар амелият ичюн пара одеджеклерине эмин олмакъ керекмиз, ёкъса озь джебимизден капик чыкъарырмаз.

— Япманъыз лютфен! Инсаннынъ джаны паранен ольченirmi?

— Сен даа пек генчсинъ, меним яшыма кельсенъ, башкъадже лаф этерсинъ. Айды, козьлеринъни тиклетип турма, бар, ишинъни бакъ.

Катя одадан чыкты. Барып чалышаджакъ эди, амма даянамады. Кене сабий яткъан палатагъа чапты. Катя керчектен даа генч эди ве экимлерге айт олгъан сертликке алышмагъан. Ишлеринде кедер эткен дуйгъуларны сакъламагъа да даа огренеди.

Палатада исе ич бир шей денъишмеген, огъланчыкъ джан береджеги киби ятмакъта эди. Бети де акъ кесильген. Къыз экимнинъ ханджер сёзлерини, сабийнинъ алы, озъ огълуны акълына кетирди. Янына отурып, элини алды. Бу дакъкъа баланынъ пармакълары къыбырдады ве сабий инъильдеди.

— Даян, кичкенем, даян, — деп агъламсырап башлады Катя. Онынъ мераметли юреги бу адалетсизликке первасыз къаламай эди. Аппаратларгъа бакъты, бала олюмден бир адымда эди. Сычрап турды, кене экимге чапты.

— Не олур, лютфен, оджам, баланы бакъынъыз, косътергичлер фена, оле ята!

Эким телефонны алып, регистратурагъа телефон ачты:

— Бельгисиз хаста акъкъында малюмат пейда олдымы? Ана-бабасы, якъынлары... къыдыргъанлар олдымы? Ёкъ? Яхшы, сагъ ол. Белли олса, хабер эт.

Алексей Степанович телефон трубкасыны яваштан къулагъындан алып, янакъкъа тюшюрди, бир къач сание санки бир шей эсаплагъаны киби нефес алмай отурды. Катя дешет толу козьлеринен онъа бакъа эди. Эким къарарыны айтса, юреги патлайджакъ киби тура эди. Бирден ода сакинлиги бозулды. Къапы къакъылды ве ичериге даа бир эмшире кирди.

— Алексей Степанович, янъы кельген огъланчыкъ, джан берди, кирип къайд этмек керексинъыз.

Катя къатып къалды. Ичинден нефрет эткен экимнинъ устюне атлап, козьлерини ояджакъ эди, оны урып ольдюрмеге азыр эди.

— Языкълар олсун сизге, языкълар олсун сизге! — деп, одадан къачты.

Алексей Степанович къара дефтерини элине алды, паалы аякъкъабындан тоз сюртип, палатагъа таба адымлады. Анда исе энди хадимлер топлашкъан.

— Айды, чекилинъыз, чекилинъыз, не къатып къалдынъыз я? Берсенъыз кечейим, — деп сабийининъ янына кечти. Онынъ бетине бакъты. Къатып къалды. Бир къач дакъкъа эвель ярдымгъа мухтадж олгъан балачыкъ экимнинъ огълу эди.

— Яврум?! Балам! Аман! Инанмайым! Мен не яптым, огълум? Сени озъ эллеримнен олюмге аттыммы?! Балааам!!

Алексей Степанович бар олгъан кучюнен джансыз джесетни сарсытмагъа башлады. Электрошокерни алып, оны озюне кетиреджек олды. Эким дерсинъ делирди.

— Не турасынъыз? Ярдым этинъыз! — деп къычырып башлады этрафтаки хадимлерге. Якъан арекетлерини контроль этмей эди.

Коридорда айкъырмаларны эшиткен адамлар джыйылып башлады. Амма палатагъа кирмеге кимсе джесарет этемеген. Тек ичинден: «Ольмейджексинъ! Ольмейджексинъ! Изин бер-мем!», — деген къычырмаларны эшитип тургъанлар.

Санки акълыны джойгъан экимни огълундан узакълаштырдылар, меджбурен ине урып, тынчландырдылар.

— Етер, Алексей Степанович. Бала ольди. Оны раат быракъынъыз, сонъки саатлер етерли къадар къыйналды. Будыр Аллахнынъ эмри, — деди баш эким. — Протоколны мен озюм толдурырым. Сиз эвге барынъыз. Къара хаберни якъынларынынъызгъа айтмакъ керексинъыз. Башынъыз сагъ олсун.

Адам олмакъ

Бугунъ ава сувукъ ве дымлы. Къарарнен къыркъ-къыркъ беш яшындаки адам, бош сокъакъларны ашыкъып кечмекте. Бесе-белли, бойле аваны ич те севмеген, бетине ургъан сувукъ ель ве ягъмур тамчыларындан юзю даа бетер бурюшип кеткен. Вакъытсыз къырылгъан шемсиесини асабий шекильде элинде салламакъта. Устюндеки боз пальто, къурсакъ къанкъайгъаны ичюн садефленмеген. Башындаки шляпа чаларып тургъан

сачларны сакъламакъта. Токътамайып саатине бакъып, даа тез кетмеге тырышмакъта эди.

Чокъ биналы эвнинъ кошесине якълашкъанда сылакъ асфальт устюнде отургъан, яланаякъ, тахминен он эки яшында огъланчыкъны коръди. О, бузлап къалтырамакъта эди. Ярым саат эвель ярдым сорамакъ ичюн узаткъан арыкъ элини шимди йыртыкъ ве чуллы кофтанынъ ичинде кыыздырмагъа тырыша эди. Сёнюк ве ач козьлеринен якъынлашкъан адамгъа бакъты. Апансыздан атылып турды ве:

— Эмдже, мен пек ач олдым, не олур, бир отъмек парасыны берингиз, — деди.

Риджасы джевапсыз къалгъаныны коръген тиленджи бала текрар сесленди. Амма адам онынъ тарафына бакъмайып, тез-тез шу ерни кечмеге тырышты.

— Эмдже, не олур, ялварам, Аллах ризасы ичюн, бир отъмек парасыны берингиз, эки кунъ агъзыма бир уфакъ отъмек биле — алмадым.

— Джоюл мындан, — серт сесинен джевапланды кечиджи адам.

Огъланчыкъ онынъ артындан чапып, пальтосынынъ енинден чекип башлады:

— Лютфен, эмдже, ачым, мен ачым, — деп кыгчырды.

Буны коръген эркек, даа зияде синирленди. Элиндеки шемсиесинен баланы олгъан кучюнен тюртти. Тиленджи огъланчыкъ мувазесини джойып, балчыкъ ичине йыкылды.

— Ёкъ ол дедим сангъа, джинабет! Къайдан мараздан пейда оласынгыз сиз?!

Бала даа да бетер йыртылгъан кольмегини тюзетмеге чалышты. Ынджытув козьяшлары бетиндеки чамурнен къарышылды. Бир шей айтмады. Акъсап, бина артында гъайып олды.

Шляпалы адам, санки тезек ичине баткъаны киби, кирленген енини къакъып башлады. Автобус дурагъына кельди, амма автобусны къачырды. Невбеттеки исе тек бир сааттен сонъ келеджек эди.

Къаш къараргъан вакъты яваш-яваш къаранлыккъа чеви-
рильди. Сокъакълардаки фенерлер ренксиз авагъа ренк къо-
шып башлады. Ягъмур сертлешти. Сувлы дувар гедже арекет-
лерини токътатты. Шляпалы адам аякъ пармагъы уджундан
башына къадар сыланды. Эвге кеч къайтып оладжагъыны
ангълап, якъын бир ерде, къавеханеге кирип, акышам емегини
ашамагъа ве бираз къурумагъа къарар алды.

Къавеханеге киргенинен бам-башкъа бир муитни сезди.
Мында атта дуварларнынъ ренклери кейф котере эди. Толу
салоннынъ адамлары шакъалашып, вакътыны шенъ кечире
эдилер. Мында даа чокъ яшларны коръмек мумкюн эди. Эль-
бетте, генчлер даа чокъ фаст-фуд емеклерини сечмектелер.

Шляпалы адамнынъ бурнуна аш къокъусы кельди. «Бу
нахош авада ич олмадым ашап тоярым», — деди ве касса
янына якълашты. Чокъ тюшюнмейип, озюне эки къопкъа
тавукъ къызартмасы, къавурылгъан къартоп, он тилим отъмек
ве ичимлик сымарлады. Къавеханенинъ кошесинде бош ер
тапып, о тарафкъа адымлады. Ачкозьлюкнен алынган емекке
айван киби атылды. Шу дакъкъасы къапынынъ зили чалынды
ве балабан салонгъа арыкъ ве алчакъ бойлу къартый кирди. О,
озь джуръатсыз арекетлеринен шляпалы адамнынъ дикъкъа-
тыны джелъп этти. Битачыкънынъ урбасы саде, амма тертип
ве низамда эди. Яваштан диван кошесине отурып, этрафкъа
бакъынды. Белли, бир шей сымарламайджакъ, бельки де ушю-
гени ве бираз къызынмакъ истегени ичюн киргендир. Бир къач
дакъикъадан сонъ къартый джебинден бош пакет чыкъарды.
Янынъда ашларыны битирмеген ве турып кеткен муштери-
лернинъ емек къалымларыны яваштан пакетке топламагъа
башлады. Корюнгени киби, озюни онъайтсыз дуя эди. Амма
япаджакъ ишини битиреджек эди. Къартчыкъ, анда-мында
бакъып, бир къач вакъыттан сонъ ярым торба аш топлагъан.

Шляпалы адам, бу битачыкътан козьлерини алып оламай
эди. «Буларгъа бакъ сен, нелер тек уйдурмайлар, пислик!»
— деп тюшюнди о, ве тавукъ кесенде къалган соусны ялады.
«Яхшы да маддем бозулмай...» — деди ве акышамлыкны
девам этти.

Битачыкъ кендиси анъламайып ве истемейип, озюне пек чокъ дикъкъат чекти. Ниает бир йигит еринден турып, онынъ янына баргъан.

— Къартана, сиз ачсынъызмы? О къалымларны къалдырынъыз, алынъыз буны, биз даа ашамадыкъ, темиздир. Истесенъиз, сизге сыджакъ чай кетирейим, — деди йигит ве элиндеки къопкъаны битагъа узатты. Ичинден сыджакъ ве лезетли тавукъ къокъулары кельмекте эди.

— Вай, балачыгъым! Аллах сенден бинълердже разы олсун, амма мен, керчек айтам, токъым. Озюм ичюн дегиль, топлангъан емек къалымларыны сокъакътаки эвсиз къалгъан мышыкъларгъа джыям. Къайгъыргъанынъ ичюн сагъ ол, балам.

Бу джевап тек йигитни дегиль де, этрафта отургъан ве къартийни эшиткен адамларны да тааджилендирди.

— Анълайсынъмы, мен мындан якъын бир юва таптым, анда он тана мышыкъ бар. Олар ойле бир гузель айванчыкълар, эм кичкене, эм балабанджа сойлары бар. Ренклерини корьсенъиз, чешит тюрлю! Аджайиптирлер. Бузлап ольселер, языкъ-гюнях олур дедим. Онынъ ичюн ара-сыра оларгъа барам. Билесинъизми, пек меракълы, сен оларгъа бир тилим отъмек бермесенъ де, онынъ ерине бир кереджик сийпасанъ, санъа бутюн сыджакълыгъыны багъышлап, мыравламагъа башлайлар.

Къомшу маса огюнде отургъан базы муштерилер алынгъан емеклеринден бир парча айырып, битачыкъкъа узатмагъа башладылар.

— Бу кунълери сувукъ, ашап тойсынлар, — деп сыранен битагъа бардылар.

Четте анасынен отургъан дёрт яшлы къызчыкъ бутюн бу икяени дикъкъат иле динълей эди. Апансыздан еринден счырап, къартийге ашыкъты.

— Буны да алынъыз, — деп, къолуна ава купечиклерини узатты. — Олар меним кейфимни пек котерелер, эминим, олар да къуваныр.

Адамлар кулип башлады.

— Къызчыкъ, сенинъ балабан юрегинъ бар экен! — деди битачыкъ ве баланынъ башыны сийпады. Салонда даа да сыджакъ муит уюм сюрди.

Тек кошедеки шляпалы адам кульмемекте эди. Сусып отурды. Тюшюнди. Ашны четке чекти. Агъзына башкъа бир кесечик биле алып оламады.

Къаве сувумагъандже

Оданынъ къапысы яваштан ачылды. Къаранлыкъ ичине далгъан инсан бир къач сание этрафкъа бакъынды. Козьлери алышмагъаны ичюн, къап-къара орталыкъта бир шейлер корьмеге умюти ёкъ эди.

— Зюльметте де яшамагъа огренмек керек, — деп сён-дюргичке узаткъан элини кери чекти. Яваштан балконгъа адымлап, дикъкъаты тек элиндеки фильджанда олгъаныны анълады. О, санки бутюн дюньяны, онынъ эйи, шырын анъларыны бир фильджан къаве ичине сыгъдырды ве шимди энъ эсасы бу къаранлыкъта ичимликнинъ ич бир тамчысыны биле тёммемек керек эди.

Ниает ерине еткен сонъ, о, дерсин бир шейден сакъланаракъ, сувукъ табангъа отурды. Этрафкъа бакъынды. Эр ер зиндан киби эди.

— Олсун, — деди ичинден о, ич олмаса къавемни раат ичерим...

Козьлерини юмды, терен нефес алып, фикирлеринен узакъларгъа далды. Ахыры, узакътан кельген ве яваш-яваш якълашкъан бир сесни дуйды...

— Сен мындасынъмы?

— Бильмейим...

— Не олды?

— Айтамам...

— Я фикирлеринъ?

— Джоюлды... санки узун бир аяттайым. Не мерагъым, не бир шейге истегим къалды.

— Чокътан мындасынъ?

— Э... билесинъми, бу аят... ишлер, арекетлер догъру насыл олгъаныны яхшы билем, амма этрафта олгъан шейлерден сыкъылам. Сыкъылам чюнки чокъусыны айтып оламайым, сыкъылам, чюнки озюмни гуняхкъа далдырмагъа истемейим, адамларны да ынджытамайым... Адалетсизлик богъуджыдыр.

— Хош кельдинъ аятыма... Мен денъизни севем. Я сен?

— О даима меним сырдашым эди... базы вакъыткъа къадар... шимди янына барсам биле, узакъ танышлар кибимиз...

— Амма онынъ къабааты екъ ки?

— Билем....

— Козълеринъни ач, къоркъма. Бу кечиджи дюнья.

— Амма бу дюньянынъ да озъ тады бар. Севмек, къуванмакъ, къуwandырмакъ керекмиз. Амма... мен... бу леззетни джойдым. Невбеттеки аятны исе ис этип оламайым...

— Я якъынларынъ?

— Бардыр. Бар. Амма оларнен де самимийлик ёкъ. Достлар... чокъусыны джоя башладым. Бу меракъсызлыкъ мени богъаджакъ.

— Меракъсызлыкъ дегиль. Догъру насыл олгъаныны бильгенинъ ичюн, чокъ шейлерден вазгечмелисинъ ве бунынъ догъру бир джевабы бар. Сен буны нафиле япмайсынъ. Бу дюньянынъ гузеллиги де шубели...

— Акълсынъ. Мен пек ёрулдым. Джоймагъа, агъламагъа артыкъ истемейим. Кучюм къалмады.

— Сен агълама. Аллахкъа сыгъын. О эр шейни билиджи-дир. О бизге эм имтиан бере, эм ёлны ача. Бираз бекле. Эр шей чезиледжек. Тек сен севген шейлерден вазгечме. Денъиз олсун, кок къушагъы олсун, оларнен сырдашмагъа ве оларгъа къуванмагъа девам эт.

— Я сен кимсинъ?

— Меним адымны бильмесенъ де олур. Амма мен эр вакъыт янынъдам. Бу да сенинъ янъгъызлыгъынъа сонъ олсун.

Башынъны котер. Козьяшынъны силь. Бираз куль. Гузель... Бакъ, къавенъ шимди сувуджакъ. Меним ичюн де бир ютум яп.

— Амма мен сени корьмейим биле? Къайдасынъ? Не сустынъ? Анъладым... Корюшкендже... Сагъ ол...

Шу анъ тасавур этильмейджек къадар узакъ, уджсыз-буджакъсыз кокте танъ атмасынынъ ильк къыгъылчымлары корюнди.

Сонъки япракъ

*«Япкъан яманлыкъларынънынъ артындан
бир эйилик яп ки, олары ёкъ этсин.*

*Инсанларнен мунасебетте
гузель ахлякълы ол».*

Хадис.

Хызметчи къыз эв саибеси одасына кирип:

— Алие ханым, бугунъ не де яхшы ава бар! Келинъиз, бираз багъчада аваланайыкъ. Кунеш къыздыра, къушчыкълар чивильдеше! — деп кульди.

Корюнишче къарарнен отуз яшында къадын къаранлыкъ, серс одачыкъта сакъат арабачыгъында пенджереге чевирилип отура эди. Тертипнен топлангъан сырма сачлары, айдын юзю, индже бели, аджайип дюльбер эллери онынъ гузеллигини айрыджа косътере эди. Беяз ве назик пармачыкълары ве аякъларыны башкъа адамларнынъ назарындан гизлеген козенекли къалын ёргъан устюнделер. Къадын эр джеэттен гузель олса да, козьлери — къальп кузгюси — онынъ асыл вазиятини акс эткенлер... Эфкъар, яныкъ, уютсизлик ве окюнч толу мавы терен козьлер... Олар айдын келеджекке уютсиз бакъкъан киби корюнелер...

— Мен бир шей корьмеге истемейим! Манъа кунеш де, кьушлар да керек дегиллер. Гонълюм бир шей истемей! Бакъ мен кимге ошап къалдым! — Алие пенджерере аркъасынен чевирильди ве къапы янында тургъан алчакъ бойлу, корюм-сиз хызметчисине юксектен козь ташлады. — Бакъ, — девам этти Алие, — озю юрюп оламагъан бу начар беденим энди кимге керек! Къана бу чиркин арабачыкъ ерге батсайды... Мен энди кимсеге керексиз олып къалдым... Джаным янды! — къадын окюнчтенми, умятсизликтенми, янында тургъан бир бардакъ сувны кузьюге фырлатып атты. — Санъа къач кере айттым — бу кузьюни чыкъарып ат, оны кореджек козюм ёкъ! Сен не, меним бу кузьюге бакъып, тезден оледжегимни истейсинъми?..

Алие бу сёзлерден сонъ сесини чыкъармады. Хызметчиси неге огърагъаныны бильмей башыны энкейтип турды. Козълерине яш кельди. Сонъра о буйрукъны беклемей, кырылгъан бардакъ ве кузьюнинъ парчачыкъларыны топлады. Одада богъуджы къабир сукюнети пейда олды.

Бираздан сонъ Алие озюне келип, даа якъында ишке алын-гъан хызметчи къызгъа сес котергенине юректен пешман олды. Оны деръал янына чагъырды ве креслогъа отуртып, юрегини бошатмакъ макъсадынен олса керек, къасеветлерини яваштан икяе этмеге тутунды.

— Мени анъла, бу даимий сукюнетке артыкъ даянып ола-майым, — деди Алие. — Бабам вефат эткен сонъ, омрюм битти, деп белледим. Эмильнен тоюмыздан сонъ ярым йыл кечер-кечмез, мен олгъаны-оладжагъы 20 яшында олгъанда, бабасыз къалдым. Манасыз, адалетсиз олюм. Хастаханеде, джеррахнынъ масасы устюнде козю ачыкъ кетти. Джеррах янълышып, кокюс бошлугъындаки къырмызы къан дамарыны сыкъкъан экен. Эбет, о вакъыт аят имтианлары башлагъаныны бильмей эдим. Бабам кеткенине эки йыл кечер-кечмез анам юрек хасталыгъындан дюньяны терк этти. Бундан сонъ олсун эвде, олсун иште арды-сыра гонъюльсиз аллар юзь берди. Акъайымнен арамызда анълашмамазлыкъларнынъ арды

узюльмеди, огълум сёз динълемей, баштакълыкъ япты, кеткете йырламагъа да агъыр олды. Концерт ве гастроллерден биле вазгечмеге меджбур олдым. Сонъ продюсер де меним огюме-артыма бакъмай иш туткъаныма шикъет этип, манъа кучюк тенефюс алмакъ вакъыт кельгенини айтты. О исе, шу вакъытта, мелекдай йырлагъан Эльвина адлы янъы йылдызчыкъны мейдангъа чыкъараджакъ эмиш. Мегер Эльвина, бакъса, йырларны озю яза экен! Я мен йырлагъан тюркюлерни китаплардан алдыммы ёкъса? Эмиль аилемиздеки вазьет айрылышувымызгъа кетирмесин, деп акъча къазанмакъ макъсадыннен Тюркиеге кетмек къарарына кельди. Бойле этип учъ йыл девам этти. О, бу къадар вакъыттан сонъ къайтып кельгенде эр шей озъ ёлуна минип башлагъан киби олды. Экремчик мектепке бармагъа азырлана эди. Мен исе эвелькиси киби яшамайджагъым, севимли ишим — йырлар айтмакънен огърашмайджагъым, озюмни аилеме багъышларым дегенде эр шей башкъаджа олып чыкъты...

О сабаны бугуьнки киби хатырлайым... Ава булутлы олса да, биз — мен, Эмиль ве Экремчик — балыкъ тутмакъ ичюн озенге бармагъа азырлана эдик. Эмиль ава пек тез денъишип тургъаны себебинден эвден истемей-истемей чыкъты. Амма мен сёзюмде къатты турдым ве, не де олса, эпимиз озенге кеттик... Тёвбе, мен озюмни шу ичюн аля бугуьн къабаатлайым... Биз ёлда кеткенде трасса деерлик бош эди, амма апансыздан фаджиа юзь берди...

Алие козьяшларыны тыйып оламагъанындан токътады, агъыр нефес алды. — Бир къач сание ичинде эки джандан, азиз адамдан эбедий айырылдым. Биз толаларнен толу юк машинасына насыл урулгъанымыз, толалар бизим устюмизге насыл авдарылгъаны — эписи акълымдадыр. Аллахым, мени де оларнен берабер алып кетсейдинъ! Бельки гуняхларым чокътыр, оларны даа ювмакъ борджлум... Ах, санъа буларны не ичюн айтам экен!..

Алие эппейи индемеген сонъ, хызметчисини онъа ашханеден сув кетирмесини риджа этти. Оданы кене сукюнет басты.

Алие бу сукюнетте энди дёрт йыл девамьнда яшап, онъа аман-аман алышкъан эди...

Алие бираз отургъан сонъ, къара ве эски балабан комод-гъа таба ёнеди. О бу комодда, озю тюшонгени киби, онъа омрюнъде насылдыр бир къуванч кетирген шейлерни сакълады. Комодда эр шей тертипнен топлангъан. Эр шей ерли-еринде, ашагъыдаки раф иджадий ёлунынъ башланувьнен багълы олса, сонъки рафтаки шейлер онъа агъыр кунълер акъкъында хатырлаталар.

Алие юреги сызлагъанда я да аяттаки бахтлы дакъкъаларны анъмагъа истегенде бу ерге келе эди. Амма бугунъ дуйгъулары башкъаджа эдилер, багърыны насылдыр раатсызлыкъ сарды. Алие оялангъан кок тюстеки енгиль басма антерине козь ташлады — иджадий ёлунынъ башы...

— Бу антерде ильки кере санагъа чыкъкъан эдим, — деп тюшонди о. — Эбет, олса-олса 15 яшында олгъандырым. Антерни севгили бабам багъышлады. Сонъра исе мухлисlerden, пешимден юрьген йигитlerden бахшышлар чокъ олды. Паалы билезликлер, алтын ильванлар, кольелер, шляпкалар — не къадар манасыз ве бош шейлер... Акълымда, айны вакъытта бир къач йигитнен корюштим, олар о къадар ахмакъ олгъанына бакъ. Бу иш насыл этип элимден кельген экен! Заваллы Эмиль, тек о бир шейнинъ фаркъына бармады, о манъа кёране гонъюль берди ве инанды. Мен онъа акъайгъа чыкъаджагъымны сонъки дакъкъасынадже бекледи. Ах, мен оны севмегенимни, садедже эгленгеним ичюн, озюмни янъы саада сынап бакъмакъ ичюн акъайгъа чыкъкъанымны билъсе эди...

Алие пешинден юрьген йигитlerden бахшышларны козьден кечирип, комоддаки эшьяларны чыкъарып полгъа атмагъа башлады. «Файдасыз шейлер, манасыз шейлер» деп текрарлады о. Ода яваш-яваш тертипсиз гримханеге чевирильди. Бу ерде эр шей бар эди, эшьялар табанда ве ятакъта дарма-дагъын олып ята эдилер.

Ниает, Алие ёрулды ве терен бир нефес алды. О, пендже-реге бакъты ве булутлы кокни коръди. Сытыкъ къара булутлар

кокни буюк тезликнен кьапладылар. Ель чыкты. Тереклер-деки япракълар насылдыр телюкенинъ якъынлашкъаныны сезгендайын титреп башладылар. Бир кереден къаранлыкълашты, булутларнен сарылгъан дагълар биле корюнемдилер. Кок о къадар гудюрдеди ки, дерсинъ о мына-мына бинълернен парчачыкъларгъа ярылып, ер юзюне дешетли кучьнен авдарылып тюшер. Сагъанакъ башланды.

Алие еринде кыбырдамай отурды, юрегини эвельки дешет ве кьоркъу сарды. О ёлгъа тикилип бакъты ве бирден мухшиш кучьнен:

— Экремим, огълум, ольме, балам!!! Эмиль, ёёёкъ... джаным, даян... ольме!!! Ким бар... Яраббим, ярдым эт!!! — деп феръяд чекти.

Онынъ нефеси кене тутулып башланды... Бирден козьлерине къаранлыкъ чёкти... Оданы сессизлик кьаплады...

Алие козьлерини ачкъан сонъ, онынъ ятагъы янында учъ сааттен зияде отургъан хызметчи кыыз:

— Ханым, уяндынъызмы? Озюнъизни насыл дуясынъыз? — деп сорады.

— Мангъа не олды? — зорнен нефес алып деди Алие сакин, ёргъун сесчигинен.

— Къасевет этменъиз, ханым, бираз ярамай олдынъыз, эким раат юкъламакъ ичюн сизге илядж берди...

* * *

Арадан кунълер кечти. Амма Алиенинъ алы енгиллешмеди. О ятакътан турмай ятты. Чырайы солды, козьлери бус-бутюн сёнди, дудакълары мор тюске бурюндилер, эллери исе, онынъ аджайип, дюльбер эллери бутюнлей арыкъладылар, онынъ вуджудында къан дёнюми токътагъан киби корюнди. О мусафирлерни де, экимлерни де корьмеге истемеди. Хызметчи кызыны да озъ одасына сийрек чагъырды. Базыда гедже-кунъдюз пенджерге бакъып, тыштаки адамларнынъ онгъа ят кельген яшайышларыны козетти.

Азбарда терек устюндеки сары япракъларнынъ шувултысы эшитиле. Олар талгын-талгын тёкюлелер. Алие

бир даа пенджерере бакъты. «Омюрим бу япракълар киби, — тюшюнди о, — башта кучюджик филисчиклер, сонъра чечеклер, сонъра исе ешилъ япракълар чыктып башлай. Олар илериге умютнен бакъып, кунеш нурлары астында къызып, тёпеге догъру ынтылалар. Бойледже бир, эки, учъ ай девам эте, сонъра олар озъ дюльберлигини джойып, баягъы сарарып, сонъки дакъкъаларыны беклейлер. Серин ельчик кельгенде, оларны озъ янына чагъыра, япракълар теректен къуванакъуванайрылып, кокте учалар, йырлайлар ве ойнайлар... амма олар азчыкъ учкъан сонъ, ель олардан узакълаша, къуру япракълар энди бир кимсеге керек олмагъанларыны анълап, къара топракъ устюне яваштан тѣюлелер. Япракълар тѣкюльгенде оларнынъ адджы козьашлары этрафта дуола, олар ерге япышып, эбедий юкълап къалалар... Кимсе бу япракъларнынъ дюльберлигини, янгъыравукъ сеслерини акълына кетирмез, чюнки келеджек йыл бу терек кене ешилъ, яш япракъларнен толаджакъ...

Алие бутюн омюр девамында, бир кунни къачырмай, язып кельген кунъделигини чыкъарды. О, окъуп башлады.

«...Бугунъ майыс 15. Бу меним биринджи чыккышым. Ялта шеэринде яш истидатларнынъ конкурсы. Мен биринджи ерни къазандым!!! Юрегим пек эеджанлана. Бугунъ анъладым — мен де битам киби даима йырлар айтмакъ истейим. Мен яшым, кучъ-къуветим етерли, эминим, омрюмде эр шейге иришип олурым!!! Мен йылдызлы эстраданынъ къыраличеси олурым...»

Алие кунъделикни бир сѣзюни къачырмай окъуды ве эвель яшайышында олып кечкен энъ уфакъ вакъиалар биле кене акълына кельди.

«...Биринджи чыккышымдан сонъ эки йыл кечти. Артыкъ 17 яшындам. Мен белли йырджы олдым, зан этсем, эндиден сонъ шахсий аятым акъкъында тюшюнемек вакъты кельди... Буюк оюн башлана...».

Алие козьлерини юмды. Яраббим, не къадар акъылсыз эдим... Йигитлернен корюшкенимде чевре-этрафта о къадар

мера́кълы шахысла́р бар э́ди ки, мен анги би́рисине мейи́ль бе́редже́гимни би́льмей ќалдым. Э́бет, ба́ягъы ѓам че́ктим, а́мма а́хыр со́нъу ќолай ё́л та́птым: бирде́н э́писине́н ко́рюши́п ба́шлады́м. Не я́пкъа́нымны те́к ши́мди а́нълайы́м. Э́гер о ва́кытта ба́бам бу́ны би́льсе э́ди, ихти́мал, ме́ни о́з ќо́ллары́нен бо́гъуп та́шлар э́ди. «Ады́нъ чы́ккъа́ндже джа́нынъ чы́късын», деп ба́бам де́фалард́а айтќан э́ди. Ба́бам, се́ни ре́зиль э́ткен ќы́з о́лып е́тишкени́м и́чюн ба́гъышла́.

А́лие де́фтери́ни те́кра́р а́чты. Ва́кыт ке́чер, ку́ньдели́к я́ваш-я́ваш саи́феле́нир э́кен, о, э́нъ му́дхиш, а́сла а́къла́ныл-ма́йджакъ а́рекетини́нъ тари́фине де́ я́кы́нлашты́.

«...Сентя́брь 6... арты́къ 20 я́шында́м!

Гри́мхане́нинъ ќа́пысы́ны а́чып, Ди́нарада́н ко́нцер́тнинъ со́нуна ќа́дар не ва́кыт ќа́лгъа́ныны со́рады́м.

— 30 да́къкъа, — дже́вапланды́ о.

— Пе́к я́хшы, де́мек ин́терне́тке ки́рип, по́чтамны ба́кы́п е́тишти́ририм. Ре́жиссё́р ме́ни со́раса, а́джеле и́шле́рим пе́йда олѓаны́ны а́йт, — де́дим ме́н ве́ узун, ќа́рангъы ко́ридо́рдан ча́птым.

Ниа́ет, ин́терне́т и́чюн ва́кыт та́птым! И́ште... «О́днокла́ссни́ки» ... а́ха... фотола́ргъа ре́й берю́в, ме́ним му́сафи́рле́рим, до́стлары́м... я́нъы ме́ктю́п кельме́ди?! Бу́ны сизде́н бе́кле́медим, му́хлисле́рим... Я́хшы, о за́ман «Ко́нтакт» ќа ки́рейи́к, а́нда и́лле би́р шей олма́къ ке́рек... э́бет, ќу́туда уч́ь я́нъы би́льдирю́в бар, — да́а да бу́юк ме́ракъне́н ба́кы́тым, — ре́клама... ме́ктепде́ш до́стум На́стяда́н ме́ктю́п ве... Ру́сланда́н ме́ктю́п. Бу да́ ким э́кен? Ши́мди ба́къармы́з... Си́я са́члы, а́лча́къ бойлу́, са́гълам ву́джутлы, 26 я́шлы, де́нъиз я́лысында́ э́ви ве́ участка́сы бар, ба́нката и́джра́джы ди́ректор о́лып ча́лыша... хм... не я́згъа́н э́кенсинъ, ме́ракълы... «Се́лям а́лейку́м! А́лие а́длы йы́рджы сиз де́гильси́нъизми, а́джеба?!». Ша́х-ша́х ку́люп ба́шлады́м. «Э́льбет те́ ме́ним!» — деп те́зден дже́вап я́зды́м. Со́нъра са́атке ба́кы́тым. Би́раз ке́чиккени́мни а́нълаѓа́н со́нъ, ко́мпьюте́рни се́ндю́рип, ко́нцер́тке ча́птым.

— Ди́нара, ме́н я́нъы ќу́рба́нны та́птым, — деп а́йттым ме́н гри́мхане́ге ки́ре́рек. — О́ны те́здже ко́рьме́к и́стейи́м...

— Кимни, Эмильними? — сорады Динара меним джош-къунлыгъымны корип.

— Насыл Эмиль? О озюнинъ Тюркиесинде экенде, мен не истесем, оны япабилем, эбет, белли бир вакъыткъа къадар! Мен айткъан адамнынъ ады Руслан, чокъ корюмли ве джиддий йигит.

Айткъан сёзлерим Динараны шашырткъаныны бильсем де, манъа эпбир эди. Чюнки манъа эр шей меракълы олып, юрегимни пек шенълендире эди. Мен бир шейге бакъмадан онынънен танышмакъ къарарына кельдим...».

«...Сентябрь 12. О, ниает, тутулды, бугунъ биз берабер киногъа кетемиз. Занымджа о пек ахмакътыр, чюнки эр бир сёзюме инана, мен исе онъа бакъий севги акъкъында айтып, устюнден кулем. Оюн кет-кете меракълыджа ола!!!».

«...Сентябрь 18. Вакъиалар бус-бутюн башкъа тюз алдылар. Онда нишанлысы олгъаны анълашылды. Бу нишанлысына эвленмеге азырлана экен... амма... бу аятта дегиль».

Алиенинъ юреги кене титреди. Козълерине яш кельди. «Бунъа насыл ёл берген экеним, — деп озъ-озюне сертейди. — Руслан о кызынен той кунюни бельгилегенине бакъмадан, менден себеп алякъалырыны уездегени биле эдим. Бунынъ ичюн озюмден нефретленем! Оларнынъ айрылгъанына ёл берип, буны токътатмагъаным ичюн нефретленем. Руслан даима севги акъкъында назик сёзлер айтып, кунъ-кунъден манъа зияде багъланды. Мен исе той акъкъында лаф ачмагъа башладым.

«Ноябрь 20. Бугунъ Руслан меннен корюшмеге истеди, манъа муим бир шейлер айтаджагъыны бильдирди. Бунъа мерагъым пек артты, эм де артыкъ «сценарий» яздадым, эр шей озъ-озьлюгинден кетти... Биз корюшкенде, о кене юксек дуйгъулар ве темиз мерамлар акъкъында сёз юрютти. Аллах-Аллах, буны динълемеге пек бездим... Сонъра йырлар йырламагъа (ишим йырларнен багълы олгъаныны о бир вакъыт бегенмей эди) мунасебетим насыл олгъаны акъкъында сорады. Истеген джевабыны алмагъан сонъ, къырымтатар

къызына бутюн омюр санада ойнамакъ ярашмагъаны, бунынъ янгълыш олгъаныны анълатып башлады. Мангъа яхшы тюшюн-нип-ташынмакъ ичюн вакъыт берди! Концерттен сонъ Руслан гримханеге кирди — мен чокътан-чокъ чечек ве бахшышлар янында отура эдим. О гонгълум хош олгъаныны корьсе де, даа битмеген лафыны девам этти. Ве кене ред джевабыны алды. Юзю буздай къатты, юмрукъларыны сыкъты. Юзюни къан басты, чырайы де къою мор, де ачувындан топракъ тюсюне бурюне эди.

— Анълап оламайым, — деди о, — озъ ювамызны, бала-чагъаларнынъ шенъ кулькюсинен, аятнен, бахтлы келеджекке уютнен ашлангъан айлемизни къурмакъ имкъянындан керчектен де вазгечмеге азырсынъмы?! Къартлыкъта оджакъ башында отурып, янынъда кимсе олмагъаны ичюн, садедже озъ копегингъе кечкен омрюнгъде, чокътан-чокъ мухлислерингъ, чечек ве гостроллерингъ акъкъында икяе этеджек оласынъмы? Буны истейсингъми? Элли йылдан сонъ йырларынъ кимге керек олур, фанатларынъ сени тезден унутырлар. Сени бахтлы этеджек, сен ишангъанынгъ, сангъа таянч оладжакъ адамынгъ олмайджакъ. Озъ къасеветлерингънен продюссер я да сес режиссерынен пайлашып оламазсынъ да!!! Буны анъла...

О, биз бир фикирге келип оламайджагъымызны козьлеримден анълап, гримханеден къапыны урып чыкъты. Ода сусты. Мен пенджереге бакътым, сакин ельчик тереклерден сонъки ёлджулыкъкъа — ерге тёкюльмеге азыр олгъан япрачыкъларны кыбырдатты.

— Файдасыз япракълар! Сиз даа бир шей айтаджакъ оласынъызмы, — деп кестирдим ве одадан чыкътым. Акъшам артыкъ бозулгъан эди».

Алие кене кокюс кечирди. Азчыкъ сув ичкен сонъ, азбаргъа къаранлыкъ тюшкенини корьди. Кунъ яваш-яваш дуолмадан кечти. О, каминни якъып, янаяткъан атеш янында отурды ве бир даа хатырлавларгъа далды:

«Эбет, о вакъыттан сонъ биз сийрекче корюшип башладыкъ, мен телефон ачкъанына джевап бермедим, эки афтадан

сонъ Руслангъа, бу кунълерде ишлерим чокъ олгъаны себебинден корюшип оламамыз, дедим... Завалы огълан, оны не беклегенини бильмеген эди. Тамам бир афтадан сонъ газеталардан бирисинде хайырлавны корип, шоккъа огърагъандыр... Бу — белли йырджы Алие ве яш иш адамы Эмиль Асановнынъ никяхы мунасебетинен берильген козбайдын хайырлавы эди. Руслан айны шу газетадан яш келин-киев энди учъ йыл девамында корюшкенлери ве, ниает, аиле къурмакъ къарарына кельгенлерини бильди...

Руслан телефон ачып, мени къоркъутаджакъ олды. Мен телефон номерлеримни денгъиштиргениме бакъмадан, о мени эр даим эп бир тапа эди. Мен, о эр шейни Эмильге айтып береджегинден къоркъуп, ондан къуртулмакъ къарарына кельдим. Чаресине киришип, акъча аджымадан, танышларымнынъ ярдымынен аит справкалар топлап, оны делиханеге къапатылмасына ириштим. Бундан сонъ раат нефес алдым.

Яраббим, не ичюн эр бир иште къарар къачырам... Бу да азлыкъ эткени киби, Русланнынъ итибарыны тамамиле тюшюреджек олдым. Бутюн газета ве дергилерде, радио ве телевидениеде «Аиле» банкынынъ белли директоры акъылдан азгъаны ве шимди делиханеде тедавийленгени акъкъында бильдирильди... Бу чиркин иш меним тешеббюсимнен япылды...»

Алие дефтерни кене ерине къойды.

«Аллахым, тек сангъа тевбе-истигъфар эте билем. Мен янълыш, акъылсыз, тек озюмни тюшюнип яшадым. Гунахымны насыл этип ювайым, Яраббим?», деп нияз этти о ве окюрип агълады. Оданынъ ичиндеки шейлер, диварлар, мебель, эписи дерсинъ оны аджый эдилер, амма ярдым этип оламай эдилер.

Бирден артындан: «Заваллы Русландан афу сора», — деген сёзлер эшитильди. Алие айланып бакъты ве янында Эмильнинъ тургъаныны коръди... Онынъ юзюнден нур сачылды. О зар-зорнен корюнсе де, мелекдай дюльбер эди. Эллеринде Экремчикни тутта эди. — «Афу сора, — текрарлады Эмиль Алиенинъ козълерине бакъып, — бу, омрюнъде, бельки, догъру ве яхшы арекетинъ олур».

— Эмиль, — апансыздан бар сесинен кычырды кыадын ве чиркин сакъат арабачыгынен онъа таба кетти. Кыадын акъайыны кыучакълайджакъ олды, амма о козюнден кыайып олды, дерсинъ ки аслы да олмагъан эди.

— Ёкъ!!! — кыолуны кыльтеди кыадын. — Мен бир озюм олмакыа истемейим... янъгызылыкъ азабына артыкъ даянмайджакыым...

Каминде демин туташкыан атеш энди яваштан кыенята, кыорлар назарны озюне чекип, ялынсыз акырын яналар.

Омюр озъ сонкыи саифелерини яза эди.

Алие чекмеджеден бир япрачыкъ кыггытны алып, ашыкышнен язып башлады:

«Руслан Мамедиевге.

...Билем, мени багышламакъ мумкюн дегиль. Эм де буны беклемейим, ич олмадым мени анъларсынъ, деп умют этем...».

О токътамай язды. Амма юрек агырысы кечмей, аксине, эп арта эди. Ниает, ёрулды. Сонъки сатырларны бир даа окъуп чыкты: «Хатамны тюзетмек ичюн эр шейни берир эдим. Сенинъ аятынъны бозмакъ, устюнъден кыльмек акъкыым ёкъ эди... багышла... багышла... багышлавкыа лыйкъ олмагыанымны бильсем де, бинъинджи кере санъа риджа этем — багышла...

Урьмет иле Алие».

О мектюпни зарфкыа кыойды. Янындаки башкыа кыггыткыа исе: «Бу мектюпни Русланкыа беринъиз. Бу меним сонъки риджам. Билем, о не ерде олгыаны белли дегиль, амма оны тапып, мектюбимни берменъизни риджа этем. Обу мектюпни корьмегендже, джаным бу ве о бир дюнъяда раат олмаз».

Алие пенджереге кыкынлашты. Толгун ай парылдап яна эди. Тёпедe кок юзюни кыапатабильген бир дане булутчыкъ биле ёкъ эди. Не бир ельчик, не бир шувулы... Алие кыарт сельбиге козы атты, терек энди япракысыз эди, тек сонъки япрачыкъ пытагындан ниает узюльди ве достларына: «Мен сизге кетем!», — деп ах чекип, ерге бакып учты. Алие ерде

кыйбырдамайып яткъан япрачыкъкъа бакъып: «Мына сен де раатлыкъ таптынъ. Эр шей битти... Энди мен де о дюньягъа авуша билем...», деди ве сонъки вакъытта сызлагъан юреги санчылып башлагъаныны дуйды.

Тезден козь къапакълары агъырлашты, эллери ашагъы тюштилер, юреги урувдан токътады... Яш джаны тоймай, азат олды...

Чюрюген муит

— Селям алейкум, Фатма, кир, босагъада турма. Хош кельдинъыз, къызлар!

— Сагъ ол, Алиме, алейкум селям! Корюшмегенимизден къач вакъыт кечти ...

Фатма къызы иле эвнинъ одасына кирди. Бир шей денъиш-меди, донатмалар ойле де тертип-низам иле турмакъта. Ода кошесинде бир къартана телевизоргъа тикилип, бир шейлер вавылдап айта. О, аман-аман докъсан яшыны кечип-кетти. Козълери сёнюк, эллери бурюшкен, аякълары зар-зорнен юре, амма о эп этрафта олып кечкенинден хабердар олмагъа тырыша.

— Мына, мына, кене косътерелер, — деп, телевизоргъа пармагъыны узатты. — Ногъайларны косътерелер!

— Насыл ногъайларны я шу, ана? — къаба сёйленди къарткъа Алиме.

— Бильмейим, къызым, къулагъым яхшы эшитмей, амма олар бизим йырларны йырлап, миллий курешимизни косътердилер, чиберек де пиширдилер...

Эмине-шерфе къартананынъ юзюнде умют ве къуванч иле толу тебессюм пейда олды.

— Туркиенинъ бир ери иште, — деп кести креслода отургъан Осман агъа, — андаки татарлар эр вакъыт бир шейлер япалар..., — битирди о ве кене газетагъа бакъты.

Мусафирлер башкъа тарафкъа кечтилер. Анда четте отурган дёрт-беш яштаки къувурчыкъ сачлы кызычыкъ дефтерине бир шейлерни чизип отура эди, амма ябанджыларны корип, сакланмагъа тырышты. «Аман...» — деди ичинден Фатма.

Артта турган Алиме абла эп Фатманынъ кызына козь атаракъ:

— Сен не кийсенъ де, ярашыр, — деп кульди о, кызынынъ парлакъ явлугъына бакъып, — энди бойле юресинъми?

— Эльбет, Аллахкъа шукюр, — деди кыыз. Амма къаршысында турган абланынъ фикирлери къуванч дегиль де, аксине бетинде худжур бир тебессюмни пейда этти. Кыыз энди бунъа алышып, чокъ къулакъ асмады. О, мектепни битирип, койден кеткенинден берли беш йыл кечти, о вакъыттан да даима явлукъта юрмеге тырышты. Инсанлардан нефрет, первасызлыкъ корип, оларны динълемемек къарарына чокътан кельген эди. Бу койге исе ана-бабасы анда яшагъанлары ичюн келип тура эди...

Мусафирлер төрге кечтилер. Къадынлар чокъ вакъыт корюшмегени ичюн бирден умум мевзуларны тапып, лаф этмеге башладылар. Бирисининъ аяты ве табиятыны къарыштырмагъа севмеген кыыз, озюне башкъа меркълы шейлерни кыдырмагъа башлады. Этрафкъа козь атып, баланынъ арекетлерине бакъты. Бу кызычыкны ич те танымагъаныны анълады. Кимнинъ баласы да тасавур этип оламай эди.

— Я бу... яваштан сорады о, — огълунъызынынъ кызычыгъымы?

— Ёкъ, джаным, бу кызымызынынъ баласы...

Мусафир кыыз ашханеге бакъты, андан башыны чыкъарган Эмине, кедерли тебессюм иле бакъмакъта чюнки бир къач йыл ичинде фаркълы изаатларгъа энди алышкъан эди. Онынъ ичюн индемей турган. Мусафир кыыз башкъаларнынъ ишине киришмеге истемейип, бир шей сорамады, амма Алиме абла кене де девам этти.

— Билем, сен тербиели олгъанынъ ичюн суаллер бермейсинъ, амма буны бильмеге акъкъынъ бар, насыл олса, къом-

шулармыз. Анълайсынъмы, эр кеснинъ кысмети бу аятта ачылмай, ве базыда кызлар ёлдашсыз къалып отура. Меним дюльбер Эминем де бойле оладжагыны ич те тасавур этмедим. Яшлыкътан сандыкъта джиезини топлай эдим. Амма яшы отуз бештен кече, бойле алда, бала догъурмагъа даа кыйын оладжакъ. Не айтайым, балам уюттен кесильди ве кендиси ичюн бир бала тапмагъа истеди. Лячаре, биз разы олдыкъ...ким не десе биле...

— Сен иманлы кызысынъ, — деп башлады ашханеден Эмине, — мени анъламакъ мумкюнми?

Мусафир кыз шашкъан козьлеринен де анасы, де кызчыккъа, де къартанагъа бакъып турды. Бойле хаберге ич те азыр дегилъ эди. Одада санки сюкюнет дакъкъасы башланды.

— Эльбет истегинъни анъламакъ мумкюн, насыл олса, сен де бир къадынсынъ, ана олмакъ истейсинъ, амма Аллахымызнынъ бу мевзуда къатты эмри бар. Кысметинъ бу кунъге къадар ачылмагъан олса, демек Раббимиз бойле истеди, демек бу сенинъ имтианынъдыр. Бельки де бала догъурып, тюзюни джоймамакъ истегенсинъ. Амма бу ишлер бойле япылмай, абла. Никяхсыз дюньягъа кельген бала нафиле пич сайылмаз. Сен озюне яхшылыкъ япмакъ истединъ, амма насыл гуняхкъа башыны сокъкъанынъны анъламайсынъ гъалиба. Япкъанынъ зина сайылыр. Ве бу буюк гуняхтыр. Раббимиз бизге эр бир иште не япмакъ кереклигимизни Къуранда яхшы анълатты... Сёзлериме джанынъ агъырмасын, санъа тек яхшылыкъ истейим, билесинъ... тек балагъа языкъ. О бабасыз аятны акъ этмеди...

— Мен оны-буны анъламайым, — деп кестирди Алиме абла. Биз де инанамыз, амма о къадар терен далмасакъ да олур. Етер ки, кызым бахтлы олсун.

Эмине, бу адымны япмагъа джесарет эткен сонъ, ичинден чимчеп тургъан къасевет ве къоркъусыны мусафир кыз шимди сеслендиргени юзюнден белли эди.

— Ну, ана, иди сюда, я не могу! — дефтерини косьтерип, кычырып башлады кызчыкъ.

— Токъта, кызым, видишь я разговариваю...

Мусафир кыз кувурчыкъ сачлы, мавы козьлю, дюльбер балачыкъкъа бакъты. О неендир онъа пек бахтсыз корюнди.

«СубханАллах...», — деди озь-озюне кедер иле кыз. Бизим джаиллигимиз бизни дешетли гуняхларгъа сокътура. Янында отургъан къадынлар исе тез-тез мевзуны денъиштирип, башкъа шейлерге такъырдап лафларны девам эттилер.

— ...Билесинъми, — деди Алиме, — якъында бизге бир апай кельди, о, этот... коюмиз акъкъында книгу выпустила... ойле бегенийим, там все фотографии нашей породы есть. Мына бакъ, — деп, китапнынъ саифелерини косътермеге башлады.

Четте отургъан къартана бир шей айтмайып, тек башыны саллады. О чокътан энди бу эвде озюни бахтсыз дуя эди... Кырымгъа къайткъанларына аман-аман йигирми йыл олды. Амма не ичюндир балалары тек озюни бакъып яшамакъталар, япылгъан хаталарны исе догъру деп саялар.

— Эмнешерфе ката, сиз няпайсыныс? — деп сорады яш кыз.

— Ана, ште, балам, бильмийим ничин, хасевет чекийим. Геджелери де юхламайым, чох ёрулдум...

— Мам, ну чего ты нервничаешь, аш-сув, все есть, биз де янынъдамыз... — кести Алиме ве башыны чевирип, къомшу Эмнегуль насыл зорлукълар яшагъаныны тариф этмеге девам этти.

— Иште... — деди Эмине-шерфе къартана ве бойлеликнен башкъа ич бир сёз тюшюрмеди.

Гъарип инсанлар, оларнен вакъыт не япкъаныны шимди коръмек мумкюн. Эвлери де санки мезар киби. Не бир дуа, не бир «Аллах» — деген инсан бар. Иман гонъюльде олса етти... Шу эвде бунынънен озьлерини энди алдатып, чекиштирмейлер биле...

— Багъышланъыз, — деди кыз, — намаз вакъты кельди, къачырмагъа истемейим, оданынъ биринде къылсам олурмы?

— Эльбетте, юрь, мен санъа намазлыкъ берейим, — деди Алиме абла ве бунынънен кызны мусбет тарафтан тааджилендирди.

— Бизде де иман бар, айттым я санъа... — деди къадын ве гурурнен санки юксектен кызгъа бакъты.

— Аллагъа шукюр... Ойле олса къыбла тарафыны бильмек керексинъиз...

— Къыбла... хм... къайда эди о... шимди...

Къыз бираз йылмайып, къадыннынъ къолайсызлыгъыны бозмагъа чалышты:

— Яхшы, анъладым... денъиз къайсы тарафта?

— Мында огде, — деп, косътерди къадын.

— Айса къыбла, шу сол тарафта олмакъ керек.

— Ойледир... и что, ты все вот это, что надо делать выучила и делаешь? — сорады Алиме абла.

— Эльбет, кунъде беш кере намаз, озюни эр бир мусульман сайгъан адам киби.

— Ничего себе, — джевапланды Алиме ве одадан чыкъты.

Къыз намазны башламагъа истеди, амма сонъки йигирми дакъкъа ичинде коръгенинден фикирлерини топлап оламай эди. «Бизим улу аталарымыз динини, адетлерини, тербие, намусыны джойгъан несильни коръмек истей эдилерми аджеба? Адамлар шейтангъа бутюнлей уйгъанлар, юреклери къапалгъан... Аман, Аллахым, бизни догъру ёлдан урма»...

Къыз намазны битиргенинен мусафир одасына чыкъты. О, ана-бабасына кельген, якъында алман кызгъа эвленген огълу ве элиндеки балачыкны коръди.

— Сусана, принеси еще тарелку, — деди Алиме абла одадан чыкъып, — ...бу да энди татар олгъан — ...мырынданды о озъ-озюне...

Мусафир къыз исе фикирлешмеге девам этти: «Эр шей стандарт боюнджа: тилини, урф-адетлерини ве энъ эсасы ислямны унуткъан къырымтатар аилеси, не ичюндир ябанджы келинни къабул этмей, бизимки дегиль деп... амма бойле бакъсакъ, оларнынъ арасында фаркъ къалдымы?» ...

О, анасынынъ янына кечип, Сусана келиннинъ юзюне бакъты. Келин озюни эп онъайтсыз дую, эп акъайына бакъа эди. Севги, деп, Ульвийге 3 йыл эвельси чыкъты. Динини денъиштирди, тильни огренип башлады. Амма къайнана-сынъ козюне ич те кирип оламады.

«Шу къызнынъ козьлеринде нур бар, — деп тюшюнди мусафир къыз, — о бутюн самимийликнен эр шейни къалдырып, янъы аяткъа разы олды. Бельки ислямнынъ эсасларыны даа огренмеди, акъайынынъ бильгилери де бесе-белли ёкъ, амма керчек иманы ве акълы олса, озь балаларны догъру тербиелеп олур... ин ша Аллах...»

Къыз Сусанагъа бакъып, онъа парлакъ тебессюмини багъышлады, о да айны джевап берип, баласыны элине алды, еринден турды ве долапта къалдыргъан Къураннынъ янына таба адымлады...

«Инсанларны ич бир вакъыт быракъмагъанынъ ве мераметлик багъышлагъанынъ ичюн, сагъ ол, Яраббим», — деп шукюр этти къыз.

Делилик юкъунчлыдыр

Тюрк языджысы Шереф Йылмаздан

Даа: «Делилик юкъунчлы дегиль», — дейлер. Инанмангъыз! Кеченлери, бир аркъадашымны зиярет этмеге истедим, чалышкъан ерине кеттим. Тюкяны огюнде бир къач скемле къойып, субетлешмеге башладыкъ. Далдыкъ...

Бир къач вакъыттан сонъ, тюкянгъа муштери кельди.

Аркъадашым:

— Онъа Дели Сабри дейлер. Акъылдан тайгъан, — деди. Мен адамгъа башындан аякъларына къадар теляш иле бакътым. Аркъадашым янындаки бош скемлеге косътерип, Дели Сабрини отурмагъа давет этти.

— Кель, отур, — деди. Адам итаатлы шекильде янымызгъа отурды. Валлахи, делилигини исбатлагъан ич бир аляметини коремедим. Биз ава, сув акъкъында лаф эттик. Бираздан тюкян огюнде бир араба токътады. Машинадан чыкъкъан адам аркъадашымнынъ танышы эди. О да келип, янымызгъа отурды. Дёртюмиз берабер отурамыз. Аркъадашым, арабадан чыкъкъан адамгъа:

— Не о? Хайырлымы? Къайда кетесинъ? — деп сорады. Адам:

— Бираз кубре алдым... — деди.

Дели Сабри шу анъде сёзге къарышты:

— Топракънен не япаджакъсынъ?

— Чечеклерге сепеджегим.

Дели Сабри айретнен башыны саллады:

— Къулакъларыма инанмайым! Мен джилекни шекернен ашайым, адым эп бир Дели Сабридир, — деди.

Тюшюнджеге далдым; адам акълы. Ата сёзюнде: «Адым чыкты докъузгъа, тюшмез секизге» — деп айтыла. Адамгъа бир кере дели деп айттылармы, не япса япсын, файдасы ёкъ.

Бир къач вакъыттан сонъ аркъадашымнынъ танышы арабасына минип, ёлуны девам этти. Биз субетимизни девам эттик. Даа догъру, мен аркъадашымнен лаф этемиз, Дели Сабри бизни сес чыкъармайып динълей. Шу адамгъа Дели демене тилим чевирильмей.

Бир анъде, акълыма бир фикир кельди: «Озюни акъыллы деп сайгъан о къадар инсан бар, керчекте исе олар къаршыдаки адамны динълеп биле оламайлар. Ойле акъыллы олмакъ ерине, бойле дели олсалар даа эйидир. Береджек суали де саде олур, джевапны да раат берирсинъ». Мен буларны тюшюнир экеним, Дели Сабри фикримни окъугъан киби, мангъа бакъты:

— Сенден бир шей сораджагъым. Бакъайыкъ, джевапны берип олурсынъмы, — деди.

Мен де озюмде эминлик дуйып, кулюмсиредим:

— Эльбетте, сорай билесинъ, — деп джевапландым.

— Не ичюн «Анаяса» бар да, «Бабаяса» ёкъ?

Бу киби суальни ич те беклемедим, шашып кьалдым.

— Валлахи... неме... Бильмейим амма... Гъалиба... — деп тутукъланып башладым. Тилим санки тутулгъан киби олды. Бу адам да бу суалини кьайдан тапты? Демек, акъыллылар тюшюнмеген шейлерни делилер тюшюнелер.

Бир кьач вакъыттан сонъ, озюмни джаиль ис этмемек ичюн, кетмеге кьарар алдым. Ёл бою исе, Дели Сабри берген суали акъкъында эп фикир эттим. Джевабыны тапмакъ ичюн, базы йип уджларыны арадым. «Анаяса» нынгъ «ана» сёзюне илиштим.

Биринджиден, тюркчеде нелернинъ анасы бар, оларны хатырламагъа тырыштым. Дели Сабрининъ айткъаны киби, «анаяса» бар, «бабаяса» исе ёкъ. «Анадолу» бар, «Бабадолу» ёкъ. «Ана ёл» бар, «Баба ёл» ёкъ. Айды яхшы, «Анасындан эмген сютно бурнундан чыкъармакъ» сёз ибареси анълашылгъан, я бунъа не дерсинъ: «Ана тили» бар, «Баба тили» ёкъ, «Яндым, анам» бар, «Яндым, бабам» ёкъ.

Тюркченингъ «ана»-ларыны тюшюнир экен, иш ериме кельгенимни дуймай кьалдым. Болдургъанымны ис эттим.

Креслогъа отурып, сыртыма таяндым. Акълымдан «Ана»ларны чыкъармагъа тырыштым. Бир кьач вакъыт кечкен сонъ, Дели Сабринингъ суали кене акълыма кельди. Озь-оэюме:

— Я Дели Сабри «бабаларнен» багълы суаль берген олса, не япар эдим? — деп тюшюндим.

Ве кене, энди ятып, нелернинъ «баба»-лары олгъаныны тюшюнмеге башладым. «Баба йигит» бар, «Ана йигит» ёкъ, «Бабаджан» бар, «Анаджан» ёкъ. «Баба адам» бар, «Ана адам» ёкъ. Вапурларны алатларнен багъламакъ ичюн «искеле бабасы» дейлер, «искеле анасы» демейлер.

Одагъа кирген зенаатдашым терен тюшюнджелерге далгъанымны анълап:

— Газетагъа ёллайджакъ макъаленъни яздынъмы? — деп сорады.

Мен де тюшюнмейип:

— Ёкъ! Язаджакъ алым къалдымы ёкъса, анасыны сатайым! — дедим.

— Не ичюн бабасыны сатмайсынъ? — деп сорады.

— Тюркченинъ «ана»-ларыны хатырлагъанда, бу акълыма кельмеген, — деп джевап бердим.

Зенаатдашым ич бир шей анъламагъаны юзюнден белли эди. Энъ яхшысы, къалемни алып, бутюн буларны къайд этмек эди. Язмагъа башладым. Тюркчеде «ана»сы бар олгъанларнынъ ве «баба» сы олмагъанларнынъ; «баба»сы бар олгъанларнынъ ве «ана»сы олмагъанларыны коръдим. Бунынъ себеплерини огренмеге тырыштым. Бу суаль дерсинъ етерли дегиль киби, акълыма даа эм «ана», эм «баба» бир ерде къулангъан келимелерни къыдырмагъа башладым. Акълыма бир шей кельмеди. Къалемни ташладым, башымны котердим. Къапынынъ огюнде, ширкетни зиярет этмеге истеген бир мусафир группасы... Къаршымда отургъан аркъадашым:

— Мен кетем, — деди.

— Отурса, — деп джевапландым.

— Ёкъ, барайым. Анълагъаныма коре, бу ер бираздан «ана-баба куню» не бенъзейджек, — деди.

— Хах! — дедим. — Аллахкъа шукюр! «Ананен бабаны» да бир арагъа кетирип олдым. Текрар къалемни алдым. «Ана-баба» кунюни озюме къайд эттим. Истегиме ириштим, амма аркъадашым худжур аджыманен бакъкъаныны ис эттим. Еринден тургъан аркъадашым Дели Сабриге рекъабет этмеген даа бир суаль берди:

— Ана-бабаларны бир арагъа кетирдинъ, я балалар не олды?

— Заман кельгенде, олар да догъар, — деп джевап бердим.

— Яхшы, Аллах «аналы-бабалы» буютсин, деп, аджы-аджы кулерек одадан чыкъты. Аркъасындан къычырдым:

— Буны да къайд эттим!

Эгер онынъ теляшлы кеткенине бакъсанъ, меним афызам акъкъында чокътан бир къарар алгъан киби эди. Алымдан

утандым. Бүтюн буларгъа Дели Сабри себепчи олмадымы? Аталарымыз «Кёрнен яткъан кылыыйлыкънен турар» бошуна айтмадылар.

Бир дели мени къайдлар яптыраджагъыны кыркъ йыл тюшюнсем, хаял этмез эдим. «Даа делилик юкъунчлы дегиль» дейлер. Айды джаным сен де!

Сеслер

Тюрк язиджысы Джемаль Шакардан

Эмшире одадан чыкъкъанда, гедже чокътан энди пендже-рени къаплап алгъан, ай ёргъанымнынъ узеринде эди.

Къапаладжакъ къапыда къалдым. Илядж кьокъулары, инъильтилер, «ах»лар ичинде эдим. Узакътан, сокъакътан ич кесильмеген сирена сеслери кельмекте, сигнализациялар сускъан. «Элимни ташла, кызым. Эништеси олам. Шоккъа кирди гъалиба». Сигнализация сеслерининъ кесильмесинден чокъ вакъыт кечти, орталыкъны сиреналар къаплап алды. Ишке кечмеген аджеле ярдым арабалары йыртыладжагъына къадар, экишер-учер адамны алып, бүтюн къалгъан хастаханелерге алып кете эди.

«Адынъ не?»

«Шокта».

Дегиль эдим. Эшите эдим. Лаф эте эдим. Мени эшитмей эдилер. Сеслер ичинде эдим. Сеслер ичимде эди. Артыкъ бири-биринден айырып оламагъаным сеслер кеттикче бир гюрюльгиге чевирильди. Эллеримнен къулакъларымны къапаттым. Эр шей ичимде олып бите эди. Бомбалар, ракеталар ичимде эп патламакъта эди. «Эллери килитленген киби, ачып оламайым».

Кунеш багъчадаки отлар устуне кырыкъ нурларынен серильди. Кольгелеримизнинъ устуне тюше эдик.

— Багъчадан тышарыгъа чыкъманъыз, — деп айтты алам. Козюнь Зейнепте олсун.

— Яхшы, — деди Фатма, — бакъарым.

Козюм огюнде эди. Экимиз эдик, не ойнап олур эдик. Къокъланынъ сагъ эли агъзымда, оюнджакъ тишлеримнинъ арасында саллана эди.

— Буны агъзынъдан чыкъар, мени эшитмегенинъ киби япма, чыкъар дедим.

Чыкъармадым. Къокъланынъ сагъ элинде кичкене эзиклер, тешиклер корюне. Зейтун агъачынынъ кольгесинде сакъландыкъ. Портакълалар тане-тане эди.

Алам отнынъ устюне яйылды, кунеште кызына эди.

— Тишлери килитленген, ачып оламайым, напайым, — деди Фатма.

— Япма, кызым, шу пис шейни агъзынъдан чыкъар.

Сабалыкъ табагъы огюмде тура эди. Эким уюнтыкъкъа багъламагъа авале этти, ачлыкътан оледжегимни айтты. Одадан чыкъты. Эмшире илядж къокълары арасында къатып къалды. Манъа ачувланды. Ач дегиль эдим. Эр шей ичимде эди, тыкъылып къалгъан эди. Агъзымы ачса эдим, къусаджакъ эдим, ичим тышарыгъа чыкъаджакъ эди.

Бойнумдан тутып, шефкъатнен ятагъыма яткъызды. Къара сачларым ястыкъкъа яйылды. Бу меним ястыгъым дегиль эди, илядж къокълуй эди.

Пенджерере бакътым. Азбарда кунеш парылдай эди. Ёргъанны белиме къадар чекип орттю. «Къоркъма, — аджымаджакъ, санки чиркий тишлегени киби олур. Амма агълама», — деди. Агълалдым. Кунеш нурлары козьяшларым ичинде кырылып кете эди. «Къыбырмамайып турмасанъ, къолунъны ятакъкъа багъларым».

«Къач кунъдир бу эвге багъланып отурамыз», — деди бабам. Не ишимиз кете, не де балалар мектепке барып олар. Эвлеримизде сычанлар киби сакъланып отурмалымыз. Орьген дуварлары аз олды санки, энди сокъакъкъа да чыкъмагъа ясакъ эттилер, эв апси. Бир ерде топлашкъанларны

ольдюрге даа кьолай деп япалар буны». «Яваш лаф эт, — деди анам — балалар эшитир». Эшите эдик. Дуварлар бутюн сеслерни кечире эди. Агъам: «Агълама», — деди. Чантамнынъ янынъда кьокъламны тапты. Эллеринен башымны охшады. «Къоркъма, биз берабермиз де». Къоркъа эдим. Бу сеслер; гедже-кунъдюз ич токътамагъан сеслер ичинде эдим, олар ичимде эди. Гурюльтюлер, баш айланмалар, ичим чешит тюрлю сеслернен толгъан.

Уюнткъ дамарларымны толдурар экен, мени юкъулылыкъ сарып башлады. Сеслер узакълашты. Хатырламагъа, унутмагагъа чалышкъаным сеслер. Эписи бир гурюльтю эди. Бир там сес. Мен не анамнынъ, не бабамнынъ, не де агъамнынъ сесини айырып ола эдим. Сирена сеслери, вакъытсыз чалгъан сигнализациялар, бомба патлавлары, виран этильген эвлернинъ гумбюрдиси. Мен озюм бир сес эдим, о сес йыкъылгъан эвимизден кьалгъан. «Балалар, — деди бабам, — эвлятларым, сиздең, сагъ кьалгъанлардан янъы бир шеэр догъар». Бабам лаф эткенде, агълайджагъым келе эди. Анам бойле вакъытларда, кене баланы агълаттынъ деп, онъа ачувлана эди.

Алам нефеси-нефесине етишмей одагъа чапып кирди. Мангъа эгилип, токътамайып опыти. О, зейтун ве портакъал кьокъуй эди. Ястыкъта дагъылгъан сачларымны охшады. Элини мангъалайма кьойды. Тек элини дегил де, эвлерининъ багъчасыны, багъчадаки отларгъа тюшкен кырыкъ кунеш нурларыны, сонъра да биз устуне яткъан кольгелерни де тийдирди.

— Сен кетме, — деди алам.

Агъладым.

— Эништенъ барып бакъар ве тез кьайтып келир.

Эништемнинъ кольмегине япыштым. Топракъ кьокъуй эди. Даа сеслидже агъладым.

— Барсынъ, — деди эништем. Къалдырсам, сен оны шимди тынчландырамазсынъ.

Белине къавийдже сарылдым. Топракъ кьокъусыны даа яхшы ис эттим.

— Агълама, — деди ачувланып башлагъан алам.

Окюр-окюр агъладым.

Эништем пек тез кете эди. Элини быракъмадым.

«Ташла элимни, кызым. Эништеси олам».

Эвимиз йыкъынты алтында къалгъан. Эништем сокъакъ-нынъ ортасында йыкъылып къалгъан. Кетип, онынъ кольгесинде сакъландым. «Етимим», — деди. Коксюне къаттыджа сарды. Орталыкъ барот къокъуй эди. Эвлер, сокъакълар ёкъ эди. Гедже девамында ичимде патлагъан бомбалардан парам-парча олдым.

Сигнализация сеслерининъ кесильмесинден чокъ вакъыт кечти, орталыкъны сиреналар къаплап алды. Ишке кечмеген аджеле ярдым арабалары йыртыладжагъына къадар, эки-шер-учер адамны алып, бутюн къалгъан хастаханелерге алып кете эди. Мени эшитмей эдилер. Сеслер ичинде эдим. Мен де бир сес эдим, сесим башкъа сеслернен къарышып кете эди, бир гурюльтю ичинде эдим, бир гурюльтю ичимде эди, амма эшиткени ёкъ эди.

Элли куруш

Тюрк языджысы Орхан Кемальден

Япалакъ-япалакъ къар ягъсын, сарыл-сарыл ягъмур инсин, бутюн гедеженинъ аязындан къарлар буз олсун, саба беш бучукъта, сокъакъкъа кирип:

«Хаберлееер газетасы!» деп къаранлыкъны бир сес боза эди.

Саба, саат дёртте язы машинанынъ башына кечкеним ичюн, къар, ягъмур, аязгъа къаршы тургъан бу джанлы, пырыл-пырыл сес мени даима иш башында тапа эди. Газета парасыны акъшамдан азырлап, масанынъ устюне къойгъаным

ичюн, кириш къапысына ич беклетмейип чапа эдим. Газеталарым да эвельден сарылып азырлана эди.

Огъланчыкъ газетаны узатып, параны алып, саймагъа керек дегиль деп, джебине атар. Пантий бурну був къазаны киби тютетип, узакълашып, джанлы, аят толу сесинен сокъакъны кене де нешелендире эди:

«Хаберлеееер газетасы!»

Анълаткъанына коре, бабасы газеталарнынъ биринде алымджылыкънен огърашкъанда, ярамай бир къадыннынъ артындан такъылды, эвини, Истанбулны ташлап, Измиргеми, къайдадыр кетти. Анасы онъа башта пек ачувлана эди, сонъра исе «Не япайым? Демек бизден даа яхшысыны тапкъан. Огъурлы олсун!» — деп эллерини салады. Каракёйдеки бир илячханеге чалышмагъа кирди. Анда узун тель саплы фырчынен илядж шишелерини юва эди. Бир, беш, он, юзь, бинъ шише дегиль де, бельки де он бинълер, юзь бинълернен шише юва экен. Истегени олса, битасы оны шу дакъкъа эвлендирмеге де азыр, амма истегени ёкъ экен. Бир кунъ озъ-озюне: «Шимди эр кес яхшы къадын ала, меним киби къара къурунен ким не япаджакъ?» — деп айткъан эди.

Битасы Тахтакаледе тузджуда чалыша экен. Анасы иляджханеде къазангъан парагъа яшай экенлер, амма о да етишмей экен. Чаресизликтен, аля бааларгъа окъугъан огълан, мектепни къалдырмакъ зорунда эди, анасы ве битасынынъ къазанчларына бир къач капик къошмакъ ниетинен, ич олмадым озю ве кадесининъ окъув масрафларыны чыкъармакъ ёлуна чыкъты, газеталарны сатмагъа башлады.

«Окъумагъа истейим агъа-бей. Илък, орта сыныфларны, сонъра лицейни де битиреджегим. Бельки де лицейде имтианларны аля тапшырып, парасыз окъурум. Амма мытлакъ окъуйджагъым. Къардашым да. Биз бабамызгъа ошамайджакъмыз. Къардашым айткъаны киби, о вакъыт бабамыз энди яшлы олур. Сачы, сакъалы ап-акъ, эллери титреп-титреп, бизге келир. Ялварыр. Аджыджакъмызмы?»

Бааръ мевсими башланды, амма авалар кене де сувукъ эди.

«Я сен кърдашынъа не джевап бердинъ?»

Омузларыны сыкъты:

«Аджымакъ керек, амма олмаз. Баба олса да. Анамдан сорадым, джаны чыкъсын — деп айтты. Битам атеш пюскюрди. Кадемге де ёкъ дедим. Анам ве битамнынъ хабери олмадан олмаз...»

Саба эрте турып, газета киоскына чапа экен. Анда исе дерсинъ ана-баба куню. Огълан киби о къадар чокъ талебе топлаша, киосктан адам газеталарны назланып бере. Ёнъ ярамайы да, оларны алмакъ ичюн адам пей истей экен!

«Бабамнынъ бир аркъадашы бар эди. Сабир бей-эмдже. Онъа кеттим. Анамнынъ хабери олса эди, ольдюрир эди. Я битам! Она да ачувлым! Бармы-ёкъмы рахметли къоджасы. Акъайы, яни къартбабам Ататюрк девринде, полис эдими я да комисар? Битамда къара къалемли бир ресми къалгъан, кирпич-мыйыкълары ири олгъан балабан бир адам. Бабам зайыф эди. Гуя, торунларнынъ чокъусы къартбабаларына бенъзей экен. Къайдан кельсин? Эм меним, эм кърдашымнынъ билеклери йип-инджедир. Инсан бол-бол ашамаса, насыл олур, ойлеми, агъа-бей?»

Имтианлар вакътында бир къач кунъ кельмеди. Къасеветлене эдим. Бельки де сынавларгъа азырлангъаны ичюн кельмейдир, — дедим. Яхшысыны тюшюнмеге тырыштым. Сонъра бир кунъ келип, янгъыравукъ сесинен оксюрди:

«Джанынъыз агъырмасын, агъа-бейчигим. Дерслерни азырлай эдим. Яры геджелергедже чалышып, саба эрте уярмакъ пек зор эди. Эки кунъ къачырдым. Дильбер ханым оксюрюктен бир илядж яздырды, амма къайдан кельсин?»

«Не ичюн?»

«Беш юзь отуз куруш, агъа-бейчигим!»

Акълыма бир шей кельди:

«Я мен санъа бу параны берсем?»

Ичине чекик козьлери, чыкъып тургъан алмачыкъ кемиклери, солгъун, бем-безд териси иле ойле бир юзюме бакъты ки:

«Оксюрюктен илядж ал, деп айттым...» — дедим.

«Анъладым, амма сиз манъа ким оласынъыз? Къаршылыкъ оларакъ менден не истейджексинъыз? Яманлыкъкъа чевириледжегинден къоркъам. Бабамнынъ аркъадашы да манъа пара берген эди. Ишбергенге теслим эттим. Сонъра къазанып, къайтарып береджек эдим, алмады. Сенде къалсын, — деп, янагъымны макъаслады, параны да юзюме фырлатты...»

«Мен о макъсатнен бермеге истемейим...» — дедим.

«Белли дегиль. Бабамнынъ аркъадашы да сонъ, о макъсаднен дегиль эди, яврум, — деп айткъан эди. Мен бабанънынъ досты олам.» Эви янында биле башкъа кечмедим. Эски ишбергеннинъ де. Не ярамай адамлар бар шу дюнъяда... Битам, озюмизге мукъайт олмамызны айтты. Хох — онынъ буны айтмасына не кереги бар? Мен балайым ёкъса?»

Онъа керекли беш юзь отуз куруш насыл шартнен береджегимни айттым:

«Шартым бойле оладжакъ. Борджунъны манъа газеталарны сатып одерсинъ. Келиштикми?»

Бираз эвель ачувындан къызаргъан бети, шимди бираз йымшады, сакинлешти, кене де бала сыфатына чевирильди:

«Шимди келиштик. Демек сиз...»

«Мен не бабанъызнынъ аркъадашы, не де диллерим. Ярдым этмек истейим. Корьгеним киби, ичинъде окъумакъ амбициясы бар. Окъуп, адам олмакъ истейсинъ. Буны бегендим. Онынъ ичюн».

Манъа дикъкъатнен бакъты:

«Мен эким оладжакъым, агъа-бей!» — деди. «Бизим маалемизде яшагъан кёр, топал ве башкъа хаста олгъан адамларны тедавийледжегим ве буны бедава япаджагъым!»

Параны бердим. Алды. Йылдырым киби чапып кетти. Сеси сокъакънынъ башында эшитильди:

«Хаберлееер газетасыы!»

Кунъ-кунъден кечмекте, эр саба саат киби келе, газеталарымны берген сонъ, тамамлаштыра эди: «Учь лира борджум къалды, агъа-бей!»

Сонъра борджу эки лирагъа, сонъ бир лирагъа тюшти, ниает тек элли куруш борджу къалды. Сонъки кере, эки газетамны берсе, борджуны къапатаджакъ эди. Амма кельмеди. Шаштым. Не ичюн кельмеген экен? Шу элли куруш манъа керек дегиль эди... Аллах сакъласын, бир араба къазасына огърамасын... Буны тюшюнир экеним, ичим санки керчектен олгъаны киби парчалаана эди. Санки тез кечип кеткен такси я да хусусий арабанынъ тюбюнде къалгъаны киби, къырылгъан къанлы джеседи башымда джанлана эди.

Кунълер кунълерни, кунълер афталарны, афталар да айларны къувалады.

Унуткъан эдим. Газеталарымны башкъа огълан кетире эди. Буондан даа да арыкъ, уфюрсенъ — учаджакъ киби эди. Онынъ да башкъа озъ аят икяеси бар. Оны омузларында ташый эди.

Къыш мевсимининъ сувукъ сабаларындан бири эди. Язы машинанынъ башына кечтим. Бугунге къадар ич корьмегеним арыкъ бир баланынъ сеси эшитильди.

«Хаберлер газетасыыы», — деп къычырды.

О эдими ёкъса? Амма ёкъ, дегиль эди. Пек арыкъ эди. Пенджеремнинъ огюнде токътады. Исрарлыкънен:

«Хаберлер газетасыыы!» — деп багъырды.

Ашагъы тюштим. Къапыны ачтым. Къыскъа штанлы, кичкене бир огъланчыкъ. Къардан безланып ушюген, сылангъан газеталарны тутып, титреп тура эди.

«Агъа-бейимнинъ джаны агъырмасын, — деди, эмдже!»

«Бу не?»

«Сизге элли куруш борджды къалгъан...»

«Я озю къайда?»

Агъламады, аизар чекмеди. Таш киби: «Ольди», — деди. «Тюневин Эдирне — капыда комдик...»

Элли курушны узатты. Чевирилип кетти.

«Хаберлер газетасыыы!» — деп сеслидже къычырды.

Лиле икяелери

(Пьеса дан парча)

Сырб драматургы Биляна Србляновичтен

Пьеса он бир пердеден ибарет
Белград, 1997 с.

Иштиракчи шахыслар:

Надежда (11 яшында) — сингыр хастасы.

Воин (12 яшында) — баба, Миленанын кярдашы.

Милена (11 яшында) — ана, Воиннын кярдашы.

Андрия (10 яшында) — огъул, керек олгъанда кыз.

Пьесанын бутюн иштиракчилери балалардыр. Факъат уйкенлер эсернин кяиделерине коре, пьеса девамында генч оларар, базы ерде исе джинсиетлерини де денъиштирелер. Бу ал тааджиПЛендирмемек керек. Актёрлар исе аксине балалар дегиль. Олар — етишкен шахыслар, пьеса боюнджа балалар роллерини ойнамакталар. Сонъкилери исе озъ невбетинде уйкенлерни ойнайлар. Бу да аиретте кяалдырмамакъ керек. Шашыртаджакъ даа чокъ шей оладжакъ.

I

Белграднын мескен районларындан бириндеки бала оюн мейданы. Постсоцреалистик мимарджылыгы, чатлагъан асфальт, кырылгъан чёплюк къутулары, къазылгъан чепенлер, — бутюн булар эки чокъкъатлы эв арасындадыр. Биналарнын он тарафлары инанылмазджа бакъымсыздыр, устюлеринде манасыз ресимлер. Контейнер ве эски шейлер, чешит маиший кяалымлар, бутюн булар ичтимаий статусны

дегиль де, посткоммунистик вакътынынъ орта дередже джемиетининъ эсас вазиятини акис этмекте.

Бу пьесанынъ балалары не эр кунълюк аятта, не де табиаткъа коре оксюз дегиллер. Олар виран этильген мемлекетнинъ гражданлары. Ортада къумлукъ, къуму кирли ве темизленмеген. Сананынъ буюк къысмыны автофургон — раатлыкъ тиркемеси алмакъта.

Санагъа Надежда чапып чыкъа. О, он эки яштаки къызчыкъ, устюнде басма антери, бриджи, лаклангъан аякъкъаплар. Надежда — синир хастасы. Даа догъру, бир чокъ чешит контроль этилмеген арекетлери иле бала. Бу хасталыкъ онынъ юзю ве беденини къыйыштырып, шеклини боза. Надежда къозгъалангъан ве эеджанлы алда чапып келе, абынып, къум ичине йыкыла ве титрей. Айтып оламай, амма айта, эеджаны ве къозгъалангъаны ичюн къалтырай. Тюкюрчиги ченгесинден чимрей, козьлери озь-озюнен сыкъ ве фаркълы тарзда къыпмай. Юкъары дудагъы сол тарафкъа къыйышкъан. Бурун къапакълары шишмекте, къоллары бургъалана, къурсагъы сарсымакъта.

Онъа атылгъан эр бир бакъыш хусусий игренюв ве чекиштириджи дуйгъуларны пейда эте. Надежда сусып отура, бедени бергени къадар къыбырдамамагъа тырыша. Отуруп узун заман сусмакъта. Апансыздан могедек тиркеменинъ от тарафы котерилип башлады. Кичкене квартиранынъ корюнюши ачыла. О, кечкен заманлары олгъан адриатик ялысында къурулгъан яз лагерине бенъзей, айны заманда бу кира, балалар оюнлар ойнагъан вакъытта ясагъан эвчикке ошай.

Надежда ашыкъып, къача ве контейнер артында сакълана. Козете.

Тиркеменинъ ичинде къандырыджы корюнмек ичюн, гъает реалистик эшья топлангъан.

Сананынъ бир тарафында емек софрасы, ашхане кошеси, ана-бабанынъ одасы, башкъа тарафында исе бала одасы корюнмекте.

Биз «аилени» сабалыкъ огюнде раст кетиремиз.

Воин, он эки яштаки огълан, суний шекильде аиле башы киби кийинген, газета окъуй, огюнде бош табакъ. Устюнде эркек штаны, бедени пек балабан-жартиернинъ ярдымы иле тутыла. «Ключ» маркасынынъ бир джепли эркек кольмеги, бир заманлары безз олгъан кольмек, шимди сараргъан алда. Бойнунда чезильген боюнбагъ.

Милена, он бир яштаки къыз, аиленинъ анасы киби кийинген: ренклери сараргъан эв джюббеси, тюбюнден этек ве кольмек корюнмекте, аякъларында найлон чорап ве окчели аякъкъап.

Милена ашханеде бир шейлер япа. Къазанда игренч корюнген, сасыгъан ве тютеген бир шей корюне. Милена Воиннен бири-бирине пек бенъзейлер. Оларнынъ юзь ошамасындан титремеге башлайсынъ.

Он яшындаки Андрия озь Воин бабасы ве Милена анасыннынъ огълу. Баланынъ урбасы XL-инфантинынъ гардеробына ошай. Устюнде бассейн я да хастаханеде къулангъан джинс пластик сандакетлер, башы тыраш олгъан, американ баскетболджынынъ сурети иле майка.

Андрия софра башында отурып, сабалыкъны беклер экен, баскетбол топыны токътамайып табангъа къакъа.

Воин огълуна бакъмайып, токътатмасына ишарет эте.

Воин. Андрия, тасырдама.

Андрия топны къакъмагъа девам эте.

Милена. Андрия, огълум, бабанынъ айткъаныны эшитсинъми?

Бар, эллеринъни юв, сабалыкъ шимди азыр оладжакъ.

Андрия индемейип, топны атмагъа девам эте.

Воин (*газета окъур экен*). Истисал севиеси 6—8 фаизгъа котерильди, онынъ ичюн фиатлар яваш, амма сезильгенине къадар тюшелер, — деп айталар.

Милена. Ялан айталар. Хырсызлар, анасыны сатайым!

Воин (газетадан козьлерини алмайып, апайыны юзьлей). Милена, айткъан лафларынъны тюшюнип айт. Мында дуварларнынъ да къулакълары бар.

Милена. Сонъ, не олгъан? Мен кимседен къоркъмайым!

Воин газетадан козюни алмайып, айтмагъа девам эте. О сакин ве джуръатлы.

Воин. Милена!

Милена суса. Воин газетаны окъуй. Андрия топны ерге урып отура. Милена къазанны кетирип, софрагъа ерлештире. Табакъларгъа къою тюсю кутълени къоя. Топракъ ве тамырынен берабер хавучны чыкъара, эр бирининъ табагъына отъмекнинъ ерине ерлештире. Андрия, бир аныге топны къалдырып, хошнутсызлыкънен табакъкъа бакъа. Къашыгъынен тютейиджи кутълени къарыштыра.

Андрия. Бу не?

Милена. Шорба ве эт суву. Бар, эллеринъни юв.

Андрия. Мен буны ашамайджагъым.

Андрия топнен тасырдамагъа девам эте. Воин газетаны четке къоймай. Милена къычыра.

Милена. Андрия, бабанынъ къаны къайнамагъандже, тез олып, топны къалдыр, эллеринъни юв ве софра башына отур!!!

Андрия. Истемейим.

Милена. Ах сени, олмайджакъ сычкъакъ бала, утанъ да арланъ! Бабанъа сени отъмекнен ашаткъаны ичюн минетдар олмакъ керексинъ!

Андрия. Истемейим, манъа не япып олурсынъ?!

Андрия тура, топны ерге ура, о атлап, софрадаки табакъкъа огърай. Табакъ сына. Андрия абдырай. Милена ачувланып къычыра.

Милена. Андрия!!!

Воин тек шимди, табакъ къырылгъан сесини къаршылап, козьлерини котере. Ашыкъмайып, козлюклерини чыкъара, газетаны къатлап, оны четке къоя.

Воин. Ашасын.

Андрия сес чыкъярмайып софра башына отура, о къяоркъя, амма эп бир наразылыкъ косътере.

Милена. О эллерины даа ювмады.

Воин. Мен айттым, ашасын!

Милена ашыкъяп, Андриянынъ огюне башкъя табакъны къяоя. Ичине аш къяоя, къяшыкъны ала, Андрия да къяшыкъны элине ала, онынънен ашны къярыштырып башлай. Воин ашай. Артындан Милена. Олар хавучны кемирип, боткъяны чайнайлар.

Воин. Газетада язгъанлары киби, къяра икътисат инфляция себебинден инкишаф эте. Амма янъя къярар топламы эр шейни ери-ерине къяяр.

Милена. Эр шей ялан! Хырсызлар, анасыны сатайым!

Воин. Милена, мен санъя бир шей айттым.

Милена. Яхшы, Воин. Тюшюнгенимни айтмагъя акъкъым бар.

Воин. Сен ве тюшюндже? Шорбаны тузлагъанда тюшюнсе эдинъ, яхшы олур эди!

Милена. Не ичюн? Яхшы олмадымы?

Воин. Олмады, Милена! Ич бир шей яхшы олмады. Меним холестирин севием — бир бинъ, алты юзь олмакъ керек, къярмызы къян тогереклери беяз сойларындан даа аз, маясылдан кенефке раат барып оламайым, сен исе мени бу шорбанен ольдюресинъ!!!

Андрия бабасынынъ кенеф акъкъында джумлени эшиткенинен, кулькюден патлай.

Воин. Санъя кулюнчлими?

Андрия еринден тура, хихилдап девам эте ве Миленагъя пармагынен косътере.

Милена. Андрия, отурып аша, бабанъны ачувлатма!

Андрия. Мен ашамайджагъым. Шорба тузсуз.

Воин. Тузсуз дегиль, тузлу, къятили!

Милена. Огълум, отур ерине.

Андрия къяоркъяп, отура. Мыймыкълана.

Андрия. Шорбадан нефрет этем.

Воин кыашкыны масагъа кыоя. Милена агълайджакъ алда Андриянынъ энъсесине шамар бере.

Милена. Утанъ, балам!

Воин. Сен не айттынъ?

Милена. Бабанъ озъ кесегинен пайлашкыны ичюн сагъ олсун...

Воин (Миленагъа). Агъзынъны кыапат! (Андриягъа) Сен не айттынъ?

Воин софрадан турып, кемерини чыкыармагъа истей.

Милена. О бир шей айтмады, Воин, отур, тынчлан...

Воин. Миленагъа шамар бере.

Воин. Мен санъа агъзынъны кыапат дедим! (Андриягъа) айткынынъны текрарла.

Андрия кыоркъа, амма инатлыкънен айткынынъны агълам-сырап текрарлай.

Андрия. Шорбадан нефрет этем.

Воин Андрияны аджымасыз кемернен ура.

Воин. Нефрет этесинъми? Нефрет эткен шейни тап-тынъмы?

Баланы кене ура.

Воин. Сирке, бит, пире, кыандалай, бокъ, маясыл шишиги!

Токътамайып оны котеклей. Андрия агълай.

Воин. Тюневин йымыртадан чыкытынъ, бугунъ исе бир шейлер нефрет этесинъ?! Сенинъ фикринъни сорадылармы?

Воин кыан корюнгенине кыадар Андрияны котеклей.

Милена. Бабанъа джевап бер, огълум!

Милена тез-тез бетини эллеринен кыапата. Воин эллерине ура. Милена, оны санки котеклегенлери киби чийилдап кыычыра.

Милена. Воин, япма, сен оны ольдюрисинъ!

Воин. Озюм догъурдым, озюм де гебертирим! Бу меним эт парчам!!! Сенинъ фикринъни кимсе сорадымы?

Андрия. (агълап) Ёкъ!

Воин. Ёкъ демек...

Воин Андрияны шефкъатсыз, вахшийдже котеклей. Андрия шашкъын, окюр-окюр агълай.

Андрия. Ёкъ, яни э!

Воин. Токъта «Ёкъ» я да «э»?

Андрия. Э! Ёкъ! Э, ёкъ... Бильмейим, баба!!!

Андрия тамамен шашмалагъан, яйгъарлы агълай. Бир аньде бу Воиннинъ теджавузыны токътата.

Андрия (*Агълап къычыра*). Менден бири бир шей сорады, ким бильмейим, не акъкъында бильмейим... Не айтмагъа керек унуттым!!!

Воин ве Милена къасеветнен Андриягъа бакъалар. Воин кемерини четке ала, бу арекет Андрияны бираз сакинлештире. Милена бам-башкъа сесинен, театрде суфлёр киби, Андриягъа яваштан айта.

Милена. Айт: багъышла, баба.

Андрия агълап, умюдини кескен алда текрарлай.

Андрия. Багъышла, баба.

Милена (*Воинге*). Энди сен...

Воин тегин турмагъа девам эте.

Воин. Яхшы. Афуны къабул этем. Айды, апай киби агълап турма...

Милена яваштан Воинны тюзете.

Милена. Къыз бала...

Воин текрарлай.

Воин. Къыз бала киби, кызчыкъ. Отур, бабанънен лаф эт. Эркек киби.

Андрия еринден кыбырдамай.

Милена. Отур, балам, бабанъ айткъанда, отур.

Воин шарт этип, сёзюни кесе, Миленагъа джевап бере.

Воин. Сен исе сус!

Андрия. Э. Сен исе сус!

Воин. Машалла, огълум! Мына бойле, агъламайып, джурьатнен. Эркек ол.

Андрия. Сен исе сус! Сус санъа айталар!!!

Воин. Догъру. Гузель, энди етер.

Андрия яйгара шеклиде кычырмагъа девам эте. Санки айткъан сёзлерининъ манасыны анъламагъан бала киби. Милена сусып, огъуне бакъа.

Андрия. Озь сасыкъ агъзынъны къапат, сус, къапа!..

Воин. Мен етер дедим! Отур.

Андрия сусып, ерине отура.

Воин. Мен етер дедимми, етер демек.

Милена. Догъру, баба етер десе, демек етер.

Учу де сусып отуралар. Сонъра Милена еринден турып, огълунынъ энъсесине шамар бере.

Воин. Мен дедим етер!

Милена къоркъусындан тасдыкълай.

Милена. Етер.

Милена ерине отура. Воин ашыкъмайып, мектептеки модасы эскирген оджа киби айтмагъа башлай.

Воин. Айтчы манъа огълум, биз сеннен не акъкъында лаф эттик? Акъыллы адам озюни насыл алып бармакъ керек?

Андрия. Акъыллы адам даима бир къайдени къуллана: башынъны топракъкъа, котюнъни дуваргъа.

Воин. Догъру. Ве ич бир алда, ич бир вакъыт нени япмамакъ керек?

Андрия. Тюшюнгенини айтмагъа.

Воин. Догъру. Я кимге?

Андрия. Эр кимге. Ич кимсеге.

Воин. Эр кимге, огълум, эр кимге. Эр кеснен айны шекильде. Коръмейим, эшитмейим ве энъ эсасы, ТЮШЮН-МЕЙИМ. Догърумы?

Милена. Догъру, баба.

Андрия. Догъру, баба.

Воин. Догъру. Я догъру олса, не афырасынъ?

Андрия. Анама шорба истемегенимни айтмагъа мумкюн деп тюшюндим.

Воин. Сен тюшюндинъ. Не акъкъында тюшюндинъ?

Андрия. Анам — къадын ве о зайыф олгъаны акъкъында.

Воин. Гузель. Бу керчек. Амма бу акълама дегиль! Амма меселе башкъа. Не ичюн сен тюшонмеге башладынь? Неге? Асылында не ичюн бири бир шей тюшонмек керек? Ве не ичюн бири бир шей, бир вакъыт, теэссюф олса биле, тюшонсе, олмайджакъ ярамайлыкъ олып чыкъа? Сенден сорайым, не ичюн бирине бу иште мытлакъ итираф этмек керек?

Воин кычыра, Милена ве Андрия сусып отуралар.

Воин. Не исбатлама, не имза, не де аризалар, буны акълынъа биле кетирме! Мен эшек киби чалышам, аякъларым ерни ис этмей, вакътым бир шейге етмей, бильмейим, мен бу мен дегилим!

Воин суса, айтмакъ ичюн сёзлер кыдыра.

Воин. Аят аджымасыздыр, Андрия, тувгъан ананъ сени бир авуч таш, джам ташчыкълары ичюн сатар, бабанъ шамар ашатыр, къартбабанъ хаинлик япар, къардашынь чакъар, огълунъ сатып кетер! Санъа даа къач кере буны анълатаджагъым! Санъа къач кере даа текрарлайджагъым...

Андрия, Милена ве Воин эписи бирден айталар.

Берабер. Меним эвим четте! Башынъны къумгъа! Котюнъни дуваргъа! Адам адамгъа душмандыр!

Шу анъде Надежда контейнер артында консерва шишесине чарпына. Шише сананынь башкъа тарафына атылып кете. Воин, Милена ве Андрия сычрап туралар.

Воин. Бу да не?

Милена. Анда бири бар!

Воин пек къоркъа, арткъа чекиле.

Воин. Къайда?

Милена Надежданынь тарафына косътере.

Милена. Анда...

Воин Андрияны тутта, оны огюне къойып, артында сакълана.

Воин. Бар бакъ, недир анда.

Андрия. Озюнъ бар.

Воин. Сен бар!

Андрия. Озюнъ бар!!!

Милена къарыша.

Милена. Мен бараджагъым!

Милена Надежданынъ тарафына таба адымлай, бала исе къоркъкъан айванчыкъ киби, титреп, этрафына бакъына.

Милена. Эр шейни озюм япадажагъым! Эр вакъыт мен. Къоркъакъларсынъыз.

Милена Надежда сакълангъан ерден бир адымда токътай. Надежда сыгъынакътан атылып чыкъа ве къоркъкъанындан андамында чапкъаламагъа баилай.

Милена. Мына о!

Воин Андриянынъ артында сакълана.

Воин. Тут оны!

Андрия Воиннынъ артында сакълана.

Андрия. Якъала оны!!!

Надежда чапкъалап, ангълашылмагъан сеслерни айта.

Милена. Анда чапынъыз!

Воин ве Андрия бир-бирининъ артында сакъланып, къаршы тарафкъа чапалар.

Воин. Пешинден етиш!

Андрия. Тут оны!

Воин. Якъала оны!!!

Милена Надежданынъ артындан чапа.

Милена. Етишип оламайым, о пек тез чапа!

Милена бираздан Надежданы тутта, о исе сыптырылып къача, амма Андрия ве Воиннинъ элине тюше. Экиси де къаршы тарафкъа секирелер.

Андрия. Етиш она!

Воин. Тут оны!

Андрия (Миленагъа). Сен не япасынъ?

Милена Надежданынъ устюне атыла, тутамай.

Милена. Тездже чапамайым!

Воин. Не къадар чамансынъ!

Андрия. Мыймыкъ!

Воин. Бир шей япып оламайсынъ!!!

Сонъунда Милена Надежданы тутып ола, къызчыкъ къача-джакъ ола, Милена оны къатты тутта.

Андрия. Тамамдыр!

Воин. Къачамазсынъ!!!

Милена. Манъа ярдым этинъиз!

Воин. Догъру, она ярдым эт!

Андрия. Озюнь ярдым эт!

Воин. Сен ярдым эт!!!

Воин ве Андрия, Милена Надежданен талашкъанына къадар къоркъкъанларындан якълашмайлар. Надежда ерге йыкъыла ве мутхиш шекильде къалтырамагъа башлай. Милена онынънен берабер ерге ята.

Милена. Сен кимсинъ?

Надежда агълай, выйылдай, сонъ суса.

Милена. Сен кимсинъ, мында не япасынъ, не ичюн джасуслыкъ япасынъ?

Воин. Ур оны.

Андрия. Къурсагъына ур.

Воин. Башына!

Андрия. Къурсагъына ве башына ур!!!

Милена къызны урмайджагъына бакъмадан, Надежда беденини эллеринен къапата.

Милена. Джевап бер, сен кимсинъ?

Надежда выйылдай. Эфкъарлы, гъамлы выйылдай. Ачув Миленаны къалдыра.

Милена. Мен санъа бир шей япмам. Айт, сен кимсинъ?

Надежда выйылдай.

Воин. Бельки о тильсиздир.

Андрия. Керчек.

Воин. Бельки о акъылдан тайгъан.

Андрия. Тильсиз ве чылдыргъан!

Милена. Сакин ол, сени урмайджагъым. Сен анги эвденсинъ?

Милена яваштан эллерини бошата, Надежда энди сесли выйылдамай. О шыншыкълай, амма агъзыны ачмай. Воин ве Андрия джесаретлендилер. Адым-адым якълашалар.

Воин. Бельки о ябанджыдыр?

Андрия. Бельки о анъламай.

Воин. Не фаркъы бар. Бизим бабамызнынъ айткъанына коре, шу ябанджылар оларны анълагъанларыны истеселер, келип, бирден сырб тилини огренмек кереклер.

Милена. Сен сырб тилини анълайсынъмы? Сен айткъанымны анълайсынъмы?

Милена эр бир сесни айыры айта, Надежда джевап бермей. Воин ве Андрия даа да якъын келелер.

Воин. О дели.

Андрия. О анъламай. О дели ве анъламай. Ябанджы олгъаны ичюнدير.

Андрия Надежданы итей. О кене сеслидже выйылдамагъа башлай.

Милена. Токъта, Андрия, тюртме оны.

Андрия. О дели я!

Милена. Дели олгъаныны къайдан билесинъ?

Андрия. Корюне я. О акъылдан тайгъан.

Воин. Бельки о энкъастан ойле япа. Бельки де оны сенинъ бабанъ джасуслыкъ ичюн ёллагъандыр.

Андрия. Не ичюн меним? Не ичюн сизинъ дегиль?

Воин. Ёкъ, бизимки япмаз, о озюне иш къыдыра.

Андрия. Менимки де озюне иш къыдыра!

Воин. Шимди бир шамарларым, ахмакъ!

Андрия. Мен исе башынъны къырарым!!!

Воин. Шимди санъа топнен бир яндырырым!!!

Андрия. Мен исе эки кере яндырырым!!!

Андрия ве Воин балалар киби талашмагъа башлайлар.

Воин. Мен сени ольдюрим!

Андрия. Мен исе сонъ сени!

Воин. Мен сени даа бир кере!

Андрия. Мен исе сени юзь кере!!!

Милена тура, оларны айырмагъа кете.

Милена. Къана етер, япманъыз!

Надежда фырсааттан файдаланып, башкъа тарафкъа чапа.

Милена. Тентеклер, бакъынъыз, о къачты! Бу якъанъыз не?!

Милена Надежданынъ артындан чапа, Воин ве Андрия къоркъкъанларындан сананынъ башкъа тарафына чапалар. Надежда бинанынъ дуварыны корип, тузакъкъа огърагъаныны анълай.

Воин. Тут оны!

Андрия. Ур оны!

Милена къычырмагъа башлай.

Милена. Яваш!!

Воин ве Андрия бирден сусалар, Милена Надеждагъа фысылдап айта.

Милена. Токъта, тур, санъа айтам, къачаджакъ еринъ ёкъ...

Надежда этрафкъа бакъына, чыкъыш ёкъ. О, онъа якълашкъан Миленагъа бакъа, йыкъыла ве аягъына сарыла. Яваштан выйылдай.

Милена. Бакъынъыз, тамам кучелек киби...

Воин. Кучелек тишлей биле.

Андрия. Тырмалай биле.

Воин. Бир парча эт тишлеп чыкъара биле.

Надежда, санки умют нуруны коръгени киби, санки керчек копек, аякънынъ этрафында айланмагъа башлай.

Милена. Бакъса, тамам кучелек...

Милена Надежданынъ башыны сийпай, Надежда минетдарлыкънен Миленанынъ элини ялай.

Милена. О мени ялады! Джемаат, о керчектен кучелек...

Андрия. Келинъиз немелерни чагъырайыкъ, копеклерни туткъан адамларны.

Воин. Тентексинъ сен! Бизим телефонымыз бармы ёкъса?

Андрия. Э, догъру.

Милена. Бизим анамызнынъ айткъанына коре, копеклер эркеклерден даа гузель. Садыкъ ве лаф этмеген.

Андрия. Ве афыралар.

Воин. Афырсынлар. Буны кимсе анъламай.

Надежда Миленагъа япыша, бир къач кере авулдай.

Андрия. Ве тишлейлер!

Надежда выйылдап башынен саллай.

Милена. Етер! Себепсиз тишлемезлер. Кель мында...

Милена Надежданы копеклерни чагъыргъанлары киби чагъыра.

О итираз этмейип, янына келе.

Милена. Яхшы копек, яхшы копек... къана отур!

Надежда отура.

Милена. Коресинъми? (Надеждагъа) Ят!

Надежда итаатлы шекильде ята. Милена Надежданы сыйнамакъ ичюн, элини узата, Андрия къычыра.

Андрия. Тишле!

Милена къоркъып, элини кери чеке, Надежда башынен саллап, выйылдай.

Милена. Тентек!!!

Воин. Ахмакъ!

Андрия. Сен ахмакъсынъ!

Милена. Етер, экинъиз де сусынъыз! Энди керчектен етер!!!

Милена Надежданы сыйтай.

Милена. Э, гузель копечик. Мында отур, мында.

Милена бир зынджыр тапа, оны Надежданынъ бойны чевресинден кечирип кийдире, башкъа уджуны контейнерге багълай.

Милена. Онъа кимсе тиймесин! Эндиден бу меним копегим оладжакъ.

Воин. Тиймем.

Андрия. Мен тиймеге истесем, не олур?

Милена. О заман мен сени ольдюрirim.

Андрия ясакъ керчек олгъаныны анълай. Суса. Эллерини джелерине тыкъып, омузларыны котере.

Андрия. Пек керек мангъа сенинъ копегинъ.

Андрия первасазлыкънен башкъа тарафкъа кече. Милена Воиннен Надежданы козелер. Қызычкъ контейнерге багълы олып, ерге серильди.

Воин. Худжур корюне. Копек олгъанындан эминсинъми?

Милена. Юз фаиз. Бу надир сойларындан.

Андрия. Мангъа эписи бир. Истесем, устюне де сиерим...

Воин. Айды, копекни раат къалдыр. Келингиз ойнайыкъ.
Биз къайда токътадыкъ?

Милена. Неме, тувгъан ананъ сени сатар...

Воин. Э, догъру. Бабанъ да котеклер...

Андрия. Эй, мен истемейим!

Воин. Не ичюн?

Андрия. Истемейим! Мен эр вакъыт бала олып, шамар ашамагъа истемейим!!!

Милена. Мен де шамар ашайым, не олгъан экен?

Андрия. Бу башкъа. Сен къадынсынгъ. Бу нормаль бир алдыр.

Милена. Билем, онынъ ичюн де даянам. Баба ананы ургъаны да табий бир шей.

Воин. Олар балаларыны ургъанлары да нормальдир.

Андрия. Табий олгъанындан мангъа не? Мен ойле ойнамагъа истемейим.

Милена. Айды, Андрия, кедер этме! Ёкъса копекни устюнъе йиберерим!

Воин. Догъру, йибер копекни!

Андрия. Не япсанъ яп. Мен эп бир ойнамайджагъым.

Милена. Билесингизми, мен къавгъалашмагъа истемейим. Эгер аиле ойнагъанымызны истесенгиз, ойнайыкъ, истемесенгиз, мен копегимнен кезинмеге кетеджегим.

Надежда бу сёзлерни эшитип, дёртаякъламагъа башлай, копек киби къуванчыны бильдире. Миленагъа чападжакъ ола, амма зынджыр оны токътата. Аз къалсын оны богъаджакъ. О чыйкъылдап, ерге йыкъыла. Милена, Воин ве Андрия бу арекетлерге бакъып туралар. Милена сакин сесинен нетидже чыкъара.

Милена. Акъыкъаттен де аптал.

Андрия чевирилип, софра башына отура. Къашыкъны алып, «ролюни ойнамагъа башлай».

Андрия. Акбыллы адам лаф этмей, чалыша ве япкъан ишине дикъкъат эте. Аптал адам хаялларгъа дала. Баба, «хаял» недир?

Воин чабик масагъа келе, келир экен де аиле башы ролине кече.

Воин. Бу, огълум бир хавфлылыкътыр. Сен алдана бильгенинъ себеби. Эр бир инсан тек озюне бакъмакъ керек. Келинъиз ашайыкъ.

Милена ерде къаталакълангъан Надеждагъа бакъып тура, софрагъа кетмеге ашыкъмай.

Воин. Милена, мен не айттым...

Милена, Надежданен мемнюниетликнен къалмакъ истер эди, истексиз софра башына отура. Надежда озъ кошесинде къаталакъланып, дикъкъат иле бала оюныны излей. Милена ролюне кире, истемейип софрагъа кече. Воин бирден девам этип, Миленагъа мавы зарфны узата.

Воин. Бу мектюп санъа. Ширкеттен кельген.

Милена зарфны ача. Воин индемейип ашай.

Милена. Бу не?

Воин. Бильмейим.

Милена тааджипнен мектюпни окъуй.

Милена. Мен ред этювни алдым. Кимдир мен бирине къаршы айткъанымны хабер этти.

Воин. Ойлеми?

Милена. Воин сен эшитесинъми? Мени иштен бошаттылар! Мен бир шей айткъанымны бири чакъты.

Воин. Эбет.

Милена. Энди меним ич бир шейим ёкъ...

Воин. Ич бир шей.

Милена четин умютсизликте, эфкярлы фикир эте.

Милена. Ким чакъкъан экен? Ким мени чакъты? Манъа тек буны бильмек, оны тутып козюне бакъмакъ, ким экен бу...!!!

Воин. Ким билесинъми?

Милена. Ким?!!

Воин. Мен.

Милена. Не?!

Воин. Мен чакътым. Сен оларгъа къаршы фикир юрьсете эдинъ, мен де барып чакътым. Илериде даа дикъкъатлы олгъанынъ ичюн.

Милена. Амма, Воин, мен сенинъ апайынъ олам я..

Воин озъ сакин эдасыны денъишитире. Миленанынъ устюне къоркъунчлы къычырмагъа башлай.

Воин. Телюке гизленип беклей, Милена.

Воин девам эте.

Воин. Озь маашымны алдым.

Воин башкъа джебиден мавы зарфны чыкъара. Оны масагъа къоя. Милена четин умятсюзликнен тура, «ана-бабанынъ» одасына кете.

Милена. Мен барып ятайым. Болдурдым

Воин. Эльбет, сангъа даа не къала.

Милена яваш, адым-адым ятагъына къадар келе. Андрия ич бир шей анъламагъаны киби, анасына аркъасындан къычыра.

Андрия. Ана, сен мангъа спорт аякъкъабыны алырсынъмы?

Милена джевап бермей, кедернен терликлерни ве джуббесини чыкъара. Тертиннен эр шейни къатлай. Андрия бабасына анълатмагъа девам эте.

Андрия. О, мангъа «РЕЕВОК» аладжагъыны айтты. Мектепте эр кесте бар, тек менде бойле аякъкъап ёкъ.

Воин. Огълум, бизим парамыз ёкъ.

Андрия. Насыл ёкъ, я бу не?

Андрия Воиннинъ зарфыны ала, Воин оны кери чекип ала. Андриянынъ юзюне шамар ура.

Воин. Сенинъ ананъ сокъакъта къалды, сен исе тутып аласынъ, нефисхор!

Андрия янагъыны тутып, акъаретленген ве ашалангъан алда тура. Озь одасына кете. Воин Миленанынъ артындан кете.

Воин. Мен де ятайым.

Милена Воинге сыртыны чевирип, ятакъкъа ята. Воин зарфны тумбочкагъа къоя, Миленанынъ янына ята. Экиси де бирден юкълап къалалар. Андрия одасындан чыкъып, бираз беклей. Сонъра «мескенден» чыкъып кете. Бензин толу канистраны ала. Надежда къасеветленмеге башлай, выйылдай. Андрия онъа чевирилип бакъа. Устюне таш ата, таш къызгъа тие.

Андрия. Игреч джанавар...

Надежда выйылдап, контейнернинъ башкъа тарафына чапа. Андрия сес чыкъармайып, яваштан мескенге кире. Динълей. Бабасы хырылдай, анасы тегиз нефес ала. Андрия одагъа кирип, дуюрмадан ана-бабасыны бензиннен суvara. Тумбочкадан яваштан зарфны ала. Къалгъан эр ерге бензин тёке. Мескенден чыкъа. Мердивенде бир сание токътай, серникни алып, якъа.

Андрия. Телюке гизленип беклей.

Серникни ата, мескен огюнде тёкюльген бензин фыш-къырдап яна. Андрия санадан кете. Тек копейкнинъ выйылдамасы эшитиле.

КЪАРАНЛЫКЪЛАШТЫРМА

II

Сана башындаки киби. Янгъын излери анда-мында корюне, амма ич бир шей ялмады. Надежда контейнернинъ янында, ерде ятып юкълай. Санагъа Андрия чыкъа. О эсернинъ башында киби кийинген, тек шимди аякъларында яп-янгъы «REEBOK» спорт аякъкъабы бар. Надеждагъа бакъа. Онынъ тарафына кетмеге башлай.

Андрия. Аджайип копейк!

Надежда индемейип юкълай. Андрия оны элинен тие, Надежда шу анъде абдырап уяна, аякъкъа тура, Андрия къоркъып четке сычрай.

Андрия. Игреч джанавар, сен не секиресинъ!

Надежданы синъыр тута. О асабий алда дёртаякълап, керу кетмеге башлай.

Андрия. Къоркътым деп беллейсинъми, ал сен-къоркъмадым!!!

Андрия керчектен де къоркъты. Этрафкъа бакъына. Сонъ Надежданынъ устюне аякъларынен баса.

Андрия. Игренч копек!!!

Надежда анълашылмагъан бир сес чыкъара, башыны эллеринен къапата, сыртынен контейнер дуварына ойле къавий таяна ки, мадений урув эшитиле. Андрия токътап онъа бакъа.

Андрия. Санъа не олды? Мен сени тиймем.

Надежда айны ерде тура, къоркъкъаны ве тик баскъанындан титремеге девам эте.

Андрия. Эшитесинъми? Мен санъа зарар бермем. Кель мында.

Надежда ашыкъмайып башыны чыкъара, амма огълангъа якълашмай.

Андрия. Кель мында, къоркъма...

Надежда якълашмай.

Андрия. Кель, санъа шоколад береджегим.

Андрия джебиден ярысы ашалгъан шоколадны чыкъара. Надежда яваштан бакъынып, Андриягъа адымлай.

Андрия. Яхшы, мында кель... бакъ, санъа не береджегим...

Андрия Надежданы шоколад косьтерип чагъыра. Надежда Андриягъа якъын келе.

Андрия. Яхшы копечик ичюн мына не бар...

Андрия апансыздан Надежданы урмакъ ичюн, аягъыны котере. Надежда четке сычрай, сесли афыра. Андрия къоркътып, шоколадны элинден тюшюре.

Андрия. Делисинъми не? Тентек!

Надежда фырсааттан айдаланып, тез шоколадны элине къапа ве озъ кошесине чапа. Андрия пешинден кетмеге истей, къычыра.

Андрия. Нишарет, айван! Яланджы копек!!!

Надежда ашыкътып, шоколадны къагъыдындан тишлеринен чыкъара, шоколадны юта.

Андрія. Эписини ашама... манъя да бираз къалдыр!!!

Надежда шоколаднынъ сонъки кесеклерини де юта. Андрія козю къайткъан киби нетидже чыкъара.

Андрія. Аптал къадын.

Сергей Гириннинъ сырб тилинден русча терджимесинден
файдаланаракъ къырымтатарджагъа чевирильгендир

Ана кѳучагѳы

Денѳизим, сынѳырсыз денѳизим, инсангѳа кучѳ берген, агѳыр кѳасеветлерден азат эткен денѳизим! Эр кунѳ санѳа келип, дуйгѳуларымны пайлашмагѳа, ялынѳда отурып, далгѳаларынѳнынѳ шувултысыны динѳлемеге имкяным олсайды, денѳизим. Ах, сырдашым.

Аюв дагѳым, йыллардыр кѳыбырдамай тургѳан дагѳым. Этрафынѳда олып кечкен эр бир адисеге сабырнен бакѳкѳан, кельмешеклернинѳ арекетлерини, акѳсызлыкѳларыны корѳген, амма эписи бир индемеген мешур дагѳым. Билем, ичинѳ кѳырыкѳ, сызлай. Халкѳымызнен бирликте ынѳджынасынѳ, гѳамынѳны мен де ис этем, сеннен берабер агѳалайым, Аюв дагѳым.

Айланчыкѳ аралыкѳлар, ят инсанлар адымларынынѳ джефасыны чеккен аралыкѳлар. Асырлар девамында чешит вакѳиаларнынѳ шаатлары олгѳансынѳыз, халкѳымызны узакѳ ерлерге озгѳаргѳансынѳыз, ябанджыларны этрафынѳызда кездиргенсинѳыз. Эльбетте кѳабаат сизде дегиль. Оларнынѳ аткѳан эр бир адымынынѳ сизни такѳыр эткенини билем. Сабыр этинѳыз, аралыкѳлар.

Софалары оймалы эвчиклер, диварларынынѳзда сабийлерге айтылгѳан ильк айненилерни эшиткен, ильк адымларыны корѳген эвчиклер. Балаларынѳызнынѳ сизни ташлап кеткенинден сонѳ токѳтамайып агѳлагѳан эвчиклер. Факѳат оларнынѳ да сизден айыралагѳанындан сонѳ эр кунѳ агѳлагѳаныны билинѳыз. Сизни эр гедже тюшлеринѳде коре, сизге кѳайтып

кельмеге арзу эте. Ве эмин олунъыз ки, бир кунъ арзулары керчек олур. Озьлери къайтмаса биле, торунлары къайтып келир. Сабыр этинъиз, эвчиклер.

Гурзуфым, тувгъан коюм, эждатларымнынъ мекаяны, сени саатларнен бойлап кезсем де, азлыкъ эте. Эр бир кошечигинъ манъа къартана-деделеримнинъ яшайышыны анъдыра. Олар мында догъды, мында буюди. Сенинъ багъчаларынъны сачкъан, тюпюнлеринъни джыйгъан, гузеллигинъни сакълагъан — меним тувгъанларымдыр. Мен де сенинъ баланъ, Гурзуфым. Бугунъ сенден айырылмагъа не къадар истемесем, йыллар эвельси къартанам даа да зияде истемей эди. Факъат, сайламакъ чареси ёкъ эди...

Эки къатлы, индже усталыкънен безетильген эвчиктен шырын бир къокъу келе.

— Умие кене фултосыны пиширген, гъалиба, — деп тюшюне Мерьем апа. Керчектен де, Умиенинъ фултосы бутюн Гурзуфкъа беллидир. Эм тек фултосы дегиль ки, бу назик, уфакъ бойлу, беяз черели ханым ашкъа пек уста.

— Мусафирликке кирсем, Умие къуванырмы аджеба? Эбет къуваныр, — озъ-озюнен акъыл танышып, Мерьем апа къом-шусына кирмеге къарар эте.

— Селям алейкум, Умиечигим!

— Алейкум селям, Мерьем. Хош кельдинъ!

— Насылсынъ? Не япасынъ?

— Аш пиширгенимни коръмейсинъми? Сенден сорамалы, кейфинъ ериндеми?

— Ах, Умиечигим, не сен сора, не де мен айтайым. Белим къопадажкъ. Дюнъя къадар иш яптым. Сабадан даа бир дакъ-къачыкъ отургъаным ёкъ.

— Нелер яптынъ аджеба? Дагъдан къышлыкъ одун ташы-дынъмы?

— Эй, саба турдым, элими-бетими ювып-ювмайып, Асиеге кеттим. Асиени билесинъ де, лафкъа тутулса, саатларнен токъ-тамай. Гурзуфта олып кечкен эр бир адисе дерсинъ онынъ эви алдында кече. Нени сорасанъ, эр шейни биле. Ама да ошекчи къадын.

— Сен сорама да, Мерьем! Кыйыш араба ёл бозар, ошек-фесат эв бозар, дейлер де. Нафилеми?

— Вай, насыл сорамайым я? Меним ярамай юкълагъанымны истейсинъми? Мен ахмактым, ёкъса? Тувгъан коюмининъ хаберлерини бильмек кереким я!

— Сонъ?

— Сонъ Хораз Уриеге бардым. Урие де Асиеден артта къалмай! Башымны-мийимни сасытты! Ойле бир ошекчи инсан дюньяда оладыр даа. О да меним къомшум олды. Ат корьсе — окъсай, сув корьсе — сувсай. Анавы Меметнинъ огълу Ялтагъа барып, бир талай шей кетирди, онъа исе бир бахшышчыкъ биле кетирмеген экен. Урие де шимди: «Мен оны балалыкътан билем, багъчамдан армут ашагъаныны унуткъандыр», — деп мырылдай-зырылдай, иште.

— Къусурсыз инсан олмаз да, джаным. Амма яхшылыкъ япсанъ, оны унутмакъ керексинъ. Акис алда бу ишинънинъ севабы да сайылмаз.

— Мына-мына, догъру айтасынъ, Умие. Мен, мисаль ичюн, бутюн озь эйи арекетлеримни бирден унутам. Бир йыл эвельси Сафиенинъ кызына озь багъчамдан бир багъ юзюм чыкъарып бердим. Сафие манъа «сагъ олунъыз» айттыммы? Эбет, сонъ артымдан чапып, даа бир кере айтты! Бекле! Бир къарпыз кетирсе эди, ич олмагъанда. Мен исе, мерамет парчасы, буларны ич акълымда тутмайым!

— Тутмагъанынъны корем, — озь-озюне айтып кулюмсиреди Умие. — Буюр къавеге, сыджакъ-сыджакъ фултонинъ дамыны да бакъ!

— Сагъ ол, Умиечигим! Фулто пиширгенинъни бильсе эдим, санъа джеviz де кетирир эдим. Языкъ ки, бильмедим. Къокъусыны биле дуймадым. Не де лезетли. Эллеринъ дерт корьмесин. Ашкъа пек устасынъ, аферин. Анавы кытмырлар киби дегильсинъ. Айттыммы санъа, бугунъ Велядиеге бардым, софрасы донатылгъан, джанынъ не истесе бар. Мен де ач кельдим, саба турып ашамадым да десем олур. Бир къач ягълы отьмечик къаптым, кызым да саба къабакъ пиширди, джаны

агырмасын деп, бир кѳач кесечик ашадым, артындан хошафта ичтим, чыккып кеттим. Велядиге киргенде, кѳурсагѳым «аш бер» маршыны чала эди. Бу анѳкѳав исе, огѳоме кѳаве биле кѳоймады. Сен исе бирден мусафирнинѳ мидесини толдурмагѳа ашыкѳасынѳ. МашАллах!

— Мусафир кельсе эт пишер, эт пишмесе, бет пишер дейлер де. Сен киби мусафир кельсе, кѳонакѳбайнынѳ эр ери пишип кѳалыр, джаным. Шунынѳ ичюн, аша да, чокѳ сѳйленме!

— Ашайым, джаным, ашайым! Пек болдурдым, вай-вай-вай, пек болдурдым. О кѳадар иш яптым бугунѳ, о кѳадар иш, — Мерѳем апа вайвалап-вайвалап ашай бере.

Умие де шу ерде бираз раатланмагѳа отурып, тюшонджелерине далды. Тюневин эллеринде татлы-татлы юкѳлагѳан Эбазери бугунѳ энди анасынынѳ таянчы олгѳан, беджермеген иши ѳкѳ. Эм кѳардашларыны бакѳа, эм тарлада ишлей, эм тютюн де джыя. Керек олса, эвни сипире, джыйыштыра. Бир кѳач йылдан сонѳ энди эвленир, кѳысмет олса.

— Эшитесинѳми мени, Умие?

— Бир шейлер айттынѳмы, Мерѳем?

— Вай-вай-вай, не акѳкѳында тюшонесинѳ? Беш кере энди сорадым, Маметлернинѳ хаберлерини билесинѳми?

— Оларгѳа нелер олды?

— Уйкен огѳлу тойгѳа азырлана!

— Усеинми?

— Усеин. Айвасильден бир кѳызгѳа севда олгѳан экен. Кѳыз да бай бир кѳорантадан, кѳасап Юсуфнынѳ кендже кѳызы Земина. Башта бизим Усеинимизнинѳ тарафына бакѳмай эди, амма йигитимизни билесинѳ де. Бир шей истесе, дюнѳяны чевирир, озѳ макѳсадына иришир. Атик бир огѳлан. Теэссюфки, Юсуфлар киби зенгин дегильдир, амма...

— Зенгинликтен не файда, муаббетлик олмаса, — деп кѳошты Умие. — Яхшы кѳадын — дюнѳя байлыгѳы. Шимди эвленир, яваш-яваш аякѳкѳа турарлар, корерсинѳ. Тек севги олсун, севги, урѳмет олса, кѳалгѳаны да олур.

— Къысмет, иште. Вай, Умиечигим, энди отургъаным баягъы олды. Кельмекнинъ къайтмасы да бар. Даа Зейнепке бармалым, вакътым энди аз къала, ашыкъмакъ кереким. Чокъ сагъ ол, фултонъ пек леззетли олгъан. Ярын Эбазерни хайыр-ламагъа келирим, мытлакъа!

— Ич шубем ёкъ, — яваштан озъ-озюне деди Умие. — Яхшы бар, Меръем. Эвдеклеринъе селям айт. Мына бу фулточыкъны ал да, балаларынъны сыйларсынъ.

— Не кереги бар эди, амма энди береджек олсанъ, бер. Чокъ сагъ ол, кеттим. Сагълыкънен къал.

— Сагълыкънен бар!

Меръем апаны озгъарып, Умие ишлерине девам этерек Маметлернинъ козь айдын хаберлерини тюшюне. Усеиннинъ еринде Эбазерни тасавур эте. Тезден энди Эбазер де эвге келин кетирир. Къызылташта назик бир къызчыкъ бар, Эминедир ады. Умиени корьгенде, эр вакъыт селям бере, алыны сорай. Ачыкъ юзлю, мулайим къызчыкъ. Эм тербиели олгъаны да бирден корюне.

«Бойле келиним олсайды, пек бахтлы олур эдим. Келинимни озъ къызым киби къабул этерим, берабер эв ишлерини япар, аш пиширirmиз. Сонъра торунларым да олур, бутюн кунъ янымда чапкъалап, кейфимни котереджеклер. Эльбет, эвленюв — базаргъа чыкып, мал алып сатув дегиль. Бу ме-селеге пек джиддий янашмакъ керек. Эй, иште, эр шейнинъ озъ вакъты-сааты бар. Эр кимнинъ де озъ Зореси бар. Огълум кимни бегенсе, келиним о, олур!» — деп тюшюне Умие. Шу арада къулагъына биревнинъ сеси эшитильди.

Яйла бою тюз гелир, балам,
Бир къыналы къыз гелир.
Къыз ёлуны шашырыр,
Доланыр бизе гелир.

— Огълум кельди. — бирден тувгъан сесини таныгъан Умие, бутюн ишлерини ташлап, азбаргъа чапып чыкъты.

Эбазер пек нешели бир йигит. Юректе бир къасевет чексе де, анасына буны ич дуйдурмай, онынъ юзюне тебессюм иле бакъмагъа тырыша. Азбаргъа киргенинен йыргъа тутула. Анасы да озь тувгъанынынъ сесини эшитип, бутюн ёргъунлыгъыны унута, огълуна софра донатып, онынъ татлы лафларыны динълеп отура. Бугунь де истисна олмады.

— Кель огълум, буюр софрагъа. Болдургъансынъ, раатлан бираз.

— Сагъ олунъыз, аначыгъым. Сиз исе бутунь япкъанынъызны анылатынъ. Кельген-кеткен бар эдими? Къардашларым къайда?

— Иште, огълум, япкъанымны озюнь коресинъ. Къардашларынъ багъчада. Лезетлими?

— Пек лезетли, анам! Сонъ, Меръем апа кене кельгендир эбет, я?

— Эбет, огълум, кельди. Дюнъя къадар хабер тариф этип, кетти.

— Акъикъат бармы? Ёкъса, даима олгъаны киби, къуру ошек?

— Бар, джаным, бар. Усеинимиз эвлене, эшиттинъми?

— Эшитим, эбет. Берабер буюдик, берабер айван бакътыкъ, агъа-къардаш олдыкъ. Бойле хаберни бильмейимми?

— Эбет, огълум, эбет. Сонъ, не дерсинъ?

— Не дейим, ниети гузель. Къоранта къурмакъ яхшы бир иштир. Шимди чокъ вакъыт кечер-кечмез балалары да олур, иншаАллах.

— Э, бала — эвнинъ гулюдир, огълум. Бизим багъчамыз да, гуллерге толса эди, не къадар гузель олур эди

— Багъчанъызда гуль азмы?

— Ёкъ, балам, мен башкъа гуллер акъкъында айтам, — деп кулюмсиреди Умие. — Торун акъкъында айтам.

— Токътанъыз, анам, токътанъыз. Сиз де энди торун истейсизми?

— Ким истемей, джаным? Эбет шимди дегиль, амма бир къач йылдан... Аслында, балалы эв базар, баласыз эв мезар, акълындамы?

— Айды, мен олмаса, озюме кыыз арамагъа кеттим, — деп шакъалашты Эбазер.

— Кульме, мен шакъасыз айтам. Къызылташта гузель бир къызчыкъ бар, Эмине. Эр вакъыт селям бере, алымны сорай, тербиели къызчыкъ.

— Эй-вах, анам, мангъа энди къыдырмагъа да аджет къалмагъан, озюнгъиз энди бутюн меселелерни чезгенсиз, къудаларны даа ёлламадынъызмы? — кулип девам этти Эбазер.

— Ёлларым да, корерсинъ, — айны кулюнчли тарзда къайтарды Умие.

Эбазер анасыны къучакълап: «Эр шейнинъ озь вакъты бар, аначыгъым», — деп, азбаргъа чыкъып кетти. Шу арада гонълюне апансыздан аджайип бир дуйгъу кирди. Насыл бир дуйгъу олгъаныны башта озю де анъламады. Къуванчмы, тааджипми, эеджанмы. Гъалиба, буларнынъ эписини бирден ис эткендир. Онынъ шимдики алыны тек озю биле эди.

«Эмине, козь нурум, севгилим, мени шимди коръсейдинъ, дуйгъуларымны бильсейдинъ. Мен янълышмадым, ёкъ, сенсинъ бахтым, къуванчым тек сенсинъ. Анам да буны дуйгъандыр, гъалиба. Меним онгъа ич бир шей айтмагъаныма инан. Сангъа олгъан севгимни эр кестен гизлейим. Сен меним сырымсынъ, Эминем. Омрюмни сенсиз тасавур эталмайым. Севги бир олса да, эки юректе яшай, дейлер. Мен билем, бизде де айны ойледир. Сенинъ юречигинъде яшамакъ, терен козьлеринъе батмакъ истейим...» — Эбазер севгилисини тюшюнип, денгъизге насыл етип кельгенини озю де анъламады. Ялыда отурып, бутюн озь дуйгъуларыны энди сынъырсыз денгъизге айтып берди. Сонгъра ондан санки джевап беклеркен, индемейип, сонгъсуз узакълыккъа отурып бакъты.

«Эвге къайтып кельсем, анама мытлакъа акъикъятны айтырым», — деп ниетленди Эбазер.

Яры гедже олды. Гурзуфны энди буюк бир ай ярыкълатмакъта. Умие чыракъны якъып, чорап орип отура эди. «Бу Эбазер къайда къалды?» — деп, ара-сыра пенджерере де бакъа эди. Ниает, аяттан: «Анам, мен кельдим» — сёзлерини эшитиркен, джаны раат олды.

— Бугунь ойле узакъ къалдынъ, огълум, хайырлымы? — деп сорады.

— Эр шей яхшы, аначыгъым, къасевет этменгиз. Денгизнинъ ялысына бардым, вакъыт кечкенини дуймай къалдым. Къардашларым энди юкълаймы?

— Юкълай. Сени исе насылдыр бир тюшюнджелер эсир этип алгъан, ойлеми?

— Не ичюн ойле дейсиз, анам?

— Огълум, мен энди баягъы яшадым, аз бучукъ шей корьдим. Эгер де инсан вакъыт кечкенини дуймаса, демек, о, терен бир фикирлерге далгъандыр. Не олды?

— Аначыгъым, сизинъ бильгенингиз къадар мени кимсе бильмей. Мени осътюрдингиз, тербие бердингиз, геджелернен юкъламайып, бешигимнинъ янында отурдынгыз. Мени бир бакъыштан, сёзсиз биле анъларсынъыз. Шимди де анъладынъыз. Сизге бир лафым бар. Эгер де изин берсенгиз...

— Огълум, юрегимни сызлатма, лафынъны да созма. Буюр, сёйле!

— Акълынъыздамы, эвленюв акъкъында бугунь айткъан эдингиз. Эмине акъкъында... Анам, аначыгъым, мен оны пек севем, ондан башкъа ич бир кимсе акълыма кирмей. Гедже-куньдюз оны тюшюнип юрем. Къоранта кърмакъ заманы кельгенде, янымда тек оны корьмеге истейим, анам.

— Ах меним балам, огълум, ана юреги бойле шейлерни дуа да! Эмине пек гузель къыз, къорантасы да гъает яхшыдыр. Истесенъ, бабанъ къайтып кельгенде, Къызылташкъа къудаларны ёллармыз.

— Истейим, анам, истейим. Эмине бизим эвимизни яраштырыр, сизге де ярдымджы олур, корерсингиз!

* * *

1910 сенеси экин айынынъ салкъын бир куньде Эмир-алинен Хатидже дюньяда энъ бахтлы инсанлардан олды. Оларнынъ къоранталарында янгъыравукъ бала сеси эшитильди. Яш оджа озъ кызынынъ къулагъына эзан окъуп,

балагъа Умие адыны къоя. Умиечик бу эки генчининъ севгисини даа да арттырды, оларнынъ куньлерини бир тылсымлы масалгъа чевирди. Факъат, эр бир масалнынъ сонъу хайырлы олмай. Учъ йылдан сонъ Эмирали агъыр хасталыкътан вефат этти. Умие озъ анасынынъ еяне нефеси, оны аяткъа багълагъан бир йипчик ола. Къызынынъ козьлерине бакъып, озъ севимли омюр аркъадашынынъ аксини корьген Хатидже бир тек баласы ичюн яшай. Бу саф гонъюлли къызчыкъ анасына яшамакъ ичюн яваш-яваш къувет къайтара.

— Ай-я десем, ярашыр, айненни,
Гуль багъчаны долашыр, айненни,
Меним кучюк къызыма, айненни,
Нелер айтсам ярашыр, айненни

...Меним ай нурум, къызчыгъым, тюшюнъде гузель бир шейлер коресинъ, гъалиба. Бельки, бабанънен берабер багъчада кезип, кобелеклернинъ артындан чапкъалайсинъ... Баба-сынынъ къызы, юкълагъанда биле Эмиралининъ озю... Яврум, баба севгисини бильсе эдинъ, онынъ тербиесини корьсе эдинъ...

Ай-я, балам, юкъласын, айненни,
Къырмызы гуллер къокъласын, айненни...

* * *

...Апансыздан денгизде бойле шиддетли фуртуна къопармы? — Умие пенджереге якъынлашып, оны явашчыкътан къапатмагъа истесе де, кучлюю ель онъа бу фырдатны бермеди. Пенджере буюк гурюльти иле къапалды, первазда тургъан къандиль биле ерге тюшип, сынды. — Ана санъа, ламбамыз да къырылды, чырагъымыз да сёнди. Одамыз, — пенджереге бакъып, — ёкъ, тек одамыз дегиль, бутюн Гурзуфымыз да къаранлыккъа батты. Худжур бир шей, куньдюз ава пек ачыкъ эди. Бу чыраккъа да не олды, янмагъа истемей.

* * *

Умиечик еди яшында олгъанда анасы экинжи кере акъайгъа чыкъты. Огей бабасы — Гурзуфта танылгъан бир тудж-джар Умер бей олды. Онынъ биринджи къадыны рухий хасталыкънынъ джанавар къолларына тюшип, еди баласыны яры оксюз къалдыргъан. Иште, бойлеликнен, Умиенинъ еди агъа-къардашы пейда олды. Даа сонъра Энвер ве Гулизар къардашлары дюньягъа келе. Умер бей Умиеге даима акъикый баба севгисини бермеге, муляим къызчыкънынъ балалыгъыны яраштырмагъа тырыша, оны керчектен де тувгъан къызы киби севе эди. Умие де башкъа балалар арасында озь фаркъыны ич бир вакъыт дуймагъан. Ялынъыз, акъайгъа чыкъкъанда, онынъ джиези азчыкъ факъырджа корюне эди. Амма бу ал кене де севги дереджесине дегиль, о замандаки яшайыш севиеине багълы эди. Эм де джиез бахтлы яшайышнынъ кефалети дегиль де. Умие он алты яшында олгъанда акъайгъа чыкъты ве озь муляимлигинен Эмирасаннынъ яшайышыны айдынлатып, акъикый омюр аркъадашы олды. Тезден оларнынъ эвлеринде де бала сеси эшитильди. Кичкене Эбазерчик бу эки генчни бир-бирине янъы къуветнен багълай, оларнынъ севгисини даа арттыра.

— Эмирасан, сен бизни кимге къалдырасынгъ? Сенсиз биз не япаджакъмыз? Балаларымызгъа бабалыкъны ким этеджек, айт манъа, айт...

— Джаным, Умиечигим, агълама, ялаварам, агълама. Мен къайтырым, мытлакъа къайтырым. Дженк бизни айырмаш, эшитесинъми, севгимизнинъ алевини де сёндюрмез. Омрюмизнинъ сонъуна къадар берабер яшармыз, балаларымызнынъ тойларыны да берабер корермиз, инан манъа, джаным, инан...

* * *

Бу гедже Умиенинъ козюне юкъу ич те кирмей, Гурзуфны къаплап алгъан боран санки бутюн дюньядан топлагъан ойларны шимди онынъ гонълюне сыгъдырмагъа ынтыла.

Къона устюнде янган чыракъ титреерек, Умиенинъ юрегиндеки умят чырагыны андыра эди.

— Къайдасынъ, арсланым, сагъсынъ, сагъламсынъмы? Бизлерни тюшюнесинъми, сагъынасынъмы? Айткъанларыма бакъ, санки дженкте сагъынмакъ ичюн вакъыт ола... Я Раббим, Эмирасангъа кучъ-къувет бер, ялварам. Онынъ къаршысына чапып, парлакъ козьлерининъ сыджакълыгыны ис этмеге мангъа къысмет эт, я Раббим. Балачыкъларымызгъа кене де баба севгисини дуймагъа къысмет эт, я Раббим. Бу эвнинъ диварларында севинч иле толунидже дакъкъаны яшамагъа бизге къысмет эт, я Раббим... — Умие янакъларындан козь яшларыны силип, пенджеренден четлешти. Экинджи къаткъа чыкып, огъулла ры юкълагъан одагъа кирди.

— Я Аллахым, не де кучлю бир рузгяр, мында да пенджерени ачып, орталыккы дарма-дагъын эткен, хайырлысы олсун, иншаАллах. — Умие пенджерени яваш къапатып, огъулла рына якъынлашты. — Арсланларым исе раат-раат юкълай. Саба турып, кене де баба эвини нешелли кульки иле толдурадjakъ, янгы-янгы шейлерге огренеджеклер. Курсюлерге чыкып: «Ана, биз Къырымнынъ къараманлары оладжакъмыз», — деп, анасына парлакъ келеджекке умят багышлайджакълар. — Ах... — кендже огълунунъ ёргъаныны тюзетип, Умие къапы тарафына адым атты, шу арада назары оданынъ кошесинде ерлешкен бешикке тюшти.

— Тангърым, бу бешик даа бала къокъусыны дуярмы, ичинде сабийчикни саллатырмы? Орталыкъ садалы бала сесине толармы, я Раббим? Э, мытлакъа толар, эвимизнинъ диварларында даа нидже неслимиз осер, къырымтатар тербие-сини корер, озъ миллетининъ мунаси п векиллери олур, мытлакъа... иншаАллах. — Умие бешикни мукъайтлыкънен, санки къундакъ балачыккыннынъ устюни, ортып:

— Ель орытюни де алып ташлады, дерсинъ хатырлавларымны тазертмек ичюн, гонгюль яраларымны сызлатмакъ ичюн буны аселе т эте, санки ана юрегинден бир шейлер сили-нип кетер. Ёкъ, ич те, бойле аджылар ана къальбинде къая

киби къатып къалыр, атта къаяларны да девирмек мумкюн, бойле кескин яралар исе ич бир заман силянмез... — деп, озю дуймагъан алда, бешикнинъ янында ерлешкен сандыкъны ачты да, ичиндеки шейлерни бирер-бирер козьден кечирип башлады.

— «Къызынъ бешикте, джиези сандыкъта олсун» дейлер... Кенди джиезимни корьгенде, къызларыма зенгин-зенгин джиезлер азырламагъа озюме ваде эткен эдим. Бу мукъаддес Къуранны да къызым ичюн сакълагъан эдим... Факъат, беш къызчыкънынъ анасы олдым, бешини де бир-бири артындан Аллахнынъ рахметине озгъардым. Бу фаний дюньяда ачып етиштирмеген фиданчыкъларым шимди дженнет багъчаларында кобелеклер сыфатында учадыр, иншаАллах. Къызларым, козь нурларым, джиезлеринъизни корьмединъиз, алтынларым... — Къадыннынъ юреги чыдамады, козьлеринден тамчы-тамчы яш акъып башлады. Табиат да, дерсинъ, онынъ гъамыны къуветлештирмек макъсадынен даа да зияде окелене. Денъиз къайнай, сувлары ялысындан чыкъып Гурзуфны аман-аман батыраджакъ, рузгяр да озь ёлуида нени расткетирсе, эр шейни йыкъып ташлай...

Умие козь яшларыны силип, огъуллаарыны уяндырмамакъ ичюн, яваштан одадан чыкъты. Шу арада насылдыр бир кучьнинъ запгында кене де айланып, оданы, татлы-татлы юкълагъан балаларыны терен бир назардан кечирир экен, даа бир къач дакъкъа тюшюнип турды.

Бугунъ Умие бу хатырлавлардан къачып оламады, гонълюнде йыллар девамында топланылгъан бутюн тюшюнджелер бир аньде джанланып, оны сонъсуз асрет, къайгъы ве, бунынънен бир сырада, умят дюньясына авуштырды. Умят — Умиеге аятий ёлуна эп янъы нефеснен девам этмек ичюн кучь берген бир муджизедир. Бу муджизени исе о, даима Къуран-и Керимде тапмагъа тырыша эди. Шимди де къадын сет устюнде отуруп, чыракънынъ ярыгында Къуранны окъур экен, джанында къопкъан асретлик бораныны тынчландыра

эди. Мукъаддес китапнынъ эр бир арифчиги онынъ къальбине мельэм киби келе ве бутюн гъам-къасеветлерини унутмагъа ярдым эте эди.

— Анам, сиз юкъламайсынъыз, бир шей... — Умие абдырап, Эбазерге айланды, — анам, агълайсынъызмы? Не олды?

— Ёкъ, яврум, эр шей еринде. Бу гедже не ичюндир юкълап оламадым. Саба, гъалиба, кеч уянгъаным да. Эм билесинъ де, кунъдюз мына бойле отурып, Къуран окъумагъа имкяным олмай, шунынъ ичюн...

Эбазер анасынынъ янына келип:

— Анам, кеч уянмакъ не олгъаныны да бильмейсинъыз, менден бир шей гизлейсинъизми?

— Ах, меним арсланым, индже гонъюлли пельваным, балалыкъ чагъында къоранта башы олып, бизлерни эр вакъыт къорчаламагъа тырышасынъ, аферин санъа, огълум. Бабанъ кельсе, бойле огълунен гъурурланаджакъ, яврум. Эм шимди де гъурурлана, пельваным, — деп, Умие огълуну манълайындан опьти.

— Аначыгъым, корерсинъиз, бабамыз мытлакъа къайтып келир, тек агъламанъыз, лютфен. — Эбазер анасынынъ омузларындан къучакълап девам этти. — Геджелернинъ биринде анам кене де Къуранны окъуп отургъанда, бирев келип, яваштан къапымызны къакъар. Амма анам бирден къапыны ачмаз да, барып мени уятыр. Мен де бир къараман киби, ич бир шейден къоркъмайып, бойле этип, — Эбазер артыкъ озъ джесюрлигини тасдикъламакъ ичюн, аякъкъа турды, — къапыны ачарым да, босагъамызда тургъан инсан исе: «Эв саибини о къадар беклетмек олурмы, огълум?» — деп, бизге озъ къучагъыны ачар. Бу саниеден сонъ биз энди ич бир вакъыт бир-биримизден айры къалмамыз, аначыгъым, манъа инанасынъызмы?

Огълунынъ бу икяесини динълеген Умие, акъикъатен, инангъан киби эди. Дерсинъ, шимди бирев къапыларыны къакъар да, ве шу дакъкъадан сонъ, бу къорантанынъ аяты бутюнлей денъишип кетер...

— Къапынъызны ачынъыз!!!

— Огълум, недир бу я? Ёкъса бабанъ... — Умие лафыны битирмеге етиштирмеди, бирев кене де къапыгъа бар къуветнен урды. Эбазер аман къапыны ачмагъа атылды. Ашыкъ-къанындан къонагъа сюрюнип, оданы ярыкълаткъан екаяне чыракъны тюшюрди. Ода телюкели бир къаранлыкъкъа комюльди.

* * *

...Хаялларымда бу корюшювни дефаларджа тасавур эттим, тюшюнджелеримде дефаларджа санъа къавуштым, сенинънен юкъладым ве танъ йылдызыны къаршыладым. Гонълумде сенинъ еринъни артыкъ бир шей алалмады, нидже мания ве сынагъа бакъмадан, эписи бир санъа садыкъ къалдым, манъа инан, ялварам. Сенинъ гузеллигинъни дюньянынъ ич бир муджизесине денъиштирип оламадым. Сенсиз нефес биле алмагъа меним ичюн ишкендже олды. Душманларымыз бизни айырмагъа тырышса да, айырып оламады, чюнки къальбим эр заман сенде эди. Бутунъ сеннен корюштик, артыкъ раатым. Башкъа ич бир заман сени ташламам, энди сенинъ къучагынъдан ялынъыз о бир дюньягъа ёлджу олмагъа разым...

* * *

— Кимсинъиз? Бу саатте бизден не истейсинъиз? — Умие къаршысында тургъан эки мазалы инсаннынъ юзьлерини ачыкъ-айдын корип оламаса да, оларнынъ туруш ве урбаларындан ким олгъанларыны догъру анълады. — Аскерсинъиз, догърумы? Не олды? Эмирасандан хабер кетирдинъизми?

Бабасынынъ адыны эшитиркен, Эбазер де: «Бабама не олды?» — деп, сабырсызлыкънен аскерлерден бирининъ къаршысына келип турды. Шу арада аскер аркъасындан сияны чыкъарып, Эбазерге догърулты. Буны корьген Умие баласыны къорчаламагъа атыла. Аскер исе ачувлы бир сеснен:

— Бабанъа не олды? Сенинъ бабанъ Ватан хаинидир! Совет укюметини сатып, душманлар тарафына кечти! Сиз

де эпинъиз саткынсынъыз! Эпинъизни Къырымдан сюрюн этмеге эмир чыкъты! Эгер де исян этсенъиз...

— Сюрюн? Хайнлик? Айткъанларынъызны къулакъларынъыз эшитеми? Меним акъайым буны ич бир вакъыт япмаз. О, Совет укюметини къорчаламакъ ичюн ордугъа кетти, гялебенен къайтмагъа сёз берди. Сиз исе...

Аскер артыкъ Эбазерден сияны алып, Умиеге чевирди:

— Сен мени эшитмединъми? Ёкъса шимди укюметни къабаатлайджакъсынъ? Эгер де сенден даа бир сёз эшитсем, бирден атарым да, артыкъ эбедиен Къырымда къалырсынъ!

— Меним учъ балам бар, оларнен къайда кетеджекмиз? Биз къабаатлы дегильмиз, янълыш бир шей...

— Мен санъа не айттым? Делисинъми? Ёкъса сагъырсынъмы?! — Аскер ачувындан къып-къырмызы олып, къадынны атмагъа азырланды. Эбазер аскернинъ бу арекетинден къоркъып, бар сесинен «Анам!» деп къычырды да, аман Умиенинъ къолуны тутып, анасыны олюм панджасындан къорчаламагъа тырышты.

— Стой! Не надо! — Аскернинъ аркъасындан экинджи арбий адам чыкъып, оны токътатты. — Не бери грех на душу. Не стои́т тебе о них пачкаться! — Сонъра Умиеге айланып: — Бугунъ Къырымдан тек сизни дегиль де, бутюн къырымтатар халкъыны сюрюн этеджеклер. Шунынъ ичюн, дава кереги энди ёкътыр... Айды, тез олунъыз!

— Анам... — Эбазернинъ козьлери теляш толды. Умие исе, озъ къоркъусыны косьтермемек ичюн, олдукъча тынч сесинен баласына мураджаат этти:

— Къоркъма, огълум, акълынъдамы, сен къорантамызынынъ башы оласынъ да, шунынъ ичюн шимди де къардашларынны уятып, манъа оларгъа эр шейни анялатмагъа ярдым эт, яхшымы?

Умиенен Эбазер тез-тез балалар юкълагъан одагъа кирип, он ве еди яшында олгъан Джафернен Рустемни уяндырды.

— Анам, не ола, биз бир ерге кетеджекмизми? Къайда?

— Ах меним арсланларым, балаларым, тек кьоркъмангыз, яхшымы? Бизни шимди гузель бир ерге алып кетеджеклер. Бир кьач куньден исе биз кене эвимизге кьайтып келирмиз. Шимди тез-тез урбаларынгызны кийингиз де, бакьайым.

...Эвге кьайтып келирмиз... бир кьач куньден... Мен шимди балаларыма ялан айттыммы? Ёкь, ялан дегиль, акьикьаттыр. Ярын — о бириси кунь бу хата мытлакьа чезилир ве биз эвлеримизге кьайтып келирмиз. Башкьаджа оламаз. Я олса? Я Аллахым, башымызгьа нелер кельди я? Бизге ярдым эт, ялварам, балаларымны кьорчала, я Раббим...

— Юкьладынгызмы анда? Чыкьынгыз энди! — Аскер кене сияны чыкьарып, эвден чыкьмагьа эмир этти. Умие кьапыгьа таба кеткенде, кьона устюнде ачыкь кьалгьан Кьуранны дерьал басмагьа сарып, торбачыкькьа кьойды. Торбаны Эбазерге туттырып, Рустемнен Джаферни кьолларындан алды. Бу гедже кьоранта озь тувгьан эвининь авасы иле соньки сефер нефес алды.

Гурзуфнынь эп чечекленген, мухтешем бир багьчаны аньдыргьан сокьакьлары шимди мутхиш бир виране киби эди. Даима неше ве муаббетке толу олгьан ава артыкь халкьнынь агьлавына, аскерлернинь пис лафларына, копек авулытысына толгьан эди. Баарьнинь тынч денгизи исе, озь эвлядыны кьорчаламагьа истеген ана киби, эп талаша, куреше, далгьалана... Факьат, бу джинаетни артыкь токьтатып оламай эди. Халкь тувгьан эвинден сюрюн этиле, бутюн барлыкьны, муджевхерни кьалдырып, меджуль бир ерге кете эди. Кьайда? Насыл яшайышкьа кете? Кимсеге белли дегиль эди. Эм де инсан озь джаныны ана топрагьында кьалдырып, башкьа бир ерде аят тапармы? Эр кунь Гурзуфны дефаларджа бойлап кезген инсанларгьа шимди эр бир адым азаптыр. Халкь эвинден узакьлашып, эр алгьан нефесинен санки олюмге якьынлаша эди.

— Анам, биз кьасаба меркезинде энди кьач саат турамыз? Мен энди чокьтан эвге барып келир эдим. Бакьынгыз, халкь торбаларнен тура, ким ун, ким богьдай, ким отьмек алгьан.

Бизде исе бир шей ёкъ. — Эбазер буны айта-айта, анасыны къандырмагъа тырыша эди. Керчектен де, бинълердже инсан бир ерде туруп, оларны Акъмесджитке алып кетеджек ара-баларны энди учми, дёрт саатмы беклемекте. Эм де халкъынынъ лафына коре, азырланмакъ ичюн кимге он беш, кимге йигирми дакъкъа берильди. Амма, эльбетте, ёлгъа бир шейни джыймакъ ичюн изин алмагъан инсанлар да бар, иште бу къоранта да оларнынъ сырасында эди.

— Ёкъ, балам, тургъан еринде тур, къыбырдама. Орталыкъ аскер толу, я тутуп атсалар сени, я арабагъа минмеге етиштирмесенъ, сонъ не япаджакъмыз, ёкъ, олмаз!

— Анам, мен Гурзуфнынъ эр бир кошечиги, эр бир ташчыгыны билем. Кеткенимни кимсе корьмез. Эм де эвимиз узакъ дегиль, мен тез къайтырым, озюнь корерсинъ, къасевет этме. — Эбазер «а» дегендже, халкъ арасында джоюлып кетти. Умие огълуны токътатмагъа истесе де, индемейип турмагъа меджбур эди. Ёкъса шимди баласынынъ пешине къычырып берсе, аскерлер огъланни тутуп ольдюре биле. Къадынгъа эки огълуны къучакълап, яваштан Аллахкъа дуа этип турмакътан башкъа бир шей къалмады.

Эбазер исе аскерлерден эвлер, багъчалар арасында сакъланып, аякъларыны дуймайып, азбарларына чапып кельди. Шимди энъ эсас меселе — аджеле суретте ёллукъ бир шей алмакътыр. Вакъты аз олгъаныны анълагъан Эбазер догъру арангъа атылды. Пычакъны алып, кошеде яткъан улакъкъа догъру кетти.

— Огълум, джаным, кельдинъми? Не ичюн ойле узакъ къалдынъ, балам? Ёкъса сени бирев туттымы?

— Ёкъ, аначыгъым, эр шей яхшы, мени кимсе корьмеди.

— Эбазер анасына торбадаки тазе улакъ этини косьтерип, япкъаныны анълатты.

— Эбазер, сен улакъны соймагъа насыл етиштирдинъ? Эм де биз бу этнен ёлда не япаджакъмыз, тувгъаным? — Умие-нинъ козьлери яш толды. Баланынъ эрзакъ тапмакъ ичюн олюм телюкеси алтында этильген арекетлери нафиле эдими?

Бу сыджакъта эт тез бозулыр да, амма эвлядына буны шимди анълатса, бу атешкозь кене де къачып кетер де. Экинджи сефер де бойле усул-усул барып кельмеге къысмет олурмы? Умие Эбазерге бир шей айтмады. Тезден арабалар да кельди. Пис арабаларда сыджакътан тек эт дегиль де, инсанлар ярамай башлады. Факъат, оларны даа огде беклеген сынавларгъа коре шимдики вазият кучюк бир онъайтсызлыкъ эди...

Янъы омюр къурмагъа ниет эткен Усеиннен Земине ичюн, бугунь даа бир яш буюк олгъан Эбазер ичюн, бешикте торунларыны юкълатмагъа арзу эткен Умие ичюн, тюневин озь балаларынынъ парлакъ келеджеги акъкъында тюшюнип юрген, бугунь исе ачтан ольген эвлятларынынъ джесетлерини джыйып оламагъан аналар ичюн, Къырымнынъ саиби олгъан бутюн къырымтатар халкъы ичюн бинъ докъуз юз къыркъ дёрт сенеси майыснынъ он секизи — энъ музаффер гемилерни бир анъ ичинде батыра биледжек бир фуртуна киби олды, асылар девамында титремейип тургъан къаяларны девире биледжек бир зельзеле киби олды, бир савурув иле юзь асыллыкъ тереклерни тамырларынен чыкъарып ташлагъан туфан киби олды. Къос-къоджаман бир халкъ тувгъан анасындан айырылып, огей ана тербиесине берильди...

* * *

...Арамызда ярым асыллыкъ месафе олгъанына бакъмадан, эминим, Умиенъни таныгъандырсынъ... Къартайдым, эбет, къартайдым, факъат агъаргъан сачымнынъ яшкъа бир алякъасы ёкътыр, сенден марум къалгъан ильк саниеден къартаймагъа башладым. Тувгъаным, сенинъ де бурюшиклеринъ корюне, эвельден олгъан шенълигинъ солды, гъамынъ исе теренлешти. Амма, къадеримизге тюшкен фаджиалар энди кечмиште къалгъан, корерсинъ, аятымыз кене къуванчкъа толар, яраларымыз тюзелир, гонъюллеримиз тынчланыр. Раат ол, артыкъ кимсенинъ кирли къоллары санъа зарар кетирмез, эндиден башлап балаларынъ сени быракъмаз. Мен де, айтып кечкеним киби, сенинъ къучагъынъдан энди ялынъыз о бир

дюньягъа ёлджу оладжагъым, тувгъан топрагъым, азиз Ватаным...

— «Куньлернинъ биринде биз мытлакъа къайтып келирмиз» деген инсан сиз дегиль эдинъизми, анам? Къайттыкъ, артыкъ эвимизде — Къырымдамыз, тувгъаным. Геджелернен тѣкюльген козьяшларыныъз гъурбетликте къалсын, къальбинъиз раатлыкъкъа ачылсын, джаным анам. Чюнки бутунъ бутюн сизинъ арзуларыныъз керчек олды. Эндиден башлап, эр кунъ шифалы Къырым авасынен нефес аладжакъсынъыз, торунларыныъзгъа тербиени Ана Ватанымызда береджексинъиз. Эминенен сизге докъуз торун багъышладыкъ, энди торундан торунларыныъз да осе. Сиз оларны даа бешикте саллап, айненилерни сѣйлерсинъиз, анам.

* * *

Сѣйледиди, атта торунларыныъз торунларына биле сѣйледиди... Мен де онынъ тербиесини корип, балалыгъымнынъ энъ раат куньлеримни онынънен берабер яшадым. Эгер шимди де янымда олса эди, онынъ къолларыны опип, мераметли юзюне бакъып олса эдим... Башындан нидже фаджиганы кечирген, гедже агълап, саба козьяшларыны силип кене де яшайышнынъ сынавларыны къаршыламагъа азыр олгъан къадын — меним ичюн даима бутюн къырымтатар халкъынынъ акси оладжакъ. Акъикъатен, миллетимизнинъ гемисини ич бир фуртуна батырып оламаз, къувет къаямызны ич бир зельзеле девирип оламаз, юзь асырлыкъ иман терегимизни ич бир туфан енъип оламаз. Тамырларымызны да Ватанымыздан кимсе чыкъарамаз. Къырымтатар халкъы артыкъ тувгъан анасына къавушты.

Я Раббим, Санъа къавушкъан эждатларымызгъа рахмет эйле, ялварам. Къырымнынъ багъчаларында бол-бол кезип оламагъан деделеримизге гузеллиги текрарланмаз дженнет багъчаларында кезмеге насип эт, я Раббим. Эвлятларыны исе артыкъ ич бир заман ана къучагъындан марум къалдырма, ялварам, я Раббим! Амин.

Бизге тюш олып корюнген омюр

— Балам, бутюн кунь анавы компьютер кьаршысында оту-
расынъ. Бираз авагъа чыкъсанъ, олмаймы? — деп, Алиме апте
мераметли бир сеснен огълуна ялварды.

— Ана, олды энди! Мен мында ойнап отурмайым, эв
ишимни япам! — деп, Айдер шу арада анасынынъ сёзюни
кести. Амма якъан ишине пешман этти. Тюшюнджеге далды.
«Не ичюн? Хатамны не ичюн къайта-къайта текрарлайым?
Анам манъа ярамай бир шей айтмай да, сагълыгъым ичюн
къасевет чеке де. Акъикъатен, бутюн кунь бу дёрт диварда
отурмакънынъ сонъу хайырлы олурмы? Амма, мен керчектен
де ойнамайым, онъа къач кере буны анълатмагъа тырыштым,
анъламай да о... Амма, не де олса, о, меним анамдыр. Онъа
йымшакъ мунасебет косътермек кереким. Мен онъа къач
кере къычырдым, джаныны агъырттым, о исе, индемедди. Тек
козьлерини яваштан мендеп алып, айланды да кетти. Къач
сефер янына келип, къучакъламагъа, афу сорамагъа истедим,
амма не ичюндир, джесаретим етмедди...».

Айдерге бойле тюшюнджелер энди чокътан раатлыкъ бер-
мей. Эвельден о, бойле дегиль эди. Анасынынъ янына барып,
яначыгъындан опымек ичюн, онъа ич бир тюрлю джесарет
керекмей эди. «Аначыгъым» — деп бойнуна сарылып, ана-
сына къыбырдамагъа, барып бир шейлер япмагъа имкян бер-
мей эди. Саатларнен онынъ янында отурып, лаф эте, куле,
шакъалаша эди. Сонъки йыллары исе якъан арекетлерине
эсап бермей башлады. Башында, джанында санки дерсинъ эки
бам-башкъа инсан куреше, эп озъара давалаша эди. Бирин-
джиси — алчакъ гонъюлли, самимий Айдерчик ве тербиеден
марум олгъан, серт юрекли Айдер. Гонълюни самимий сою
идаре эткен олса, тилини ве арекетлерини бутюнлей экин-
джиси запт эте эди.

Бойле куреш Айдерни эзе, чекишттире, аджеба онынъ бу кедерлери анасынынъ юрек инъильтилерден даа да агъырмы? Бундан агъыр шей олурмы? Нидже языджи, шаир, рессам ана къайгысыны тариф этмеге тырышты, поэмалар, дестанлар язылды. Оларны окъугъанда, инсан даянып оламай, тюшюнджелерге дала, агълай, кимерде япкъан арекетлерине пешман ола.

Алиме апте акъикъый бир анадыр. Яш экенде о, тиш экими олмагъа истей эди. Амма алий окъув юртуна бир кереден кирип оламады. Бираз вакъыт кечер-кечмез, сёз кесильди, Рефатнен нишанланды. Гузель, юксек бойлу йигит онынъ омрюни масалгъа чевирмеге ваде эткен эди. Чевирди, Алиме апте онынъ янында озюни пек бахтлы инсан оларакъ ис эте эди. Эки йылдан сонъ оларнынъ эвинде бир муджизевий адисе олды, Айдерчик дюньягъа кельди. Энди тиш экими олмактынъ еринде — гузель ана олмакъ арзусы пейда олды.

Айдернинъ ильк адымлары, сёзлери, тебессюмлери — бу эр шей къорантаны даа да зияде бирлештире эди. Рефат бей бутюн кунъ тарлада чалышып, пек болдурса да, эвлерининъ босагъасына аякъ баскъанда, анда санки янъы бир дюнья къурулгъан, янъы бир нефес ачылгъан эди. Чюнки буюк софра башында оны севимли къадыны ве омрюнинъ манасы — огълу беклей эди. Рефат бей огълунен ойнагъанда, озю де балагъа чевириле эди. Алиме апте оларгъа бакъып, куле ве шакъалаша эди. Иште, бу яш къорантанынъ акъшамлары бойле шень-шерамет вазиетте кече эди. Амма кунълернинъ биринде дешетли бир адисе олып кечти. Акъшам даима олгъаны киби къапы къакъылды.

— Огълум, бабамыз кельди, сангъа кене бир шей кетирди, гъалиба! — Алиме апте севинип-севинип къапыгъа атылды. Аркъасындан чапа-чапа дёрт яшында Айдерчик де келип чыкъты.

— Бабам, бабам кельди! — деп къувангъан баланынъ къапы ачылгъанынен чырайы денъишти, козьлери яш толды. Санки бу кичкенечик энди эр шейни анълагъан эди. Анъламагъан-

дыр, эбет, Амма бабасыны беклеген балачыкъ таныш олмагъан бир инсанны корьгенинден къоркъып, агълай башлады. Таныш олмагъан инсан, истенильмеген хабер кетирген эди.

Бу инсан Рефат бейнен чалышкъан Музаффар эди. Иште, бу куньден башлап, Алиме аптенен Айдернинъ омюрлери бутюнлей денъишип кетеджеги белли олды. Артыкъ Алиме апте эм ана, эм баба вазифесини беджермели эди. Бу индже белли, арыкъ ве назик къадын чешит къыйынлыкътан кечип, озъ вазифесини ерине кетирди. Айдер гузель бала олып осе эди. Мектепте даима аля окъуй, буюклерге урьмет косътере, анасына да даима эв ишлеринен огърашмагъа ярдым эте эди. Амма сонъки вакъытлары анасы оны танымай башлады. Эски Айдерден тек ады къалгъандыр. Алиме апте бутюн онынъ аректелерине «осъмюрлик деври» деген маначыкъны тапа эди. Керчектен де, он беш яшында огълан баланынъ табияты, ич дюньясы буюк денъишювлерге огърай. О, энди озюни бала саймай, этрафтаки инсанларнынъ козьлеринде пельван оларакъ корюмге истей эди. Амма бу истегини ерине кетирмек ичюн бираз янълыш ёлларгъа адым ата башлады. Ве бу онынъ «араштырув»ларындан энъ зияде анасы хорлана эди. Хорлана, лякин индемей. Бирден бир огълунынъ янына бармагъа, онъа бир шейлер айтмагъа къоркъса да, индемей...

— Балам, Айдер, аман-аман саат он эки ола, даа ятмайсынъмы? Ярын Меметнен шеэрге бараджакъ оласынъыз да, эрте турмагъа... — Алиме апте сёзюни битирип оламады. Даа догърусы, Айдер онъа бойле имкян бермеди.

— Ана! Олды я! Мен энди уфакъ бала дегилим, истесем барып ятырым, истемесем сабагъадже отурырым. Сенинъ не ишинъ бар? Манъа эришмесенъ, раат олмайджакъсынъ, гъалиба. — Айдер пек ачувланып, ишарет пармагынен къапыгъа косътерди.

— Айды, озюнъ билесинъ, геджелер хайыр. — Алиме апте зорнен бу сёзлерини айтып, одасына кетти. Бир саатмы, эки саатмы адджы-адджы агълап, юктугъа далды. Бельки, тюште о, эвельки Айдерни корер, онынънен кучакълашып, дертлешип отуыр...

«Ах, меним джаным анам. Татлы-татлы юкълайсынъ. Ойле олурмы аджеба? Инсан анасына ойле къычырырмы экен? Анасы да онъа дарылмайып, «геджелер хайыр» деп, чыкып кетерми? Ёкъ, дюньяда бойле сынъырсыз сабырнынъ саиби олгъан тек сенсинъ, джаным. Мемет тюневин фильджанны тюшюрп къырды, анасы оны ойле сѣгди, ойле сѣгди, айтмагъан сѣзю къалмады. Мен исе фильджанны къырса эдим, ёкъ, гонълюнъни къырам да. Мен насыл бир ошором бала олып осьтим. Аначыгъым, сен ичюн джан бермеге азырым, валлахи, амма буны санъа насыл бильдирейим? Тилим санки менден айры яшай, чешит лафлар санъа айтам, багъышла мени, анам, багъышла...»

Ярындан башлап анасына къыйыш лаф айтып, онынъ джаныны агъыртмамакъ озюне энди къачынджы кере сѣз берген Айдер де юкъутъа далды.

Саба уянып, деръал кийинип-къушанып, сабалыкъны биле ашамайып, вокзалгъа чапты. Олар бугунъ Мемет иле Акъмесджитке барып, кезмеге къарарлаштыргъан эдилер. Амма ава бугунъ кезинти ичюн келишмей эди. Кузьнинъ экинджи айы: эр ерде сап-сары япракълар, салкъын ель къутура, ёлунда нени тапса йыкъа, парлай эди. Сим-сия булутлардан ягъгъан ягъмурнынъ ири тамчылары орталыкъны бир батакъкъа чевирмекте.

Вокзал бинасына чапып кирген Айдер шашып къалды, даима адамлар иле рыкъма-рыкъ толу олгъан зал бугунъ бом-боштыр. Мемет де даа корюнмей. Билет саткъан эки къадындан исе тек бири чалыша. Аслында Алиме апте де мында хызмет эте, амма о, бугунъ раатланса керек? Акис алда о, энди чокътан иште олур эди. О, ич бир заман ишини себепсиз къачырмай, кеч де къалып кельмей эди. Демек, бугунъ эки къадын олмакъ керек, амма не ичюндир о бири де ишке чыкъмагъан. Чыкъкъан сою де дженазеге кельген киби, бети шишкен, чырайы солукъ, сеси де титрей эди. «Заваллы къадын, — деп тюшюнди Айдер, — къоркъунчлы бир шейлер олды, гъалиба, бир озю де чалышмагъа меджбур».

— Апте, селям алейкум, Акъмесджитке билет бармы? — деп сорады Айдер.

— Алейкум селям. Акъмесджитке бугунь сонъки автобус энди кетти, балам, — джеваплады къадын.

— Кетти? Насыл я? Олар эр саат юре де, шимди тек саат он. Эм де азбарда автобуслар толу. Олмаса, олар не ичюн мында тура?

— Олар кой халкъыны къабристангъа алып бараджакъ. Ава насыл олгъаныны озюнь коресинъ де, балам. Адамлар джаяв барып оламайджакъ, — къадыннынъ козьлеринде кене яш тамчылары корюнди.

— Къабристангъа? Я анда не иш бар, апте? Ёкъса бирев кечиндими? Мен бир шей эшитмедим... — Айдер шашкъан алда заваллы къадынгъа бакъып, бу къалабалыкътан бир шейлерни анъламагъа истей эди.

— Ээ, балам, баш язысы, иште. Инсангъа не язылгъаныны тек Аллах биле. Тюневин даа юрьген, чамашыр ювгъан, аш пиширген къадын, бугунь энди о бир дюньягъа ёлджу олды. Заваллы Алиме... Аллах онъа рахмет эйлесин, гуняхларыны афу этсин. Аслында, бу къадыннынъ гуняхы бар эдими, я? Ич бир вакъыт хыянетлик япмады, кимсеге яман лаф айтмады. Мераметли, ачыкъ юрекли инсан эди... Амааан... — къадын энди окюрип-окюрип агъламагъа башлады.

Айдер исе онынъ айткъанларындан ярысыны эшитмеди. «Заваллы Алиме» деген сёзлерден сонъ къатып къалды, санки бири пычакъ алып онынъ юрегини парчалады. О, койлеринде яшагъан бутюн Алимелерни хатырламагъа башлады. Олардан бири даа бала багъчасына къатнай, демек о, тюневин чамашыр ювгъан, аш пиширген сою оламаз. Экинджиси — Гульзарнынъ къайнанасы ве даа бири...

«Ёкъ! Ёкъ! Олмайджакъ бир шей!.. О, даима япкъаны киби, анасына бир шей айтмайып, чыкъып кетти. Амма, анасы эр вакъыт артындан чапып чыкъа да, огъурлы ёллар тилеп, даа чокъ вакъыт девамында онынъ пешине бакъа эди. Бугунь исе... Бугунь исе чыкъмады... Кечинген Алиме апте меним

анам дегиль! Меним анам даа яштыр, о, тюневин яткъанда, сагълам бир инсан эди, онынъ ич бир ери агъырмай эди... Я да... Я мен къайдан билейим? Мен ондан буны ич олмагъанда бир кере сорадыммы? «Анам, насылсынъ? Сагълыгъынъ яхшымы?» — деп сорадыммы? Ёкъ, мен аксине, онъа даа чокъ зарар кетире эдим... Сус, бу сенинъ ананъ дегиль. Бойле тюшюнмеге акъкъынъ да ёкътыр! Сенинъ ананъ даа юз йыл яшайджакътыр, иншаАллах», — деп, Айдер зорнен эшитильген бир сеснен билет саткъан къадындан:

— «Алиме» дединъиз, Гулизар татанынъ къайнанаасымы? Эбет, о олмалы. О, чокътан энди тешектен турмай, яшы да докъсангъа кельди. Омы? — деп сорады.

— Ёкъ, балам, о дегиль... Мен мында тек эки афта чалышам, эр кесни даа бильмейим, Гулизарны да бильмейим, къайнанаасыны да бильмейим...

— Олмаса... — Айдернинъ аякълары памукъ киби олды, о, артыкъ аякъ устюнде туруп оламай, столгъа таянды, козьлери яш дегиль, къан толды. Озю да нени бильмей, амма бир шейни беклеген киби, къадынгъа бакъып къалды.

Къадын девам этти:

— Мында чалышкъан Алиме кечинди, балам. Сен оны бильмелисинъ. Онынъ да сенинъ яшында огълу бар экен. Амма сен онъа ошамайсынъ. О, даима анасына къычыра, оны инсан ерине саймай экен. Алиме озю буны ич бир вакъыт айтмай эди, амма къомшулары бу тербиесизнинъ къавгъаларыны сонъки вакъытлары сыкъ-сыкъ эшитип юре экен. Тюневин де акъшам бойле ал олгъан эмиш. Амма бу сефер Алименинъ юречиги даянмагъан. Керчектен де, юкъу — бу кичкене олюмдир. Алиме бу гедже эбедий юкъутгъа далды, заваллы. Аллах рахмет эйлесин...

Бу сёзлер Айдернинъ башында акис седагъа чевирильди. О, бир шей айтмайып, залдан чыкъып, къайда кеткенини бильмеди. Ягъмур даа да шиддетли ягъа берди. Кете-кете озъ эвлерининъ янында оськен терекнинъ янына келип чыкъты. Тюне-

вин сап-сары ёргъаннен сарылган терекнинъ устюнде бутунъ, оксюз киби, тек бир япрачыкъ къалган...

«Мен де артыкъ сен киби оксюзим. Мен де бу дюньяда бир озюм къалдым. Меним терегим — анам эди. Мени анамдан айыргъан ель исе — такъдирдир. Энди не япайым, энди насыл яшайым? Мен, мен, мен къабаатлым».

Айдер агълап-агълап, терек тюрбюнде олган бир сылакъ куръсючикке отурды. Бираздан онынъ аякъларына теректеки сонъки япрачыгъы тюшги. Артыкъ бу япракъ терекке багълы дегиль эди. Айдер де эндиден анасыны корип оламайджакъ, янына барып, бутюн япкъан арекетлери ичюн афу сорап оламайджакъ...

О, ким биле, къач вакъыт девамында мында агълап отурды. Артыкъ ягъмур токътады, андан-мындан энди инсанларнынъ сеслери эшитильмекте эди.

«Айдер, Айдер, барма анда! Аякъларынъ сым-сылакъ олур, хасталанырсынъ!»

Айдерге бу сес тувган анасыны анъдырды. Еринден деръал туруп, сес кельген тарафкъа таба атлады. Амма ёкъ, теэсюфки, онынъ анасы дегиль эди. Анасынынъ тыпкъы яшлыгъы: гуръ сачлары, бахт толу козьлери, айдын тебессюми. Амма, шимди онынъ анасы башкъа, ёкъ, шимди онынъ анасы ёкъ-тыр...

— Агъа, агъа, топны манъа атынъыз, лютфең, — кичкене огъланчыкъ янгъыравукъ сесчигинен Айдерге мураджаат этти.

Бакъса, о да тыпкъы Айдернинъ балалыгъыдыр. Сия сачлы, томалакъ бир огъланчыкъ. Бир тиши де ёкътыр. Айдер, алты яшында олганда, тиши тюшкени себебинден, пек агълай эди, амма анасы онъа топны багъышлаган сонъ бирден къайгъысыны унутты.

Айдер аякълары тюрбюне тыгъырып кельген топны котерди ве бир къач сание индемейип, кичкене аддашына тикилип турды.

Баланынъ:

— Агъа, берсенъиз топны, лютфен, мени анам беклей, — деген сёзлерини эшитип, онъа топны узатты. Анасы энди керчектен де огълуны джойгъан экен.

— Айдер! Айдер! Балам! Тур балам, Мемет сени энди ярым саат къапы огюнде беклей.

Айдер козьлерини ачты. Янында тувгъан инсаны, джандан севген анасы отуруп, онынъ башыны сыйпай эди.

— Аллахкъа шукюр, Аллахкъа шукюр! Бу тюш эди экен, тюш. Анам, аначыгъым, мени багъышла, ялварам, — Айдер тёшектен туруп, анасынынъ янында тиз чёкип отурды. — Джаным меним, анам, бу дюньяда мени янгъгъыз къалдырма, аначыгъым, къалдырма, джаным, — деп, анасынынъ бойнуна сарылды.

Анасы эр шейни анълагъан киби, огълуны бар кучюнен къучакълады да, козьашларыны гизлиден силип, Айдерге алынъыз:

— Балам, баласына джан агърысыны туткъан ана бармы? Сагълам, бахтлы инсан ол, манъа артыкъ бир шей керекмей. Аллахтан тек буны истейим, балам. Энди бар, элини-бетини юв да, Меметке чыкъ, чокътан сени беклей. Бираз къапынып кетерсиз, — деди.

Айдер ойле де этти: элини-бетини ювды, Меметке чыкъты, онъа бир шейлер айтып, анасына къайтты.

— Я Мемет къана, балам? Автобускъа кеч къалмазсынъызмы? — деп сорады Алиме апте.

— Автобус ярын да олур, анам. Имкяным олгъандже, вакътымны сен иле кечирмеге истейим. Отур, аначыгъым, шимди къаве пиширим.

Тышта исе баарьнинъ ильк кунълери этрафны ишгъаль этмекте эди. Эр ер яшара, кунеш парылдай, къушлар чивильдеше. Бизге тюш олып корюнген омюр бойле этип, кунъ, дакъкъа, сание сайып, эп кемал атыны къамчылап, къайдадыр узакъларгъа дёнмекте.

Ирадели наълы

Асиенинъ мефтюн этиджи муджевхерлерге лайыкъ олгъан индже пармакълары топракъны незакетнен, дерсинъ мушавиш дагъ булляторчиклерини козьден кечирип, уфакъ-тюфек чёплерден темизлей. Сонъра да тарифке кельмез меарет иле япылгъан чечек черебининъ ичине толдура. Асие фиданчыкъны, бебегини ильк сефер къолларына алгъан ана киби, бираз къоркъу ве шефкъат иле алып, деми азырланылгъан тазе земинге отурта. Шимди чечекнинъ илери такъдири: тутып-тутмайджагъы, ачып-ачмайджагъы, чогъалып-чогъалмайджагъы башта бир Аллахкъа, сонъра да Асиенинъ эткен арекетлерине багълы. О, фиданчыкъны эр бир янындан топракъ ёргъанынен орьтип, салкъын сувнен суварып, эвинде чечекке келишеджек ер къыдырып башлады. Ярыкъ бир ода олмалы, амма кунеш пек къыздырмасын, осюмлик даянмаз. Салкъын да олмалы, амма сувукъ дегиль, чечеклери ачылмаз. Эвини учъ-дёрт кере доланып, ахыр-сонъу там келишкен шараитни бала одасы ичюн айырылгъан одада тапты. Черевени первазгъа ерлештирип, бир къач дакъкъа къапынынъ янында тюшюнип турды. Къач йылдыр бош тургъан одагъа бу миллий орьнеклернен яраштырылгъан керамик череп окъадар ярашты, онъа ойле бир исси къынтав къошты ки, дерсинъ ери эп мында эди. Шу дакъкъасы Асиенинъ тасавуры бираз илериледи. Первазнынъ тюбюнде ренкли килимчикте джайратылгъан оюнджакъларны, диварнынъ янында бешикнинъ, оданынъ ортасында исе манежнинъ турмасыны козь огюне кетирди. Хаялларындаки бу бахтлы манзараны эп корьмек ичюн Асие артыкъ куньде бир къач кере бу одагъа кире. Чечекни суvara, япракъларындан тоз сурьте, татлы-татлы сёзлер айтып, чечек ачмагъа къандыра. Факъат гъайрети айлардыр нетиджесиз къала. Ешерип тургъан осюмлик инат этип, чечек ачмай.

— Сонъ, Асие, экимге бардынъмы? Неден зеэрленгенинъни бильдинъми? Айткъаным киби, джилектендир?

— Бардым, Таир. Джилектен дегиль. Кельсенъчи яныма.

Таир апайында джиддий бир хасталыкъ тапылгъанындан къоркъып, янына келип отурды. Асиенинъ бети агъаргъан, янакълары оюлгъан. Къач кунъдир богъазындан бир локъма отъмектен гъайры бир шей кечирмеген апайы кучъсюзликтен къалтырай. Акъайынынъ къолуны алып, къарнына чеке.

— Эндиден аятымыз деньишеджек, Таирим, — деп, акъайынынъ козьлерине терен-терен бакъып, агъламагъа башлады.

— Асием, эминсинъми? Дуаларымызны къабул эткен Раббимизге шукюрлер олсун! — деген Таир хамд сёзлерини текрарлап, апайыны бар кучюнен къучакълады. Козълеринде пейда олгъан яшларыны гизлиден силип, апайына мураджаат этти:

— Агълама, джаным, агълама. Биз бу муджизени секиз йыл бекледик. Бугунъге къадар етериндже козяш тёкюльди. Эндиден бизни тек бахтлы кунълер беклей, иншаАллах. Шукюрлер олсун.

Юклюикнинъ ильк айларыны Асие зорнен атлатты. Эп юрек буланувы, битмеген ёргъунлыкътан, юкфулылыкътан чекишкен Асиенинъ къолундан бир шей кельмей эди. Аш пиширмек, джыйыштырмакъ киби эв ишлери Таирнинъ омузларына тюшти. Агъыраякълылыгынынъ дёртюджи айына ниает яваш-яваш озюне келип башлагъан Асие къуруяткъан чечеклерини хатырларкен фискини алып, ильк эвеля энъ назлы чечегини сувармагъа ашыкъты. Бош оада яп-ялынъыз тургъан ешилъ осюмлик Асиени ачылгъан дюльбер бем-безд чечегинен селямлады. Чечегининъ ачылмасыны айларнен беклеген Асие таш кесилип къалды. Бу назлынынъ бир кунъ чечек ачаджагъына ишанчы биле къалмагъан эди. Амма не къадар назик, не къадар дюльбердир.

Асиенинъ хаялларындаки ресим кет-кете джанлана башланды. Первазда чечекленген осюмлик, йылларджа бош

тургъан оданынъ ортасында төгереке манеж, сагъ диварынынъ янында краватчыкъ пейда олды.

Асие первазынынъ тубюнде яйдырылгъан килимчикте оюн-джакъларынен ойнагъан кызына китаптан ресимлер косътерип, эвлядыны лаф эттирмеге чалыша.

— Бакъ, Назлым, бу бита, бу къартбаба. Бу... — А-на.

— Кызым, сен «ана» дединъми? МашАллах. Даа бир кере айтчы, лютфен!

Догъгъанындан берли бираз хастаджан олгъан кызычыгынынъ биринджи сёзюни эшиткен ана эвлядыны багърына басып, севинчини бутюн дюньягъа бильдирмеге истей эди. Баласынынъ «ана» сёзюни эшиткен къадын бу дакъкъаны омюрбилля унутмаз, эп юрегинде ташыр, джаны сыкъылгъан анълери хатырлар, исинир.

— Таир, Таир, кызымыз «ана» деди, эшитесинъми? Къана, кызым, бабанъа да макътанайыкъ. Текрарла, «а-на».

— А-на, — деп, текрарлады учъ яшында дюльбер Назлы кызычыкъ.

— Аферин кызыма. Энди «баба» де. «Ба-ба».

— Кыйнама кызымызны. Эр шейни бирден айткъаныны истейсинъми? Ёкъса биринджи сёзю «баба» дегиль, «ана» олгъанына дарылдынъмы?

— Не алякъасы бар, Асие?

— Ба-ба.

— Ал санъа, эшиттинъми, баба деди. Бабасынынъ акъыллы кызычыгы, аферин!

Учъ яшынадже агъзындан ич сёз къачырмагъан Назлы эндиден аилесини эр кунъ янъы-янъы сёзлеринен къувандырмагъа башлады.

Йыллардыр бала одасынынъ первазындан козь къувандыргъан чечек сонъки вакъытлары озюни бираз аджеп тутта. Асие онъа не етишмегенини бир тюрю анълап оламай. Суварса, топрагъы куфлене, сувармаса, япракълары къурумагъа башлай. Ерини денъиштирсе, тюзюни джоя. Не илядж,

не китапларда язылган бакъым тевсиелери, не кубрелернинъ файдасы тие. Ахыр сонъу чечегининъ соладжагына боюн эгтен Асие онен артыкъ огърашмамакъ къарарына келе. Эм озюни, эм чечекни раат къалдыра. Факъат кунълернинъ биринде баласынынъ одасындаки перделерни юлмагъа истесе, первазда не корьсин. Небаты даа да ешилъ, чечеклери даа да дюльбер ве гуръ олгъан. Дерсинъ бутюн бу заман девамында о ялынъыз истирааткъа мухтадж эди. Ве артыкъ етериндже ял алып, янғы кучьнен аяткъа девам этмеге азырдыр.

— Назлы, оданъны джыйыштырмакъ сёз берген эдинъ де. Бу оданынъ алы не? Шейлеринъ дарма-дагъын, китапларынъ аля рафларда дегиль. Тёшегинъни биле адам-акъыллы джыймадынъ. Бири кирсе, айып олур. Бу къыз одасымы?

— Одама ким киреджек, ана, мында кимнинъ не иши бар? Джыйыштырырым демек, джыйыштырырым, амма сонъ, вакътым олгъанда.

— Шимди пек мешгульсинъми ёкъса? Кене къызларнен язышып отурасынъ. Дерслеринъни не вакъыт япаджакъсынъ? Бакъ, афтанынъ сонъунда ана-баба топлашувы оладжакъ, къызарып турмагъа истемейим, анъладынъмы?

— Анъладым, сен де мени анъласанъ, манъа бираз мусааде берсенъ, ялынъыз къалдырсанъ.

— Бу насыл бир сайгъысызлыкъ, ананен ойле лаф этилirmi? Маскъара!

Асие къызына ачувланып, одадан яш толу козьлеринен чыкып кетти. Сонъ заманлары муляйим кичкене къызчыгъыны танымай, онынънен сыкъы суретте къавгъа эте. Акъайына шикъает этсе, вазьет даа да бетерлеше. Осьмюрлик чагъы дейлер. Бу вакъытта къызларгъа ана дегиль, дост олмакъ керек дейлер. Амма дост да оламай. Назлынынъ гонълюнде не олгъаныны анъламагъа тырышса, беджералмай. Къызы онъа бир тюрю ачылмай. Сонъра Асие гъайретининъ бош чыккъанына къыза, сингырлене ве иш кене къавгъа иле бите. Бу сефер Асие акъайына бир шей айтмамакъ, озюнден беш яш буюк татасындан да акъыл-фикир танышмамакъ къарарына

кельди. Бугунь Назлыгъа пек ачувлы, энди кызы келип афу истемесе, онъа кяршы ыльтифат косътермейджек.

— Къасевет этме, перделеринъни алып чыкъаджагъым, Фериденен лаф этмеге девам эт.

— Мен лаф этмейим, ана. Шиир эзберлейим. Токъта, санъа ярдым этейим.

Анасына перделерни чыкъармагъа ярдым эткен Назлы масасындан бир кягъыт алып, Асиеге узата.

«Тешеккур кягъыты. Урьметли Таир ве Асие Усеиновлар, баланъызны гузель тербиелегенинъиз, мектеп аятында фааль иштирак эткенинъиз ичюн сизге тешеккур бильдиремиз. Сыныф ребери Абселямова К. Р. Мектеп мудире Къуртмоллаева Н. З.»

— Аферин, Назлы, — деп, Асие кызыны къучакълап, манълайындан опыти.

— Манъа дегиль ки, ана, сизге берильди. Сиз сагъ олунъыз. Мен шиирни эзберлесем, акъшам софрасыны донатмагъа чыкъарым. Яхшымы?

— Яхшы, кызым, яхшы.

Чокътан берли бир арагъа келип оламагъан Усеиновлар аилеси бу акъшам софра башында бол-бол субетлешти, кульди, кимерде сусса биле, раат-раат сусып отургъан эди.

Асиенинъ эв багъчасындаки башкъа ич бир чечекке бенъ-земен бу назлы озюне эп хусусий дикъкъат талап эте. Дигер осюмликлернинъ бир бакъым ве асрама усулы олса, мында чечекнинъ кейфине бакъмакъ лязим. Асиени озь янъы марифетлеринен шашыртмагъа усанмагъан осюмлик илля озь дертлерине бир чаре тюшюнип тапмагъа меджбур эте. Бу сефер Асие чечек тамырларынынъ артыкъ зияде осип-чогъалгъаныны корип, оны балабанджа янъы бир черепке сачмагъа ниетленди. Тамырларыны дикъкъатнен козьден кечирип, топракътан темизлеп, чюрюк-къуругъан сойларыны кесип, йыллар эвельси бу чечекни онынъ ильк черебине отурткъаныны хатырлады. О эеджан унутылгъан киби, бу вакъыткъадже озюни ич ис эттирмей эди. Амма бугунь Асие

первазнынъ устуне янъы черепни кьойып, килерден уфакъ эски союны чыкъарыркен, онынъ узеринде япкъан ресимлерининъ тесириден джошты. Ресимдеки эр бир орынекнинъ манасыны кьыдырып огренгенини, оларны башта кягытта, сонъра черепнинъ узерине насыл этип кечиргенини хатырлады. Бу чечекке илк куньден муамелеси фаркълы эди, черебинден башлап, тургъан ерине къадар. Шимдики череби де пек гузель, онъа алышмакъ ичюн вакъыт керек олур, эбет, амма не этеджексинъ, о бири энди тарашлыкъ эте эди.

— Назлым, бу Къуран къапыны сенинъ догъгъанындан эвель нагъышлагъан эдим. Шимди тюкяндарда оларнынъ даа гузель чешитлерини тапмакъ мумкюн, эбет. Амма сен кене де бир бакъ, бельки, бегенирсинъ.

— Анам, табийи ки, бегенирим. Эм онынъ гузеллиги муим дегиль, сенинъ япкъанынъ эмиетлидир. Къысмет олса, янъы эвимде энъ корюнген ерге кьоярым. Эр кунъ онъа бакъып, сени хатырларым. Билесинъми, шимди «янъы эвим» дедим, амма керчектен де о эв манъа эв олурмы. Анда яшамагъа тез алышырыммы? Мен бабамнынъ эвинден башкъа ич бир ерде къалмадым да.

— Аллахнынъ ярдымы иле алышырсынъ, къызым. Омюр бу, эр къуш бир кунъ озъ ювасындан уча. Амма сенинъ юванъ санъа эр вакъыт ачыкъ, Назлым. Джанынъ не вакъыт истесе, келирсинъ, ананънынъ пиширген ашыны ашарсынъ, бабанънынъ якъкъан оджагъы янында исинирсинъ. Факъат эндиден сенинъ вазифенъ — акъайынынъ эвинден де балаларынъыз ичюн ойле юва япмакътыр. Къызынънынъ мусафирликке келеджек, огълунънынъ келин кетиреджек бир юва къурмалысынъ.

— Элимден кельгенини япарым, аначыгъым. Сизни утандырмам, сёз берем.

— Сен бизни ич бир вакъыт утандырмадынъ ки, джаным. Айды, богъчанъны джыймагъа девам этейик.

Асие макъасыны юкъунчсызлаштырып, чечекнинъ орынегинде энди баягъы оськен балачыкъны кесип алды. Тамыр-

лары бираз кѳурусун деп, оны четке кѳойды, шу вакѳытта исе чечекчилик тѳюкянындан сатын алгѳан махсус топракѳны пакеттен бошатып, тешикли уфачыкѳ черепке толдурды. Айны шу, онынѳ йыллар эвельси озѳ кѳолларынен боялагѳан черепке. Сонѳра чечекнинѳ балачыгѳыны алып, яваштан, тамырларына зарар кетирмеден, топракѳкѳа отуртты. Чечекнинѳ кѳавий ве сагѳлам осьмеси ичѳюн черепнинѳ ортасына бир пытачыкѳ тикледи. Бундан да сонѳ кѳуру топракѳны салкѳын сувнен беслетип, черепни онынѳ эски ерине, яни бала одасындаки первазгѳа алып кѳойды. Йылларджа бу одада бир озѳю тургѳан чечек артыкѳ ялынѳызлыкѳтан сѳкѳылмаз, энди-ден онынѳ кенди сапындан оськен яп-яш недими бар.

— Хош кельдинѳ, кѳызым. Яхшы-яхшы келип чыкѳтынѳызмы? Сизинѳ Нариманнен берабер келеджегинѳизни белледим, бир иши чыкѳтымы?

— Сагѳ ол, анам. Э, бир кѳарар, автобуста бираз кѳыйыналдыкѳ, амма муим дегиль. Нариман келип оламады, сизге селямыны ёллады. Башкѳа сефер келир, кѳысмет олса.

— Я Аллах, энди кѳач сефердир бир озѳюнѳиз келесинѳиз. Эм де бу сувукѳларда автобуснен кельмеси кѳолаймы, бабанѳ шимди кене ачувланыр.

— Ачувланаджакѳ бир шей ёкѳ, анам. Эм Исмет ичѳюн де ёл меракѳлы, бир сеяхат киби ола.

— Бита! Селям алейкум! Бакѳ, кѳартбаба манѳа кене машна алды!

— Алейкум селям, торуным. Хош кельдинѳ. Кѳана, кель битанѳ сени опѳсин, кѳучакѳласын! Насыл балабан огѳлан олдынѳ, машАллах. Бузладынѳмы?

— Ёкѳ, бузламадым, биз шимди кѳартбабанен кѳар топу ойнаджакѳмыз!

— Я, Таир, ёлдан кельдинѳиз, бираз отурса, ашаса эдинѳиз बारे.

— Торуннынѳ айткѳаныны эшитмединѳми, Асие. Оѳюн вакѳты, сонѳ раатланырмыз.

— Ойнасынлар, ана. Биз ёл бою Исмётнен кѡпындыкъ, шимди бир шей ашамаз да, затен. Кель, сеннен экимиз раат-раат кѡве ичип лаф этейик.

— Айды, кѡзым, шейлеринѡизни оданѡда кѡалдыр да чѡкъ. Мен джезвени кѡояйм.

Асие эр кунъ бала одасына кирип, перваздаки кучюк чечекнинъ не кѡдар тез оськенине шаша. Даа тюневин Асие шу мискин балачыкъны черепке отурткъанында озъ мукѡайтсыз арекетлеринен онынъ олѡганы-оладжаѡы эки-учъ зайыф тамырчыѡыны кѡпармакътан кѡоркъа эди. Бугунъ исе тамырлары о кѡдар чокѡлашты, о кѡдар кѡавийлешти ки, артыкъ черепнинъ ичине сыѡмай. Япракълары да баяѡы тыѡыз, кѡю ешилъ. Янынъда турѡан ана чечеги исе онѡа нисбетен олдукѡча талѡын, меджалсыз корюне. Даа былтыр чечеклерини аткъан заваллы шимди янѡыдан чечекленмек ичюн кѡует тапалмай. Амма кене де ѡайрет эте, солмай. Дерсинъ янынъдакинден орьнек алып, яшамаѡа талпына. Асие онѡа эп ярдым этмеге тырыша. Бугунъ де кѡуруп кѡалѡан япрачыѡыны айырып аладжакъ олса, онынъ энди чокътан берли узюльгенини коре. Амма япракънынъ не вакъыт ве кимнинъ тарафындан кѡпарылѡаныны ве бир шей олмаѡаны киби черепте кѡалдырылѡанынынъ себебини бир тюрю алдырамай. Эм анѡласа, не денѡишир ки, япракъ кене орькенге япыштырылмаз да. Асие севимли чечегининъ бу алына ынѡжынып, озюни онѡа керекли дереджеде дикъкъат этмегени ичюн кѡбаатлай. Онѡа сыкъча кельмели, сыкъча бакъмалы, атта онынънен сыкъча лаф этмек керек эди. Ойле япса, бельки зарар кетирильмесининъ огюни алып, оны ынѡжиткъан ярамазны кѡолундан тутып, гузелини кѡорчалар эди. Факъат япылѡаны япылды, шимди языкъсынмакътан энди файда ёкъ. Асие кѡпарылѡан япрачыкъны атып, чечегини эр тарафындан дикъкъатнен бакъты ве артыкъ онѡа козь-къулакъ олмакъ вадесинен оны перваздаки уфакъ аркъадашынынъ янына чекип кѡойды.

— Багышла, кызым, мында олганыны бильмей... Кызым, сыртындаки бу яралар недир? Санга не олды?

— Анам, джиддий бир шей ёкъ. Эвимизде яркъ сёгенде кыпыга тыралдым.

— Назлы, меним тюневин догъганымны тюшюнесинъми? Эр бир сиярынты, яранга бир маначыкъ тапып, мени кяндырасынъ. Де урулдынъ, де бузда тайдынъ. Амма бу сефер ина-наджагъымны беклеме. Нариманнынъ япкъан ишими?

Асие берген суалине джевап оларакъ кызынынъ козяшла-рыны корип, аз къалды эсини джояджакъ эди. Эллеринде олса, йыллардыр памукъларга сарылып оськен чечегининъ ким бильсин не вакыт девамында зулум ичинде яшагъаныны коръмесинден джан бермекни сайлар эди. Эм затен кызынынъ сенелердже ичинде сакълагъан икяелерини динълеркен дефаларджа оле эди. Бу да аз киби, Асие эр шейде озюни къабаатлап, даянылмаз джан агърысына даа видждан азабыны къоша эди. Илъ шубелерине козь юммаса, исрар этсе, шимди агъламакътан болдургъан кызы онынъ тизлеринде юкъламаз эди, бельки. Амма аналыкъ вазифесини беджералмады, кызынынъ козьлерине бакъып, онынъ гонъюль яшла-рыны корип оламады. Шимди озь къабаатыны насыл акъла-сын, насыл тазмин этсин. Кызынынъ сыртындаки яраларыны деваласа биле, юрек яраларыны сарып олурмы? Къафасында бири-бири артындан пейда олгъан нидже суальге джевап тап-мага тырышкъан Асиенинъ козю къуветтен кесильген назлы чечекке тюшти. Бугунъ-ярын соладжакъ чечекнинъ сапында ачылгъан кучюк буръчик Асиенинъ бинъ бир суалине дже-вап берди. Аилесининъ къаранлыкъ кунълери ерине ачыкъ кунълернинъ келеджеги анълашылды. Эндиден Асие кызы-нынъ, торунларынынъ бахты ичюн япыладжакъ эр бир ады-мыны яхшы биле ве озь хаталарыны текрарламайджагына эминдир.

— Одангыз азыр, кызым, хош кельдингиз.

Асие Назлынынъ къучагында ап-акъ къундакъ ёргъанында юкълагъан кендже торунчыгыны уятмамакъ ичюн яваш-

чыкътан оданынъ къапыны ачты ве бакъышынен къызына ятакънынъ янында тургъан бешикни косътерди. Назлы маматеке епелеги киби уфачыкъ Ясмина къызчыгыны бешикке яткъызып, къокъусыны терен-терен ичине чекти ве манълайындан опип одадан чыкты. Асие исе килимде Исметнинъ дагыныкъ оюнджакъларыны топлап, йыллар эвельси тасавурында къургъан манзаранынъ о вакъыт не къадар там олмагъаныны анълады. Шимди исе пазлнынъ бутюн етишмеген къысыллары озъ ерини тапып, Асиенинъ арзу эткен айлевий бахт ресмини тамамлагъан. Первазда олъчюси фаркълы череплерде чечекленген къокъулы осюмликлер исе одагъа къайта баштан серинлик багъышлай.

Меджбурий уриет

«Къадын — инсаниетнинъ зайыф ярысы» дегенлер земаневий дюньядан баягъы кери къалгъанлар. Бугунъ къадын кучлю, ишкузар, мустакъильдир. Эркеклер иле айны акъларгъа саип олгъан къадынлар эм ширкет мудир, эм къоранта башы ола биле. Эр алда, олмакъ керектир. Земаненинъ шарты ве талабыдыр. Бу шарткъа риает этмесенъ, «ирадесиз джаиль» тамгъасыны ташымагъа азыр ол.

— Эльмаз татанъ нишанлысындан айырылгъан экен.

— Ойлеми? Не олды аджеба, тойгъа энди азырлыкъ кете эди де, мусафирлер давет этильди биле. Пек языкъ.

— Языкъ-мазыкъ ёкъ, догъру япкъан. Нишанлысы къызгъа даа эвленмезден биле акъыл огрете. Эльмаз артыкъ къыска антерлер киймейджек эмиш. Шимди ойле эмир этип башласа, илериде не олур? Устюне чувал кийдирип, эвде къапатаджакъмы? Догъру, айырылгъаны догъру. Сенинъ де къулагъынъа купе олсун. Эр вакъыт шахсий фикринъ оладжакъ, акъайынънынъ агъзына бакъып отурмайджакъсынъ. Не исте-

сень, оны киеджек, къайда истесень, анда бараджакъсынъ. Анъладыньмы?

— Анъладым, амма Эльмазнынъ антерлери кимерде керчектен зияде къыскъа дегильми? Бельки, нишанлысы о къадар да акъсыз дегиль эди.

— Не къыскъасы? Яп-яш, гуль киби къыз, эбет къыскъа антерлер киеджек. Сен де онынъ тарафында олмалысынъ, къадын бирдемлигинден хаберинъ бармы? Айды, узатмайкъ, бар урбанъны денъиштир, мектепке кеч къалырсынъ. Лякин бакъ, мени нервалаткъан шу фистанны кийип, зытыма тийме, акис алда манъа джанынъ агъырмасын. Айтмасы менден.

Эмине озъ севимли фистаныны утюлеп, анасынынъ «эр вакъыт шахсий фикринъ олмалы» сёзлерини тюшюне эди.

— Аджайип, айса фикримни айткъаныма неден о къадар къызды ки, янълыш айтыммы? Къырымтатар къызларына къыскъа антерлер ярашамы? Сыныфдашларым да кимерде пек ачыкъ кийине ве меним узун антер кийгенимни анъламай. Айткъанларына коре, кечкен асырда догъмакъ керек эдим экен. Гъалиба, анам акълы, — деп, Эмине долабындан джинс штанларыны чыкъарып, оларны утюлемей киймек мумкюн олгъанына севинерек, тез-тез кийинип-къушанып чыкъты.

* * *

Мектепте тиллерге авеси олгъан Эмине зенаат сайлав меселеси узеринде чокъ тюшюнмей эди.

— Къырымтатар тилими, шаштынъмы ёкъса? Оджа олмагъа истейим деме, сакъын. Эм ола бильсень, эбет. Шимди кырымтатар тили оджаларына иш ёкъ. Ёкъса университетте беш йыл окъуп, нетиджеде эв бикеси олмагъа истейсинъми?

Сыныф ребери ве айны вакъытта ана тили оджасындан озъ берген къарарына бойле къаршылыкъны ич беклемеген Эмине шу анъ баягъы шашмалагъан эди. Талесесининъ оджа олмакъ ниетине оджасы къуванмаса, ким къувансын? Ёкъса оджаларнынъ вазияти акъикъатен о къадар зормы?

— Мектепте иш олмаса, репетиторлыкъ япарым. О да олмаса, балаларымны огретирим. Ана тили де о.

— Балаларны университетсиз де тильге огретирсинъ. Яхшы тюшюнъ, Эмине, шимди алгъан къарарына келеджегинъ багълы. Янгъылма.

«Эв бикеси олмагъа истейсинъми?» Оджасынынъ бу суали Эминенинъ башында акис седа оларакъ янгъырай эди. Къадынларнынъ «эв бикеси» ибаресинден о къадар къоркъкъанынынъ себеби не? Эв — апис дегиль ки. Нетиджеде, сабадан акъшамгъадже иш ерлеринде чалышкъан къадынлар эвге келип, бикелернинъ кунъ девамында япкъаныны япмаймы? Аш озъ-озюне пиширильмез, тозлар озъ-озюне силинмез де. Олгъан тек фаркъ — эв бикелери акъайларыны, балаларыны сыджагыкъ ашлар иле беклесе, иш къадынларынынъ аилелери исе аксине ашнынъ не вакъыт азыр оладжагыны беклемек зорунда къала. Эв ханымлары акъшам емеги вакътында аилелеринен берабер софра башында отурып, тувгъанларынынъ кунъ хаберлерини динълесе, иш къадынлары шу арада бир шейлер къапынып, эв бикесининъ шу вакъыткъадже япып битирген ишлерини япмагъа ашыкъа. Не исе, эр шейге рагъмен, эв бикеси — кунъ коръмеген завалы бихабердир, иш къадыны исе — земаневий джемиетнинъ тенъ акълы ве сербест азасыдыр. Джемиет ойле биле ве шу эки къадынны да бунъа инандыра.

* * *

— Себия, мераба. Сени коръмегениме юз йыл олгъандыр, насылсынъ?

— Я мераба, Эмине. Гузелим, чокъ шукюр, университеттен эвге къайтам. Сенден сорамады.

— Мен де бир къарарым. Университетте дерслерим битти, шимди махкемеге чапам. Стажор оларакъ ишке кирдим. Келеджек сене укъукъ факультетининъ мезуны оладжагъым да, иш меселесини эндиден аль этип башламакъ кереким.

— Укъукъмы? Сени оджа оладжакъсынъ деп беллей эдим. Къырымтатар тили олимпиадаларында биринджи ерлер эп сенинъ эди де.

— Оладжакъ эдим, амма оджалыкъ бугунъ пек престиж бир иш сайылмаз ки, шунынъ ичюн тюшюнип, даа истикъбалли зенаатны сайладым. Эм айрыджа къадын акъларынынъ акъсылланувы боюнджа мутехассыс оладжакъ олам. Дюнъяда шимди къадын ве эркек акъларынынъ мусавийлигине пек буюк эмиет бериле. Къара зинданларда къалгъан къадынлар, зынджырлары олгъан оглюк ве чомучларыны ташлап, эркеклер иле айны севиеде олмагъа тырыша. Бизим джемиетимиз бунъа даа пек алышмагъан, не языкъ ки, мувафакъиетке иришкен къадынларымызнынъ сайысы о къадар аз ки, бир эльнинъ пармакъларында сайып чыкъмакъ мумкюн. Эвлеринде отурып, кунъ коръмейлер. Иште, университетте бизге бу вазиятни денъиштирюв ёллары огретиле. Сен исе кимге окъуйсынъ?

— Санат факультетинде. Къысмет олса, рессам оладжакъым, я оджа. Адлиеджи киби престиж дегиль, дейсинъ, эльдеректе балалыгъымдан авес эткенимдир. Зорнен гузеллик олмаз да, ишинъни севмесенъ, омюр бою чекиширсинъ. Дюнъя парасыны, намыны къазансанъ биле, раат оламазсынъ. Айды, санъа мувафакъиетлер тилейим, мен чаптым, корюшкенимизге пек севиңдим.

— Мен де мемнюн олдым. Сагълыкънен бар!

Эмине бу тесадюфий корюшювден сонъ даа узун вакъыт девамьнда Себиянынъ фикирлерини ойлап юрьди. Амма нетиджеси эп айны эди: «садедиль къыз». Рессам оладжакъ экен. Рессам бу зенааттыр ёкъса? Къайда ишлейджек ола? Балаларынен эвде отурып, оларгъа кунешчик, чечеклернинъ ресимлерини яптыраджакъ. «Ишинъни севмесенъ, чекиширсинъ» экен. Ишинъ олмаса, чекиширсинъ. Омрюнъни, къазан-таваларгъа комюлип, кечирирсинъ. Акъайларына таби олгъан къадынларнынъ не къадар эзиет чеккени эр ерде

корюне. Телевизор, интернет, китаплар — эр шей кьадынлар-
гъа кучлю ве мустакийль олмакны кьабул эттире. Амма аля
даа озь керчек вазифесини ве меджалыны анъламагъан кьа-
дынлар бар, бу дюньягъа тек ана ве кьары олмакъ ичюн кель-
генлерини тюшюнип, маишет сазлыгъына баткъан кьадынлар
бар. Бичарелер. Эмине де йыллар эвельси оджалыкны арзу
эткен ве эв бикеси олмакътан сакъынмагъан садедиль къыз
эди. Кене яхшы, акълы вакъты-вакътына башына кельди.

* * *

Эмине мешребесине сыджакъ кьара чай демлеп, пенджере
янына кельди. Сабадан берли токътамайып ягъгъан ягъмургъа
исси даиренинъ пенджересинден бакъып чай ичмек не хош.
Хусусан, кунь девамында бойле раат-раат чай ичмек ичюн
япкъан ынтылувлары насипсиз олгъаны себебинден шимдики
дёртюджи ынтылувы онъа айры бир зевкъ бере эди. Янында
оюнджакъ машналарынен ойнап отургъан Селимчикнинъ
де шимдилик анасына ихтияджы ёкъ киби корюне. Фурунда
пишкен алмалы борекнинъ тарчын кьокъусы одаларгъа тар-
къалып, бу салкъын кузь акъшамына хусусий бир къынтав
къоша.

— Джаным апайым кене лезетли бир шейлер пишире.
Кьокъусыны тап кириште алып, алты къатны бир дакъкъада
атлап кельдим.

— Хош кельдинъ, Асан. Дадыны бакъмадан кьуванма.
Бугунъ рецептни озюм уйдурдым, фурундан не чыкъаджагъы
белли дегиль, — деп кульди Эмине ве акъайынынъ сылакъ
курткасыны курсю аркъалыгъына асып, софра донатмагъа
башлады.

— Къана огълум, бугунъ ананънен не яптынъыз, анълатчы
бакъайым.

— Сакъланчыкъ оюны ойнадыкъ, сонъ аювчыкъларны юкъ-
латтыкъ. Кичкене аювчыкъ тюшюнде кьоркъмасын деп, мен
де янына ятып юкъладым. Мен балабаным да, бир шейден
кьоркъмайым.

— Аферин огълума. Бабасы артыкъ раат ола биле. Иште олгъанда эвде апайыны къаравуллагъан киши энди бар, чокъ шукюр. Даа не яптынъыз, янъы сёзлерни огрендинъизми? — Асан Селимни тизлерине отуртып, онъа бала огретиджи варакъаларны косътермеге башлады. — Бу не?

— Хораз.

— Догъру, я бу не?

— Чипче.

Огълунунъ берген эр бир догъру джевабынен гъурурлангъан Эмине шу дакъкъасы озюнинъ не къадар бахтлы олгъаныны анълагъан эди. Махкемеде къазангъан ич бир давасы онъа баласынынъ «бу кучелек» джевабындан зияде къуванч ве ифтихар багъышламай эди. Шу арада Эмине озюнинъ аш пиширмектен зевкъ алгъаныны, емегини ашагъан аилесинден алгъыш беклегенини, алгъыш къазанып, келеджек сефер ашнынъ даа эйисини пиширмеге арекет этеджегини сезип, шашмалады. Бу эр шей бичаре эв бикелерининъ федеги дегильми? Кунълернен балаларыны бакъып, чай ичмек ичюн биле вакъыт тапып оламагъан къадынларны шу батакълыкътан къуртармагъа чалышкъан, «эв бикеси» таврасындан йылларджа къачкъан Эминенинъ озю дегиль эдими? Ойле олса, онынъ шу дакъкъалыкъ гонъюль раатлыгъы недир?

— Пек лезетли, джаным. Эллеринъ дерт корьмесин. Эвленигимизде манъа «эв бикеси оламам, йымырта биле къызартамам» деген къадын къайда? Догърусы, сенинъ бу гизли истидатынънынъ бир кунъ белли оладжагъыны биле эдим. Сенинъ серт иш къадыны дегиль де, йымшакъ юрекли ана, нумюнели къары, эвини ве ишлерини эр вакъыт темизликте тутаджакъ ханым оладжагъынъ табиятындан корюне эди. Баламызнынъ ана севгисини корьгенинден де пек бахтлым. Огълумызны бала багъчасына берсе эдик, эминим, сенинъ онъа берген бильги, тербиенъни анда корьмез эди. Аилемизнинъ бахтына япкъан эр шей ичюн чокъ сагъ ол, джаным. Бутунъге етер, къалдыр шу савутны, кель фильм бакъып, бираз раатланайыкъ.

Акбайы интернетте янгы фильмлерни кыдырганы вакътында Эмине, омюр аркъадашынынъ айткъан тешеккюр сёзлерини къальби теренлигине сакълап, тап кунъдюз курсдашын-дан кельген беянатны ача ве онынъ ёллагъан багълантысындан кече. Ачылгъан макъаленинъ худжур серлевасы Эминенинъ юрегинде бирден бир къасевет догъура. «Учурымгъа тюшкенлер». Макъаленинъ ортасына кельген Эмине «учурымнынъ» «агъыраякълылыкъ татили» олгъаныны анълай. Учурымгъа тюшкенлер исе — аятта мувафакъитке иришмек, карьера къурмакъ, акъайлардан мустакъиль олмакъ арзуларыны балаларынынъ сююклерине, къоджаларынынъ кирли чорапла-рына денъиштирген къадынлар экен. «Озюни алындан мем-нюн олгъанына къандырмагъа тырышкъан къадын исе иш аятында мувафакъиетсизликке огърагъаныны акъламагъа чалыша».

Бу гедже Эминенинъ козюне юкъу кирмеди. Саба турып, акъайына турмуштан безгенини ве огълуны бала багъчасына берип, ишке къайтмагъа истегенини айтты.

* * *

— Эмине ханым, кеч къалдынъыз, киринъиз, — деп, Селим-нинъ сыныф ребери къапыда тургъан Эминеге хитап этти. Эмине дерсханеге киреркен таныш сыманы корип, барып янына отурды.

— Себия, селям алейкум. Сени мында кореджегимни ич тюшюнмез эдим. Хайырлымы? Ана-баба топлашувына кельгенинънинъ себеби не? Ёкъса кызларынынъ бизим мектеби-мизге кечирдинъми?

Себия джевап бермеге етиштирмеди, оджа топлашувнынъ эсас къысмыны къачыргъан Эминеге мураджаат этти. — Эмине ханым, биз талелелеримизнинъ етиштирмесини энди музакере эттикъ, Селимге кельсек, тербиеси, баалары гузель, амма ана тилинден бираз кери къала. Вакътынъыз ёкъ, билем, амма бири онъа эв ишини япмагъа бираз ярдым эте билъсе, эминим сыныфдашларына тез вакъытта етишир.

— Анъладым, сагъ олунъыз, мытлакъа бир шейлер тюшюнирим, — деген Эминенинъ сеси къалтырай, ичи яна эди. Утангъанындан санки ер тюбюне кирмеге азыр эди. Илк сёзлерини ана тилинде айткъан, бала багъчасында тербиеджилерининъ русча айткъанына къырымтатарджа джевап берген огълунынъ шимди тильни эр кестен ярамай бильгени оладжакъ шейми? Эм Себия да оджанынъ бу сёзлерине шаат олды. Не иши бар ки мында.

— Энди, урметли ана-бабалар, сизни Себия ханымнен таныштырмагъа истейим. Себия ханым мектебимизнинъ янында ачылгъан миллий санат меркезининъ тесисчисидир, шимди бизге меркези акъкъында тафсилятлыджа айтып берир. Балаларында санаткъа меракъ корьген ана-бабалар эвлятларыны биринджи бедава дерске яздыра биледжек. Буюрынъыз, Себия ханым.

— Сагъ олунъыз, Лейля оджа. Меркезимизнинъ эсас хусусиети — миллий олгъаныдыр. Къызчыкъларгъа нагъыш усталыгъы, огъланларгъа дарп огретиле. Мектеп чагъына етмеген балачыкълар ичюн де махсус дерслер кечириле.

Себиянынъ озъ иши акъкъында не къадар рухланып айткъаныны, ишинде насыл мувафакъиетлерге иришкенини корьген Эмине оларнынъ йыллар эвельси олгъан тесадюфий корюшовини хатырлай. О вакъыт Себиянынъ козьлеринде корюнген эминлик шимди даа да ачыкъ корюне. Бу — макъсатны бильген ве ич бир шейге бакъмадан, кимсенинъ сёзюне къулакъ асмадан, сайлагъан ёлундан кеткен къадыннынъ эмин бакъышы эди. Топлашувдан сонъ, Себиянынъ янындан аналарнынъ дагъылып кеткенини корип, Эмине эски достуна «буны насыл беджердинъ?» суалини берип, мешакъатлы мувафакъиет ёлу акъкъында динълемеге азырланды. Факъат алгъан джевабы даа саде ве айны вакъытта терен эди.

— Табиатыма къяршы кетмедим. Даа догърусы, къадын табиатына. Университетнинъ сонъки курсларында акъайгъа чыкътым. Сонъра манъа «эйилик тилеген»лернинъ: «акъайынъ санъа олгъан мерагынъны джояр», «эвде отурма», «оджакъ башында турмакъ ичюн университетте окъудынъмы,

иш тап» киби насиатларындан кечип, биле-биле эв бикеси олдым, ишке сарф этиледжек кучюмни аилеме бердим. Олардан къаршылыккыны къат-къат алып, азбарымызда кучюк устанени ачмагъа джесаретлендим. Башта анда къызларымнен учюмиз иджат эте эдик, сонъра оларнынъ достлары бизге къошулып башлады ве кет-кете одачыгъымызнынъ бизге тар олып башлагъыныны корип, меркезни ачмагъа къарар бердик. Селимнинъ исе санаткъа авеслиги бармы?

Эминенинъ бу суальге джевап бермеси кучъ олды. Огълунынъ меракъларындан хабердар олмагъаныны анълап, бир шей уйдураджакъ эди, факъат Себия оны ялан айтмакътан къртарды.

— Э, санатнен эксерий алларда къызлар меракълана, эбет. Шу меселеде эсасы — балаларгъа сайлав акъкыны бермек. Мелиемнинъ аш пиширмеге авеслиги бар, баладжасына, эбет. Амма эр вакъыт «ашчы кунъделиги»нен юрип, ичине бир шейлер яза бере. Бир кунъ анамнынъ: «Ёкъ, ашчы олмакъ керекмей, осыз да бутюн омюр аш пиширеджексинъ. Журналист ол» дегенине: «Зорнен гузеллик олмаз, бита. Журналист олмагъа ичимден кельмей, амма шоколадлы къурабиелер пек келе» берген джевабында озъ аксимни корип, бу аятта эр шейни догъру япкъанымдан эмин олдым.

* * *

— Ана, сен бу алмалы бореки озюнь пиширдинъми? Оны ашамагъа мумкюн олгъанындан эминсинъми?

— Асан, огълунынъ айткъаныны эшитесинъми, анасыны мыскыллайджакъ къадар оськендир, бакъса.

— Э, мен бу кюкюны хатырлайым. Йыллардыр бурнумда ташыйым. Сен исе агъзынъдан даа бир сёз къачырсанъ, кюру къалырсынъ, бореки озюм ашап битиририм. Анъладынъмы, огълум?

— Сорамалы мумкюн дегилъми энди? Анамнынъ бореки пиширгенини ильк сефер корем де. Байраммы бутунъ?

— Эмине, айып олмасын, амма керчектен, хайырлымы?

— Бир шей ёкъ, садедже иштен бошангъанымны къайд этемиз. Асан, не дейджегим, билесинъми, аджеба балалар ичюн ана тили курсларыны ачсаммы?

Агъызлары татлы борек толду эркеклер шу анъ не олгъаныны анъламадан, тааджипленип бири-бирине бакъа къалды. Эмине исе йыллар эвельси агъыраякълылыкъ татилинде ис эткен раатлыкъны хатырлап, чайникке сыджакъ чай демлеп тура эди.

Руаякарлыкъ орюмчеге

Гузель ана олмакъ ичюн беш къаиде:

- балангъызынъ энъ якъын досту олунъыз;
- къабилиетлерине дикъкъат этинъиз;
- эвлэдынъызгъа берген ваделерингизге саип чыкъынъыз.

Макъалени сонъунадже окъуп битирмеге ве къалгъан эки къайденинъ сырыны билъмеге сабры етмеген Эльмира уфачыкъ юречик ишаретине басып, языны озъ саифесинде пайлашмагъа ашыкъа. Бир къолунен сувугъан къавесинде шекерни къарыштырып, дигер къолунен телефонында бир шейлер яза.

«Аналар, буны окъумагъа тевсие этем. Балалыгъымызда бунынъ киби макъалелер ёкъ эди, аналарымыз бизни эвель-эзельден къалгъан адетлерге коре тербиелей эди. Бизим исе шимди догъру аналыкъкъа огренмек ичюн имкъянымыз чокъ. Мисаль ичюн, дюнъяджа белли олгъан рухиятчыларнынъ бала тербиелеви акъкъында язгъан китаплары меним маса китапларым ола. Сиз исе анги усуллардан файдаланасынъыз?»

— ... фай-да-ла-на-сы-нъыз, — Эльмира язгъаныны эджалап окъуды ве озюнден мемнюн къалып, фикирлерини агъ кунъделигинде пайлашты. — Иште, ал, бирден еди беген-

ген киши. Кимсингиз, бакъайым. Сабрие, Ление... Эбет, не ишингиз бар ки, эп ичтимаий агълардасынъыз, балаларынъызгъа о къадар дикъкъат айырса эдингиз, बारे.

— Ана, мен азырым. Боя, фырчыларым чантамда. Не вакъыт чыкъаджакъмыз?

— Не боясы, не фырчысы, Гульнар? — деп, козылерини телефондан алмадан сорады къызындан Эльмира.

— Унуттынъмы ёкъса? Джумаэртеси куню раатлыкъ багъ-часына барып, манъа кузь манзарасыны ресим япмагъа огретеджек эдинъ.

— Ёкъ-ёкъ, унутмадым, эбет. Амма бутунъ олмаз, къызым, бир къач муим ишим чыкъты. Сен интернетте видео дерслерини бакъ, огрен, ярын исе барырмаз, олурмы?

— Олур, — ишанчы къалмадан джевапланды Гульнар. Ана-сынынъ бойле лякъайт мунасебетине алышкъан къыз онъа дегиль, озюне къызды. Эр вакъыт мешгъуль олгъан анасынынъ невбеттеки бош вадесине инангъаны ичюн озюне ачувланды ве одасына кирип, артындан тарс этип къапыны къапатты.

Шу дакъкъасы Эльмира озь фельсефий язысы астында онынъ киби нумюневий аналарнынъ къалдыргъан изаатларыны окъуп, меракълы бир тевсиени расткетире ве берильген номерагъа телефон эте.

— Алло, «Земаневий аналар семинары»на язылмакъ ичюн телефон этем. Тек ярынгъа ер къалдымы? Эбет-эбет, язынъыз, ярынгъа башкъа муим планларым ёкъ эди.

* * *

Къуванч, къайгъы, ачув, айрет. Ичтимаий агъларнынъ къулланджыларына теклиф этильген дуйгъулар джедвелинден Кемал шимдики алына энъ чокъ келишкен ве онынъ теэссулатларыны тасвирлеген ачувлы бетчикни сайлай. Бу — интернетте къарарнен бир саат огюне пейда олгъан видеогъа энъ сыкъ къалдырылгъан къаршылыкътыр. Затен къырымтатар джемааты арасында къартлар эви мевзусы эр

вакыт иддет боранынынъ къопмасына себеп ола. Асырлар девамьнда буюклерге урьмет этиов темелинде шекилленип кельген халкъкъа къартларны бу киби муэссиселерге бермеси ярашмагъаны акъкъында нидже юксек ибаре ве фикир сеслендириле. Къарт ве хаста ана-бабасына озъ эвинде ер тапып оламагъан балаларгъа «языкъ»лар ве къартлыкъта айны алгъа къалмакъ тилеклери айтыла. Кемал да шимди сары томалакъ бетчиклер арасында сытылгъан чырайны сайлап, достларына бу мевзудан не къадар хошнутсыз олгъаныны, бу мейильге менфий бакъкъаныны косътере, эм озъ виджданыны темизлей киби ола.

— Кельдинъми, Фатиме? Сени сабадан берли беклейим. Къач кунъдир козьюгимни тапып оламайым. Эр шейни тутып-тутып япам, орталыкъта емек, отъмек уфакълары олса, айып этме. Козъюгимни джоймасам, сипирир эдим, амма...

— Хатидже бита эвиндеки тертипсизлиги себебинден мусафириден утанып, къабаатыны танып тюзетмек ичюн оны лезетли къавесинен сыйлайджакъ ола. Факъат я зайыф корьген козьлери, я да титреген кучъсюз къоллары онъа буны япмагъа имкян бермей. Къартийнинъ чекишкенини корьген мусафири эллеринден серниклерини ала ве эскирген джезвеси тюбюнде атеш якъып, заваллынынъ гонълюни алмагъа ашыкъа:

— Хатидже бита, раат олунъыз, эвингизде даима олгъаны киби нумюневий темизлик, манъа бир иш къалдырса эдингиз, ич олмагъанда. Затен сизге ярдым этмеге келем де, козьюгингизни джойгъанынгыз да яхшы олгъандыр, бельки. Ёкъса, сагълыгъынгызгъа дикъкъат этмейип, кене мени кобете, къурабиелер иле къаршылар эдингиз. Санки ичтимай хызметчи дегилим де, Ингильтере къыраличеси олам.

— Къызым, эвиме кельген эр кес ильк эвеля къыйметли мусафирим ола. Не дейлер, мусафирнен эв берекетли олур. Корьгенинъ киби, эвим артыкъ пек берекетли сайыламаз. Бакъса, къавеге къоюладжакъ шекерим биле ёкъ. Айып этме, джаным.

— Ёкъмы? Бар, шекер де бар, къанфетлер де бар, — деп, Фатиме кетирген торбасыны ачып, тюкяндан сатын алгъан эрзакъ малларыны чыкъара. — О вакъыт риджа эткенинъизни де алдым, бакъынъыз, пападие къанфетлери. Зорнен таптым. Копюкли-копюкли, къокъулы-къокъулы къавемиз де пишкен, не гузель. Айды, Хатидже бита, кечинъиз софрагъа.

— Къаве къокъусы бар я, эвни эв, субетни субет эткен, инсанларны бири-бирине корюнмез йипнен багълагъан эсрарлы къокъу, — къавесине топач шекерчикни батыргъан Хатидже бита онынъ ирип башлагъаныны бир къач сание девамында козетип, ашыкъмадан агъзына алды ве артындан бир ютум къаве ичип фикрини девам этти. — Билесинъми, Фатиме, къавенинъ эр анги бир адамнен берабер ичильмеси мумкюн дегиль. Санъа якъын бири олмалы. Олмаса, не къавенинъ лезетини, не адамнынъ аятындаки къыйметини анъларсынъ. Фератнен бирликте, рахмет олсун джанына, отуз беш сене сабасыны къавенен къаршыладыкъ. Яхшы кунълеримиз эди, къара кунълеримиз де эди, базада шакъалашып иче эдик, бир кунъ огюне гъыр-гъыр этсек эгер, бир сёз къачырмайып, индемейип иче эдик. Амма эп бирликте, эки шекерчик къалса, бири онынъ, бири меним. Бир шекерчик къалса, болип иче эдик. Кунънинъ ильк къавеси бизим эди. Экинджиси, учюнджиси исе энди балаларымызнен ичиле эди. Шемсие пек къаведжи дегиль эди, кимерде бир арамызгъа къошулса, шаша эдик, хайырлымы деп. Кемал исе фырсатыны ич къачырмай эди. «Аначыгъымнен бир субетлешейик, сырлашайыкъ» маначыгъынен манъа эп къаве пиширтире эди. Узун-узун лаф этип отура эдик. Бабасы огълунынъ эп анасы янынъда отургъанына пек яман къыза эди. «Япышты анасынынъ фистанына» деп мырылдай юре эди. Сонъра айланып, янымызгъа келе де: «ачувымдан къан басымым тюшти, манъа да бир фильджан къаве къойсанъызчы» деп субетимизге къошула эди. Ах, Фатиме, о заманларны не къадар сагъынгъанымны бир бильсенъ. Шимди исе не алгъа къалгъанымны коресинъ, сен олмасанъ, бу эвде къаве дегиль, отъмек биле олмаз. Аллах сенден разы олсун, къызым.

* * *

«Бугунь Майе Ибраимованынъ догъгъан куню. Досту-
нъызы хайырламагъа унутмангъыз»

— А, эльбетте, бугунь ноябрьнинъ экиси де. Аз къалды
унутаджакъ эдим, — деп, Зера акъыллы телефонына кельген
эслетюв беянатыны сильди ве янъы пенджеречикни ачып, бир
шейлер язып башлады. — Достлукъ акъкъында белли веджиз-
лер. Тапмакъ. Къана бакъайым. «Ишанчсызлыкъ башлагъан
ерде достлукъ ёкъ ола», ёкъ, бу келишмей. «Биткен достлукъ
ич бир вакъыт достлукъ дегиль эди», бу да келишмей. «Акъи-
кый дост мусибетте билинир», иште, бу. Тамам бизим дост-
лукъымыз акъкъында. Копияламакъ. Энди гузель фоторесми-
мизни сайлайыкъ. Мында козюм къыйыш боялангъан, мында
сачым сач дегиль, тобан. Бу антериме бакъынъ я, къартанам-
нынъ сандыгъындан чыкъаргъаным санки. Манъа ярашма-
гъаныны айткъан бири ёкъ эдими? Ниает, ич олмагъанда бир
фотосуретте яхшы чыкъкъаным. Догърусы, Майенинъ козю
ярым юмулгъан да, не исе, зарары ёкъ, кулермиз бираз. Юкле-
мек. Веджиз де азыр, энди озюмден бир къач сатыр язмалым.
Сагълыкъ тилейимми, ёкъ, пек примитив хайырлав олур.
Бираз тюшюнмек кереким, гъалиба.

Телефон сесини эшиткен Майе ятагъы янындаки тумба-
чыкъкъа узанды. «Зера Алиева сизни озъ язысында къайд этти.
Кирип бакъынгъыз».

— Аджеба, нелер язгъандыр, — деп, телефонынынъ бло-
куны алып ташлады да, козьлери огюнде ачылгъан фоторе-
симни корип, шашып къалды. — Козьлерим юмулгъан да,
башкъа ресим ёкъ эдими. Кечкен сене догъгъан кунюме пай-
лашкъан фоторесминъде агъзым ачыкъ биревнен лаф этсем
биле, бундан эписи бир эйидже эди. Ич денъишмейсинъ,
Зера. Тилеклеринъни окъуйым बारे.

«Акъикый дост мусибетте билинир. Майем, джаным
достум, бирликте не къадар сынавдан кечтик, талийсиз сев-
гимизден геджелери агъладыкъ, имтианларгъа берабер азыр-
ландыкъ, стипендиямыз къалмагъандже афталарнен къуру

къара богъдайнен кечиндик. Шимди Къырымнынъ чешит тарафларында яшаймыз, амма акъайынъ гаражынъа бир къара демир ат алып къойса, арамыздаки месафе бизге сыкъ-сыкъ корюшмеге артыкъ кедер этмез. Неге има эткенимни анъладынгъмы? Сени хайырлайым, Майем».

— Хайырлавларны къабул этесингъми, джаным? — Акъайынынъ киргенини корьген Майе телефоныны къапатып, оны тумбачыкътаки ерине къойды. — Менден де къабул эт, айса. Сенингъ энъ севген чечеклерингъни кетирдим.

— Замет этмесе эдинъ, Эрвин. Манъа затен масрафларынъ буюк. Амма эр алда пек мемнюн олдым. Чечеклер пек гузель, сагъ ол. Вазагъа къоймагъа риджа этерим. Бугунъ бираз кечиктинъ, машнанъ бозулдымы?

— Машнамызны тюневин саттым, джаным. Бугунъ автобуснен кельгеним ичюн бираз беклеттим сени, афу эт.

Майе акъайынынъ айткъанына не джевап береджегини тапалмады. Факъат Эрвин къадынынынъ яш толу козьлерини корип, севгилисининъ такъатсыз эльчиклерини озъ сыджакъ къолларына алды ве «эр шей яхшы олур» деп, эгилип нарин пармакъларындан опыти.

— Майе ханым, амелияткъа азырсынъызмы? Эким сизни энди амелият одасында беклей.

Эмширелернинъ тескерее яткъан Майени онкология хастаханесининъ аятларындан амелият одасына алып кеткени вакътында, палатасында къалгъан телефонына джан достларынынъ сыджакъ хайырлавлары кельмеге девам эте эди.

* * *

Орюмчек ювасына тюшкен боджек талашыр, чекишир, амма къуртуламаз. Факъат инсан боджек дегиль ки...

СОНЪКИ НЕФЕС

Нефес алмагъа зор яз кунюне серин бир ягъмур о къадар ярашты ки, топракълар сув ичип тойгъан, ава тазерген. Торгъайчыкълар, азбардаки гольчиклерде къанатларыны чайкъап-чивильдешип, орталыкъкъа джошкъу сача. Багъчадаки, дерсинъ, бугунъ-ярын соладжакъ олгъан чечеклернинъ устюне къонгъан ягъмур тамчылары гонджелерни тирильте, аяткъа кери къайтармакътадыр. Мис киби къокъулары да мааленинъ энъ иракъ кошелерине биле яйыла. Аджеба, ягъмур бугунъ ягъмаса, чечеклер бу къургъакълыккъа даа чокъ даяныр эдими? Я эгер даа зияде ягъса, чечек багъчасыны сув басмаз эдими? Аджеба, аятта «эгер»лерге, тесадюфлерге ер бармы затен? Эр шей Юдже Раббининъ икътидарында дегильми? Бугунъ олмасы керек олгъан шей тюневин ич олмаз эди. Ярын соладжакъ гульни бугунъ не ягъмур, не багъчеван къуртарыр. Атеш устюндеки джезведен ташаджакъ къавени не эв ханымы къуртарыр, не башкъа бири. Муминлерни намазгъа чагъыргъан эзан вакътында ачыладжакъ чечек не сание эвель, не де сание сонъра ачылып.

— Бита, бита! — Оджакъны ташкъан къаведен темизлеп тургъан Алие аптенинъ тюшонджелерини кичкене Айше-чикнинъ зиль сесчиги больди. — Бита, мен эзан чечегининъ ачылмасыны беклегенде, къулагъыма индже давуш кельди. Онъа таба кеттим, бакъсам, асманынъ тюбюнде уфачыкъ торгъайчыкъ ята. Онъа къолумны узаттым, авучыма алдым. Энди онынъ эви мында оладжакъ, — деп, битасына мейва сепетини узатып косътерди. Ичинде сым-сылакъ торгъайчыкъ сары чокъучыны ачып чивильдешеджек ола, факъат беджералмай, такъаты къалмагъандыр, ювасындан не вакъыт тюшкенини ким бильсин. — Мен онъа ем беририм, сют. Устюни ягъбезнен сарарым, ёргъанчыгъы олур.

— Гузель къалыпли эвлядым, сен не къадар тырышсанъ да, бу сепет онъа тувгъан ювасы киби олмаз, балам. Эр къуш озь

ювасыны бегенир, эр гуль де озь пытагында ачар. Устюне юнь биле орытсень, онъа ана севгисининъ сыджакълыгыны беремезсинъ, джаным. Юва асретини чекер сабий, даянамаз.

— Битам, ювасыдан учып кетмеге истеген торгъайчыкынынъ озю дегиль эдими? Бельки, ювасыны бегенмей. Анасы да онъа не ичюн дикъкъат этмеди, къорумады, севмей, демек. Мен олмаса эдим, бельки, олер эди.

— Оны билемезсинъ, джаным. Анасы ем къыдырмагъа учкъандыр, артындан да ювасыны бир къаргъа бастырып, сабийчиклерни къоркъузгъандыр, бельки. Озь истегинен ювасындан, анасындан, къардашларындан айырылмагъа истерми, тюшюнъ. Учмагъа огренгенинде, даа гузель ве буюк юваларны корьгенинде биле, эп озь кучюк ювасына къайтмагъа истер. Сонъ нефесини де о ерде алмагъа истер.

Алие тата торунчыгына къуш меселесини анълатыр экен, фаркъына бармадан, о сыджакъ яз куню олгъан адисени козь огюне кетирди.

— Бабам, бутунъ олмаз, кой шурасында адамларны базарэртеси ве джумаакъшамы къабул этелер, ойле айткъанлар да. Ярын исе салы. Бошуна барырмаз.

— Алие, кызым, ярын десем, ярын. «Узакътан кельдик, мен энди къарт адамым, башкъа куню келип оламам» десем, къабул этерлер, анда чалышкъанлар инсан дегильми? Ичимде бир ис бар, ярын олур бу иш, иншаАллах. Айды, керек олгъанларны азырлап башла, торунчыкъларым да бизнен кельсин, къартбабаларынынъ яшагъан ерлерини олар да корьсин, бильсин.

Алие апте не къадар итина этсе де, къайнатасыны къандырып оламады. Индемейип, ярынгъа азырлыкъ корьмеге, ильк эвеля весикъаларны топламагъа башлады.

Биринджиден, Энвер къартбабанынъ бабасына айт олгъан малларнынъ джедвели. Табийи ки, олгъан мулькюнинъ ярысы дегиль де, чериги биле язылмагъан. Бинъ кюю олса, эки юз деп язылгъан. Он аты олса, бир язылгъан. Абдул Къадыр деде мулькюни акълы, джемаат арасындаки сайгыны исе намусы-

нен къазангъан девлетли адамлардан эди. Совет заманлары онынъ киби инсанларнынъ «кулак» оларакъ танылгъаны ве сыра-сыра къуршунгъа тизилип атылгъаны беллидир. Факъат беш яшында огълан бала бабасынынъ, оны бар кучюнен къучакълап, эвден не ерге чыкъкъаныны къайдан бильсин. Бабасынынъ къапыдан ичери эвге киреджегини кунълернен беклеп тургъан огъланчыкъ якъында озюнинъ де анасы ве къардашларынен берабер бу эвден къувуладжагъыны къайдан бильсин...

Энвер къартбабанынъ сойады — Чорман дегиль де, Адаманов олгъаныны тасдикълагъан малюмат кягъыты. Чорман — анасынынъ кызылыкъ сойадыдыр. Эвлятларыны къайгыргъан ана, акъайынынъ сойады балаларыны телюкеге огърата биледжегинден къоркъып, озъ сойадыны яздыргъандыр. Кене яхшы, йыллар сонъра архивлерни котерип, Энвер къартбабанынъ балалары онынъ догъув шеадетнамесини, Адаманов олгъаныны исбатлагъан весикъаларны тапып олды. Бойлеликнен, онынъ Абдул Къадыр деденинъ вариси олгъаны да тасдикъ этильди.

Сонъунда, «кулак» бабасындан совет заманлары тутып алынгъан малларнынъ тазминаты оларакъ бугунъ эки бинъ доллар микъдарында пара бериледжеги акъкъында весикъа. О малларнынъ керчек кыймети кимсени меракъландырмай ки. Олды оладжагъы — эки бинъ. Факъат, Озъбекистандан Ватанына янъычыкъ къайткъан аиле ичюн о да буюк бир пара. Шимди сонъки япыладжакъ шей, Энвер къартбабанынъ тувгъан Коръбекуль коюнинъ шурасына барып, онынъ анда яшагъаныны тасдикълайджакъ весикъаны алмакътыр. Бир ёлу торунларына да тувгъан ерлерини косътермек, о ердеки аванен нефес алмакъ фырсатыны къачырмагъан Энвер къартбаба, бала киби къуванып, аилесине коюнинъ тузеллигини англата бере.

— Бу ер юзюм багъчамыз эди, торунларым. Бакъынъ, къартбабаныз бу аланчыкъта чапкъалап ойнай эди. Бу ерде исе къойларымыз отлана эди. Ис этесингъизми, мындаки авабам-башкъадыр. Бутюн дертлерни унуттыра, инсангъа яша-

макъ, аяткъа девам этмек ичюн кучь берген бир ава. Бу бул-люр голлерден, берекетли багъчалардан, тёпели-айланчыкъ сокъакълардан даа гузель бир шей олурмы? Меним киби бирине раат-раат яшамакъ ве, бир кунь келир, айны шекильде раат ольмек ичюн даа не керек? Шимди пек бахтлым, эвлятларым. Раббимизге бинъ шукюр!

— Баба, сиз мени шу ерде беклеп турынъыз, шурагъа кирип, бутунъ бизни къабул эте биледжеклерми, бир сорап бакъайым.

— Яхшы, Алие, сен бар, биз торунчыкъларымнен шу тюкянгъа кирейкчи, джанлары не истесе, эр шейни алырым. Дондурмалардан энъ леззетли союны сайланъыз, балалар. Бутунъ бизде буюк къуванч, ниает, тувгъан топрагъымызгъа къавуштыкъ!

Шу арада къайтып кельген Алие апте, къайнатасынынъ кейфини бозмакътан сакъынып, явашчыкътан дей:

— Баба, мында меселемизни аль этип оламаймыз. Алушта-нынъ шеэр шурасына бармалымыз. Сюртюн этильгенлернинъ весикълары анда экен.

— А, иште, не гузель, денъизге де энермиз. Бу кунь ич унутылмамалы, зевкъыны толусынен алмалымыз, — деген Энвер къартабабанынъ кейфи бозулды дегиль де, аксине даа эки къат ачылды.

Ёл бою Энвер къартбабанынъ козьлери къуванчтан йылтырай, юзю эп нур сача эди. Тувгъанлары оны бойле алда узун заман корьмеген эди. Бу куньни башкъа вакъыткъа къалдырмагъанларына эр кес къувана эди.

— Бита, акълысынъыз, мен торгъайчыкъны ювасындан ве анасындан айыргъан къаргъа киби олмагъа истемейим. Учмакъны артыкъ беджерип оламаса биле, баре сонъ нефесини тувгъан ювасында алсын. Мангъа ярдым этерсинъизми?

Титреген къолчыкъларынен къушчыкъны сепеттен алып ерине къойгъан кичкене Айшечик сабийни эвине, анасына къайтаргъанына къувана эди. Алие апте исе, торунчыгына бакъып, йыллар эвельси тувгъан ювасына къавушкъанына

айны бойле, саф бала киби, къувангъан къайнатасыны хатырлай. Гъурбетликте «Эй, гузель Къырым»ны динълеерек, Алушта багъчаларынынъ мейваларыны, сувларыны, серин еллерини тасавур эткен къайнатасыны хатырлай. Йылар сонъра асрет къалгъан топрагъына келип, юречигининъ бу гузелликке даянамайджагъыны, серин ельчиклерден нефеси тутуладжагъыны ким бильсин. Сонъ дакъкъаларыны Къара денъизининъ саилинде яшайджагъыны ве фаний дюньяны дудакъларында къалгъан самимий тебессюми иле терк эте-джегини Аллахтан гъайры ким бильсин...

Янъы несиль оджасы

Къасаба мектебининъ азбарында кечкен талакъада отур-тылгъан тереклерни суварып юрьген ходжалыкъ ишлери мудири белини зорнен догърултып, эки-учъ сание этрафкъа бакъынып турды ве фискини четке къойып, кергин сукюнет падишалыгъына адымлады. Къапыдан ичери кирип, гъайры ихтиярий тарзда кулюмсиреди. Шимди бу сукюнетни бозмакъ акъкъы онынъ къолларындадыр. Истер ашайыш вакътыны бир-эки дакъкъагъа даа созар, истер шаматаны бираз эртедже башлатыр. Амма вазифесине коре зильни там вакътында чалмалы. Чанъ дѣгмесине басмагъа етиштирир-етиштирмез, сыныф одаларынынъ къапылары дамбыр-думбур ачылып башлады. Къадын тенеффюске чапып чыкъкъан балаларнынъ акъымына тюшмемек ичюн аман чыкъышкъа ашыкъты. Мектеп аятларындаки деминки сукют бир кереден талебе аякъларынынъ патырдысы, сафсата саткъан къызларнынъ сеслери, юкъары сыныф огъланларынынъ ара-сыра къачыргъан куфюр сѣзлеринен бозудды. Сыныфлардан эр кестен сонъ оджап-челер чыкъа, къолларында агъыр чанталарыны, десте-десте дефтерлерни тутып, оджалар ханесине ашыкъа.

— Ёкъ, мен даяналмайджагъым, бу онундгы сыныфтан оладжакъ шей ёкъ, — деп, Назифе Умеровна сыныф къайд дефтерини кятпнинъ масасына фырлатып, оданынъ бир якъындан дигерине чапкъаламагъа башлады. Чырайы гъает синъирли корюне эди, факъат къалгъан оджапчелер онынъ бу алындан шашмагъан киби эди. — Серсемлер, оларгъа не дерс керек, не баа, не де оджа. Келеджек сене мектепни битиреджексинъиз, университетке кирмеге истейджексинъиз, сонъ акъыл топламагъа энди кеч олур. Ёкъ, истер башны ташкъа ур, истер ташны башкъа. Кунъ-кунъден бу эр шейни кимге айтам, бильмейим. Олды, ариза язып, бу сыныфтан вазгечеджегим, энди не кучюм, не сабрым къалды.

— Назифе Умеровна, тынчланынъ, — деп киришти окъув ишлери мудири Эмине Идрисовна. — Окъув йылынынъ ортасында аризангъызны къабул этеджек киши ёкъ. Эм арангъызда бу сыныфнынъ реберлигини аладжакъ оджа бармы?

Эмине Идрисовна буны дер-демез оада олгъан оджалар аман башларыны саллап башлады. Кими эшитмеген киби этти, кими асыл да чыкып кетти.

— Иште, корьгенинъиз киби, бу сыныфнынъ башына юген кечире бильген бир тек сизсинъиз. Олар дигер оджаларны ич те динълемей. Бакъынъыз, бешинджи сыныфта оларны Зарема Бекировна алгъан эди. Ярым йылдан сонъ декретке чыкып, аля даа къайтмады. Ондан сонъ Ление Азизовна — хастаханеге тюшти, Сание Халидовна — башкъа мектепке кечти. Энди къурбан олайым, даа бир йыл сабыр этинъиз, лютфен. Эм билесинъиз, Гулизар оджанынъ афара олюми себебинден шимди аджеле суретте физика оджасыны тапмакъ керекмиз, бир де сизнен огърашмайыкъ.

— Эмине Идрисовна, бугунъ даа эки субетлешювинъиз оладжакъ. Саат он экиде ве он эки бучукъта, — деп къошулды лафкъа мектеп кятиби.

— Пек яхшы, сагъ олунъыз. Айды, оджалар, зиль чалынды, иш башына!

Оджапчелер ашыкъмадан дерслерине кечти. Мектеп коридоры яваш-яваш эвельки сукюнетке дала башлады, тек онундзы сыныфнынъ окъугъан узакъ сагъ къанатындан худжур бир гурюльти эшитиле эди. Оларгъа химия дерсине киреджек оджа сыныф одасынынъ къапысы огюнде туруп, ичери кирмеге бир тюрлю истемей эди. Сонъунда терен нефес алып, къапыны ачты. Гурюльти бир саниеге токъталып, сонъра олгъаны киби девам этти. Оджа масасына кечип, бир беш дакъкъа озъ китап, дефтерлерини кушкуледи, журналда бир шейлер язып, дерсни кечирмеге башлады.

— Заир, Нури, эшитмединъизми, дефтерлеринъизни ачынъыз! Кимге айтам? Озюньиз бир шей язмайсынъыз, дигерлерге де кедер этесинъиз!

— Кимге биз кедер этемиз? Олар сизинъ фенинъизни яза деп тюшонесинъизми? Башынъызны ара-сыра конспектлеринъизден котерсенъиз, ич кимсенинъ сизден иши олмагъаныны корер эдинъиз.

— Сен оджагъа тиль къайтарасынъмы? Ана-бабанъ сени ойле тербиеледими? Оджалар акълы, сенден адам олмаз!

— Ана-бабама тиймеге акъкъынъыз ёкъ! — деп кычырды оджасына Заир.

— Я не олгъан? Иш сизге кельгенде, акъларынъызны пек яхшы билесинъиз. Я сизинъ бизнен къавгъа этмеге акъкъынъыз бармы? Биз де бирлернинъ ана-бабалары дегильмиз ёкъса?

— Бизим ана-бабаларымыз сизинъ балаларынъызгъа «сизден адам олмаз», «еринъиз мектеп дегиль, джезахене» деп турса, сиз бунъа разы олурсынъызмы?

— Кес лафынъны, итираз этмеге пек устасынъыз, дерстен бир шей сорасам, джевап берген ёкъ.

Заир кене оджасына къаба бир шей айтаджакъ олды, факъат бу арада къапыны къакътып, сыныфкъа Эмине Идрисовна кирди.

— Сафие Рефатовна, багъышланъыз, дерсинъизни больдик. Талебелерни янгы оджаларынен таныштырмагъа истедим. Олурмы?

— Эбет, буюрынъыз.

— Не гузель, иште. Коресинъизми, Ислям оджа, одада учь муаллим бар, селям берген талебе ёкъ. Эдепсизлер. Не исе, талебелер, таныштырайым, физика фенинден янъы оджамыз Ислям Бекирович. Ислям оджа, бу бизим севимли онунджы сыныфымыз. Мектебимизде ильк дерсинъиз оларда оладжакъ, биринджи ве сонъки олмаз деп умют этем. Шакъа, эминим, сиз оларны баш этип олурсынъыз. Айды, шимди эр кес раатлана, невбеттеки дерске кеч къалманъыз, — деп, Эмине Идрисовна сыныфтан чыкъты, талебелер де онынъ артындан ашханеге ашыкъты.

— Сафие ханым, дерс вакътынъызны алдыкъ, айып этменъиз.

— Зарары ёкъ, Ислям оджа. Аксине, тешеккюр этмек кереким. Ич олмагъанда, бу тентеклерге аятимнынъ даа беш дакъкъасыны чалмагъа фырсаат бермединъиз. Синъгиримнинъ аман-аман фышкъырып чыкъаджакъ вакътында кирдинъиз.

— Оджаларнынъ айткъаны къадар зор сыныфмы?

— Юз кере эшитмектен бир кере коръмек эйидир, Ислям оджа, — деп, Сафие Рефатовна шейлерини топлап одадан чыкъты. Субетлешювге келип бирден дерслерге башламагъа азырланмагъан Ислям оджа сыныфынынъ бош одасында бир озю къалды. Мектепте фени ичюн махсус кабинет де ёкъ экен. Демек, левазимат тапылмасы онынъ омузларына тюше. Джарты чантасындан ноутбукны чыкъарып ачты, интернетте бир шейлер къыдырмагъа башлады. Бу арада яваш-яваш сыныфкъа кирген талебелер де яш оджаны коръмей киби озьлерини гъает фена тутта. Эм де шу джумледеки «яваш-яваш» ибареси «сессиз» дегиль, «салланып» манасында келе. Дерсининъ бир он дакъкъасыны талебелер, дерсининъ яш оджанынъ сабрыны сынап бакъмакъ ичюн, бир-биринен талашмакъ, шакъалашмакъ, эриштирмек киби керексиз шейлерге сарф этти. Дерстен эвель анълашкъанлары киби оджанынъ тарафына биле бакъмай эдилер, амма шу арада апансыздан бир патлав эшитильди. Талебелер бирден оджагъа айланды.

Оджа кьолунда патлагъан мавы курречикнинъ къуйручыгъыны тута эди.

— А, иште, кызыма энди бир курречик борджунъыз бар, — деди оджа.

Шу анъ талелелер шашкъын-шашкъын бакъышып, кульмеге башлады.

— Оджамыз, гъалиба, балалыгъында кълды. Аля даа курречиклернен ойнай.

— Айтма, даа бизге бир шейлер огретеджек ола. Сиз къач яшындасынъыз? Ананъыз мында олгъанынъызны билеми?

— Биле, дерстен эвель онъа телефон эткен эдим, — джиддий джевап берди Ислям оджа. — Амма бу оюн дегиль эди, бизим бугунъки мевзумыздыр. Сиз курречикнинъ патлагъаныны къайдан бильдинъыз, ким джевап берир?

— Биз кери зекалы дегильмиз, насыл суаллер бу?

— Кери зекалы олгъанынъызны айтмадым да, саде суальге саде джевап алмагъа истейим.

— Патлав сесини эшиттик, — деп джевап берди талелелерден бири.

— Ненинъ патлавыны?

— Курречикнинъ.

— Яни, патлав сеси курречикнинъ ризнасындан кельдими, ёкъса ичинде олгъан ава басымынданмы?

Талелелер тюшюнип кълды, базылары бу суальни бири-биринен музакере этип башлады. Бу арада оджа талелелерге даа бир кьошма суаль бере.

— Аранъызда «буюк патлав назариеси» ибаресини эшиткенлер бармы?

— Америкада чыкъарылгъан сериалнынъ серлевасы.

— Догъру. Амма бу ибаре сериал чыкъарылмасындан аман-аман асыр эвель белли олгъан эди. Фезанынъ пейда олувы акъкъындаки ильмий назариенинъ серлевасыдыр. Онъа коре кяинат мына бу курречик киби буюп патлагъан бир нокътадан пейда олгъан эди.

— Сиз бунга инанасынъызмы, — деп сорады оджадан сонъки раледе отургъан талебе. — Кяинатны, сейяре, инсанларны асыл эткен Аллахтыр.

— Табийй ки, акълысынъыз. Факъат, билесинъызми, Къуранда биле бу назариени тасдикълагъан аетлер бар, дейлер. Адынъыз не эди?

— Муслим.

— Муслим, келеджек дерске вазифенъыз: бу аетлерни тапып, табийй ки, олса, бизге земаневий илимнен алякъасыны косътермек. Къалгъанларга исе: интернетте курречиклернен япылмасы мумкюн олгъан денъевлерни бакъып огренмек ве сыныфта эпимизге оларнынъ насыл олгъаныны анълата бильмек. Амма курречиклерни озюнъиз кетиринъыз, бу сефер къызым манъа энди оларны бермез.

Талебелер кыс-кыс кульди. Оджага кет-кете сеvim дуймага башладылар. Ислям оджанынъ оларга дерсинъ сонъунадже популяр сериалдан кесип алынгъан ошлу ве айны вакъытта фенге багълы огретиджи парчачыкъларны косътермесинден сонъ оны тамамынен къабул эткен эдилер. Чюнки бундан эвель физика дерслерининъ тиль, тарих, атта химия дерслеринден пек фаркъы ёкъ эди. Умумен мектепте бутюн фенлернинъ огретюв кетишаты бир-бирине бенъзей эди. Дерсте къаиделер, формулалар языла, бир къач меселе чезиле ве эв иши оларакъ я къайдени эзберлемек, я дерсликтен мешгъулиетлерни япып кельмек киби вазифелер бериле. Талебелер не бу формулаларнынъ, не бу назариелернинъ эмиетини биле. Келеджекте бу бильгилерден оларга не файда оладжагъыны анъламай. Элли йыл эвельси олгъан илим бутунъ айны ерде турмай. Шакъамы, бутунъ принтернен тек рефератны дегиль де, инсан вуджудынынъ мучелерини бастырмага мумкюн. Земаневий талебелерге бу меракълы. Факъат беш капик айлыккъа чалышкъан оджаларнынъ талебелерге план тышында бир шейлер къыдырып анълатмага авеси ёкъ. Талебелернинъ де оджаларнынъ къыркъ беш дакъкъа баш котермейип конспектлеринден окъугъан джан сыкъыджы лекцияларыны динълемеге авеси ёкъ. Нетиджеде

талебелер оджаны динълемей, оджа ачувлана ве бу онунджы сыныф кибиди «зор сыныфлар» пейда ола.

Эндиден онунджы сыныф талебелери физика дерсине ашыкып келе, дерсте эр вакыт меракълы бир шей оладжагыны билип, кеч къалмамакъ тырыша. Бугунь, меселя, Ислям оджа дерске эки кягъыт стаканчыкны алып кетирген. Биринде къара къаве, дигеринде къаймакълы, онъа капучино дейлер.

— Диана, сен къара къаве ичесинъми, ёкъса сютлю?

— Къара, — тааджипленип джевап берди сыныфнынъ екяне аляджысы Диана.

— Сютлю къаве севгенлер бармы? Селиме? Гузель, демек, санъа капучино. Буюрынъыз, къызлар. Афиет олсун.

— Шимди ичмек керекмизми, Ислям оджа? Дерсимиз башланды да.

— Сонъ, не олгъан? Оразалы дегильмиз де, айды, ичинъыз, бакъайым.

Къызлар сыныфдашларынен бакъышып, къавелеринден бир ютум ичти.

— Ай, менимки даа пек сыджакъ. Сувусын бираз, — деди Селиме ве стаканчыкны ралесининъ бир кошесине чекип къойды.

— Менимки бираз эртедже пиширильген эди, гъалиба. Энди бираз сувугъан. Амма пек дамлы, сагъ олунъыз, оджам, — деди Диана ве къавесини ичмеге девам этти.

— Ёкъ, экиси де айны вакытта пиширильди. Экисини де сизге къавеханеден чапа-чапа кетирдим. Энди, къара къавенинъ тездже сувугъаныны, капучинонынъ исе аля сыджакъ олгъаныны ким анълатып олур?

— Къызлар янълышмадымы? — деп башлады Нури. — Аслында, менимдже, сютлю къаве тездже сувумакъ керек, сют сыджакъ олмаса, эбет. Эм де къара тюз аксине сыджакъны озюне чеке. Мисаль ичюн, язда къара футболка кийсенъ, пишип къаласынъ. Беязында исе бираз салкъынджа ола.

Талебелер суальге догъру джевап къыдыргъанда, Ислям оджа тахтада эки стаканчыкнынъ ресмини япып, астында «къаймакълы» ве «къара», янынъда исе бувланув формуласыны язды ве талебелерге анълатмагъа башлады.

— Догъру дейсинъ, Нури. Къою тюслер сыджакъны чеке, амма айны вакъытта оны тездже де джоя. Шунунъ ичюн безъ къавемиз иссилигини чокъча туту. Ве шу ерде даа бир шей бар. Сакъызлылыкъ. — Оджа язгъан формуласына косътерип, анълатмагъа девам этти. — Къавеге къаймакъ къоюлса, ичимлик даа да къою ола, бувлана ве сувуй да явашча. Къара къаве исе тез бувлануву себебинден иссилигини де тездже джоя. Анълатып олдыммы?

Талебелер «анъладыкъ» деп, башларыны салламагъа башлады.

— Анъласангъыз, джевап берингъиз. Тездже не сувур: хошаф я да кисель?

— Биз джевап бермеджекмиз, оджа, — деди айнеджининъ айнеджиси Осман.

— Не ичюн?

— Къызларгъа къаве кетирдингъиз. Джевап бердик. Хошафны коръмеймиз де, — деп кульдирди сыныфдашларыны Осман.

— Ойле олса, башкъа суаль. Тездже не сувур: сув я да ягъ? Энди насыл ягъ кетирейим, Осман, арыныкъ кунъайлан ягъы олсунмы, ёкъса арытымлагъан союмы?

Бол-бол кулип, талебелер оджанынъ суаллерини музакере этип башлады. Шу арада къапы ачылды ве дерсханеге мектеп кятиби кирди.

— Ислям оджа, къапыны къакътым, амма гурюльтиден эшитмедингъиз, гъалиба. Дерстен сонъ мудиримиз эр кесни мушавереге топлай. Кеч къалмангъыз.

— Анъладым, сагъ олунгъыз, — мазун-мазун джевап берди Ислям оджа. О, оджалар мушаверелерини ич севмей эди. Оларда эр вакъыт джан сыкъыджы дерс планлары, оджаларнынъ бир-бирине топлагъан шикъетлери, сыныфларда перделернинъ ипрануву музакере этиле. Амма мушавереден мушавереге перделер не ичюндир, мудирнинъ кабинетини козь огюне алмасакъ, ич денъишмей. Дерстен сонъ Ислям оджа мудирнинъ одасына кирсе, энди эр кеснинъ еринде олгъаныны ве недендир онъа пек шубели бакъкъаныны коре.

— Баггышлангыз, кеч кьалдыммы?

— Ёкъ, Ислям Бекирович, кечингиз. Меселе башкъа. Бирден, узатмадан, ачыкътан-ачыкъ къонушайыкъ. Бакьынгыз, арамызда сиз энъ яшсынгыз, университетни якьында битирдингиз, теджрибенгиз даа ёкъ, амма, бунга бакьмадан, сизни бирден ишке къабул эттик. Ойлеми?

Ислям оджа бу суальнинъ аркъасындан меракълы бир шей чыкъаджагьыны анълап, башыны салады.

— Ойле. Амма сизинъ дерс кечирюв ёлларынгыз мектеп низамнамесине пек те келишмей. Бильгениме коре, планларга ич те риает этмейсиз, дерслерни кейфингизге коре кечирсингиз.

— Не демек «кейфиме коре». Мен ялынгыз талебелернинъ дикъкъатыны къазанмагъа, фениме меракъ догъуртмагъа чалышам. Эм, билесингиз, буны беджерем. Эллеримизде олгъан планлар чокътан эскирген. Земаневий яшлар энди башкъаджа окъумагъа истей. Анълайым, къаунгъа коре планлар махсус бир шекильде язылмакъ керек. Эм мен де эр анги тешкерювге азырым, планларым, конспектлерим — эр шей кереги киби язылгъан. Амма дерсте мевзуны башкъаджа анълаткъанымны ким биледжек. Эсасы — талебелерге бильги бермек, дегильми? Талебелернинъ дерске севе-севе кельмеси муим дегильми?

— Ислям оджа, яш олгъанынгыз ичюн ойле дейсингиз. Талебелер дерсингизге фенингизни меракъ эткени ичюн дегиль, сизинъ оларга тенъдеш муамелесини косьтергенингиз ичюн севе-севе бара. Амма талебелернен дост олмагъа мумкюн дегиль, айса нетиджеде бойсунув къаиделери бозула.

— Бойсунув къаиделерими? Мен оларнынъ мангъа бойсунгъаныны истемейим де затен. Урьмет десенгиз, о бар. Эм де, билесингиз, айтмагъа истемез эдим, амма арамыздаки урьмет — къаршылыкълдыр.

— Неге има эткенингизни анъламадым? — чорланып сорады мектеп мудири.

— Има этмейим, ачыкътан айтам. Талебелерге «акъылсыз тентек», «зыр дели», «нишарет» денильмеси бойсунув къаиде-

лерине киреми? Я «мектептен чыкъсанъ, аятта бир шейге иришип оламазсынъ, тиленджи олып юрерсинъ» киби джумлелер талебелерни бильгиге авеслендирмек ичюн айтыламы? Амма, ёкъ, эсасы — дерсни планларгъа коре кечирмек, ойлеми?

— Ислям Бекирович, эдепнинъ аддини кечесинъиз энди. Мудирге айтыладжакъ сёзлерни тюшюнип айтынь! — деп къарышты давагъа Назифе Умеровна.

— Мудиримизге ич бир иддиам ёкъ ки, Назифе Умеровна. Амма сизинъ сыныфынъызгъа бу эр шей даа да сыкъ айтылмаймы? Озюм дефаларджа бунгъа шаат олдым. Сиз буны насыл мусааде этесинъиз?

— Меним сынфым бу лафларгъа даа да лаяыкътыр, озюм де оларгъа акъылсыз олгъанларыны айтам. Дерслерде бир шей япмайлар, арекет тарзлары да акъылгъа ятмай. Оджаларнен насыл лаф эткенлерини эшиттинъизми?

— Бу бир къапалы зынджыр дегильми, фикринъиздже? Талебе озюне къаршы алгъан мунасебетни айны тарзда къайтара. Мангъа талебелерге дост олмагъа мумкюн дегиль дейсинъиз. Душман олмакъ даа эйими? Эм мен дост дегилим, мангъа «оджа» дейлер, мен де оларнынъ шахсий аятларына киришмейим. «Ана-бабанъ сени ойле тербиеледи, ёкъ, бойле тербиеледи» демейим. Ишим аилевий меселелерни къарыштырмакъ дегиль, дерсте онъайтлы шараит къурмакътыр. Амма менден талебелериме киббар мунасебет талап этеджек олсанъыз, замет этменъиз, ариза язып кетерим. Шимди исе, мусааденъиз иле, дерсима азырланмакъ кереким.

Ислям оджа мушавереден борджуны одеген адам киби чыкъты ве единджи сыныфкъа окъаланув кучюни анълатмагъа ашыкъты. Мудирнинъ кабинетинде къалгъанлар исе даа узун вакъыт девамында Ислям оджанынъ чыкъышы акъкъында фикирлешти. Нетиджеде мектепнинъ чокъ йыллыкъ низамыны бозгъан исянджы оджагъа тевсие мектюбини берип, ишке ярым йыл эвельси онынънен берабер субетлешювге кельген теджрибели Февзие Мамутовнаны давет этмек къарары алынды.

* * *

Янғы окъув йылы башында Эмине Идрисовна, Февзие Мамутовна ве Назифе Умеровна шеэрнинъ энъ престиж лицейине ачыкъ дерске давет этильди. Оджаларымыз шеэрде дерслернинъ насыл кечирильгени, дерсханелернинъ насыл донатылганындан даа да зияде лицей мудириетининъ къасабадан тешриф буюргъан мусафирлерни насыл къаршылайджагыны меракъ эте эди. Факъат дерснинъ исси оада дегиль де, мектеп азбарында кечириледжегини корип, оджалар интизарларынынъ бошуна чыкъкъаныны да анълады.

— Сайгылы оджаларымыз, тахтамызнынъ эки терек арасында тургъанындан анълагъанынынъ киби, дерсимиз бугунъ ачыкъ авада кечириледжек. Тюневин талебелеримизнинъ оджаларынен япкъан денъевинден сонъ дерсханемизнинъ дивары бираз бояланмакъ керек эди де, — деп, мектеп мудири къаршысында кулюмсиреп тургъан талебелерге бакъты ве озю де тебессюмини тутып оламады. — Иште, боя къокъусы сизни раатсызлатмасын деп, дерсни азбарымызда кечирмеге къарар эттик. Затен мектебимиз ичюн бу адетий бир теджрибе. Балаларымыз тазе авада окъумагъа пек севе. Оджамыз къайда къалды аджеба. А, корем.

Шу дакъкъасы эр кес мудирнинъ бакъкъан тарафына айланды. Худжур кийинген ве ренкли скейтини олдукъча тез айдагъан яш оджа къаршысында тургъан эр кесни йыкъаджакъ киби эди. Амма азбар къапысына якълашып, шарт айланды ве тахта янына келип токътады.

— Талебелер, бугунъки мевзумыз: окъаланув кучю. Диваргъа урулмамакъ ичюн скейтни насыл суръатнен айдамакъ керек? Копчеклер ве асфальт арасында окъаланув кучюни насыл тапмакъ мумкюн?

Гъайрыресмий ве самимий шараитте кечирильген дерстен сонъ физика оджасы Эмине Идрисовнанынъ янына келип:

— Сизге тешеккюр бильдиреджек олам, тевсие мектюбинъиз мангъа пек ярдым этти. Саенъизде баягъы илерилеген мектепте оджалыкъ этем, — деп, Февзие Мамутовнагъа

айланды. — Сиз исе Февзие Мамутовна олмалысынъыз. Ислям оджа. Пек мемнюн олдым.

— Демек, Заир репетиторлыккъа сизге къатнай? Пек зийрек бала дегильми? Манъа кимерде сизинъ дерсте не кечкенинъизни анълата, догърусы, мени биле шашыртасынъыз. Оджалыкъта келеджегинъиз пек айдындыр. Сакъын учкъунынъызны джойманъыз. Бутунъки дерсинъизни де пек бегендим. Талелелеримнен текрарламагъа истер эдим, амма ондан сонъ мени ерден топлап оламазлар деп къоркъам.

— Заир шакъаджы олгъанынъызны айткъан эди, — деп кульди Ислям оджа. — Шимди мусафирлерни зияфет беклей, гъалиба, буюрынъыз ичери. Мен исе даа дерсханемизни бояламакъ кереким. Эйиликлерде корюшейик, — деп сагълыкълашты ханымларнен Ислям оджа ве онынъ янындан сыпмагъа тырышкъан огъланны капюшонындан тутып:

— Экимизнинъ къабаатыны бир озюм тюзетеджегим ёкъса? — деп, огълангъа фырчыны туттырды ве экиси мектепининъ къапысында джоюлды.

Эртеси куню, ачыкъ дерстен сонъ къасаба мектебине кельген оджалар ишдешлерине зияфет софрасынынъ не къадар къыт олгъаныны анълата берди.

Яралы юрек дерманы

Афтанынъ ортасы, иш куню. Акъмесджит шеэри балкъурт сепети киби къайнай, эр ерде вельвеле, адамлар ишке ашыкъа, алыш-веришке чапа, ёл бою бири-биринен къавгъа этмеге де етиштире. Тыкъаныкълыкъларда демир къарынджалар бири-бири артындан тизилип, шеэр шаматасына даа зияде гурюльти кыоша. Машналар сафындан сыпмагъа тырышкъан сабырсыз айдавджыларнынъ артындан дигерлернинъ исьян ве сёгюнчлери эшитиле. Маршруткаларнынъ токътав ерлеринде балаларынен тургъан аналар янларында сигар чеккен

яшларгъа ачувлана, сигарларны ташлап, этрафтакилерге урьмет талап эте. Талапларыны динълеген кимсе ёкъ амма. Тюкянлардан эндирик рекламалары янгъырай, муштерини юз кумюш тургъан малгъа юз беш кумюш сарф этмеге къандыра. Эр кес озь къры, озь дерди башында. Бир тек Медине бу алектен къачмакъ, кимсесиз бир ерде сакъланмакъ, бол-бол агъламакъ истегинен сокъакъларны долаша. Эвге къайтып, ишсиз отургъан акъайынынъ, «бизге не алдынъ?» суалинен къаршысына чападжакъ балаларынынъ, къарт, хаста ана-сынынъ козьлерине насыл бир джурьятнен бакъаджагъыны тюшюнип, козьяшларыны туталмай, башында айланып тургъан бинъ бир тюшюнджесининъ уюрьмесини токътатып оламай, эп саба иш еринде олгъан вакъианы хатырлай, озь-озюни акъаретлей. Барсын энди озь намускъарлыгъынен къоранта-сыны кечиндирсин, акъшам софрагъа шорба еринде озь ада-летсеверлигини къойсын, балачыкъларынынъ ач миделерини саф виджданы иле тойдуртсын. Мудирине къаршы чыкъмаз-дан эвель буны тюшюнмесе, шимди де аджети ёкъ. Виджданы темиз олсун, етер, анасынынъ хасталыгъына да илядж о олур, бельки.

«Ах, Медине, ах, шу кягъытны имзаласа эдинъ, сен япма-санъ, башкъасы япар. Япгы да затен. Эллерини кирлеттими дейсинъ? Олсун, барып ювар. Сенинъ исе якъында сабунгъа да паранъ къалмаз. Тамам, башкъа аилеге эйилик этеджек, ярдымджы оладжакъ эдинъ, сенинъ аиленъни къайгъыргъан бармы? Ах, Медине».

Медине, ах чекип, коксюнен терен нефес алды, шеэрни энди къач сааттыр долаша, аякъларынынъ не ерге кеткенини козю корьмей. Бир токътады, башыны котерип, огюнде ачылгъан манзарадан шашып къалды. Эвель шу ерге кельгени ёкъ эди, атта шимди сорасалар, къайда олгъаныны да анълатамаз. Эски шеэр олса керек.

«Демир къапысы ачыкъ, кирсемми аджеба, айып олмазмы? Я бири корьсе? — Мединенинъ башында тесадюфен онъа ич хас олмагъан тюшюнджелер пейда олып башлады. — Ёкъ, олмаз. Сырасымы шимди».

— Келинъиз, абла!

Медине сескенди. Онынъ азбаргъа изинсиз кирмеге истегинини корьген бири олгъанындан къоркъты, амма къачмагъа энди кеч эди. Иымшачыкъ эльчик къолундан тутып, оны демир къапыдан ичери чеке. Медине шу анъ озюни джойса керек, чюнки ич тиренмей, танымагъан бирининъ пешинден адым атып, азбаргъа кире де, айран ола. Тер-темиз мермер пиляки, тюзгюн къораланып алынган ешилъ багъчачыкъ, дерсинъ бам-башкъа бир дюнья, шаматалы шеэрнинъ ёрултыджы алекети къапынынъ о бир тарафында къалган, ич тарафында исе тынчлыкъ, сукюнет. Шу сукюнетни бозаджакъ бир шей де ёкъ киби. Мединенинъ янъы танышынынъ агъзындан токътамайып акъкъан лафы биле бу муитни яраштыра, онъа алельхусус бир шырылды багъышлай.

— Абла, бу Анифе — меним къокълам. Сизинъ къокълаларынъыз бармы?

— Эки къокълам бар — Мерьем ве Сафие. Амма олар энди мектепте окъуй. Мерьем учюнджи, Сафие исе — бешинджи сыныфта.

— Меним къокълам исе окъумагъа бильмей, амма зарары ёкъ. Мен мектепке барсам, оны огретерим.

Медине кулюмсиреди. Янъы танышы — уфачыкъ, къарарнен беш яшында къызчыкъ эди. Кестане далгъалы сачларындан аджайип перчем орюльген, озю исе шефтали тюзюнде дюльбер бир антерчикке кийинген. Эля ири козьчиклерини Мединеге тиклеп, бир шей беклей киби тура.

— Абла-а-а, адынъызны сорадым. Менимдже, сиз Севильге ошайсынъыз, я да Эльзарагъа.

— Тапмадынъ, адым Медине. Мени не ичюн Севильнен Эльзарагъа бенъзеттинъ?

— Тизелеримнинъ адлары. Олар да сиз киби дюльбер ве, эксерий алларда, эфкъарлы.

— Эфкъарлымы? Неден?

— Бильмейим, чокъ чалышкъанларындан бельки. Олар бизге тек байрамларда келе, билесинъизми. Мен исе олар-

гъа бараджакъ олсам, анам эр вакъыт: «Олмай, кызым, олар чалыша», — дей. Амма сиз чалышмайсынъыз, гъалиба. Шимди кунъдюз вакъты, сиз исе иште дегильсинъыз. Айса не ичюн козьлеринъиз кульмей, анъламайым.

Назик кызычкынынъ бойле терен ойлары Мединени шашыртты.

«Аджеба, кызыларым да манъа бакъып айнысыны тюшюнеми. Къаршыларында аяттан безген, кульмеге бильмеген, озъ турмуш меселелери дюньясында яшагъан къадынны корелерми? Акъайым, анам не коре?»

— Алынъыз, абла, — кызычкъ Мединеге элинде туткъан къырмызы гульни узата, — бабам эр вакъыт не дей, билесинъизми? Баланы къувандырмагъа истесенъ, онъа шоколад, къадынгъа исе — гуль ал. Амма, гъалиба, анам да гуллерден зияде шоколад севе. Чюнки бабамнынъ кетирген шоколадларыны кимерде манъа бермей, озюне ала. Манъа чокъ шоколад олмай экен. Энди бабам келеджек сефер анама гуль кетирсе, оны озюме алырым. Анама чокъ гуль олмай, дерим.

Медине кене кульди, амма кызычкъ онынъ неге кульгенини анъламаса керек, чюнки озю баягъы джиддий шейлер айта да.

— Корьдинъизми, гуллер сыры чалыша экен, кульмеге башладынъыз.

— Айтчы, бакъайым, бу гульни къайдан алдынъ?

— Багъчада къопардым, мумкюн дегиль билем, амма мен чечекни къопаргъанда, аселет тикенини пармагъыма сапладым.

— Буны неге яптынъ, пармагъынъны пек агъырттынъмы?

— Ёкъ, пек агъыртмадым, явашчыктан сапладым. Бильмейсинъизми ёкъса, анам эр вакъыт: «Бир шей гизли япсанъ да, Аллах сени эр заман ве эр ерде коре» ве даа: «Инсан бир аджы чексе, Аллах илля онынъ бир гуняхыны афу эте», — дей. Мен гульни изинсиз къопардым ве бирден Аллахтан афу сорадым.

— Зейнеп, кызым, кельчи мында, — азбарнынъ бир тарафындан эркек сеси эшитильди, факъат Медине энди тутул-

макътан къоркъмай эди. Мында озюни хавфсызлыкъта, санки озь тувгъан эви, баба оджагъында ис эте эди. О, шимди эки баланынь ишсиз анасы дегиль де, ярдымгъа, теселлите мухтадж уфакъ бир къызчыкъ эди.

— Бабам чагъыра, барайым, сиз исе кирингъиз, абла, — къызчыкъ (ады Зейнеп олгъаны ангълашылды) ишарет пармачыгъынен тар къапыгъа косътере эди, — шимди анда адам ёкъ, гъалиба. Сагълыкънен къалынгъыз, — деп, чапып бабасынынъ бойнуна сарылды.

Элинде Зейнепчикнинъ эдиесини туткъан Медине даа белли бир вакъыт девамында азбарнынъ ортасында турып къалды. Даа ярым саат эвельси джаныны якъкъан менфий тюшонджелери, аятий меселелери артыкъ менфаатында дегиль, шимди оны ялынгъыз: «Ичери кирейимми, ёкъмы?» — суали раатсызлай. Къапыдан не акъкъы иле киреджегини, ичериде не япадагъыны бир тюрю тапалмай эди. Ахыр сонгу, озюни ахлякъча ве бедендже азырлап, къапыгъа таба адымлады. Мердивен басамакъларындан чыкъып, къапынынъ туткъучына басты. Гъыйчылдап ачылгъан къапынен бирликте Мединенинъ козьлери огюнде тарифке кельмез тескин алами ачылгъан эди. Къою къырмызы килимлер, юксек ешил таванлар, ачыкъ тюсте диварлар — тонукъ ярыкъта эр шей саде, амма айны вакъытта баягъы салтанатлы корюне эди. Бу — онынъ шу ерге илк зиярети олгъанына бакъмадан, озюни мында чокъ бекленилген бир мусафир оларакъ дуйды. Аякъларында бир титрев, гонглюнде исе — джесарет ис этерек экинджи къаткъа чыкъты. Къоркъа-къоркъа атылгъан адымлары даа да къавий ве эмин ола башлады. Гъафлетен Мединенинъ къулагъына бир фысылты келип етти. Онынъ не ерден чыкъкъаныны къыдыргъан Медине огюнде асылгъан хафиф пердени чекип, сакъынаракъ артына козь ташлады. Перденинъ о бир тарафында яш къадыннынъ отургъаныны корип, аман айланып кетеджек эди, факъат къадын озь фысылтысына бир ара берип, Мединени бильгени киби самимий тебессюминен селямлады ве фысылтысына девам этти. «Алейкум селям» деп, Медине кириште

бираз ипрангъан, амма тюзгюн ве темиз къадын аякъкъабыны корьгенини хатырлады. Оны сыджакъ селямлагъан къадын о аякъкъапларнынъ саиби олса керек. О да Медине киби ёлуны шашыргъан сейядыр, бельки. Бу диварлар Мединеге ошагъан даа не къадар ёлджу-ёлавджыны корьди, ким бильсин. Мында не къадар телаш анълатылгъаны, не къадар суаль берильгени ве не къадар сырнынъ ачылгъаныны ким бильсин. Медине де артыкъ бутюн суаллерине джевап тападжагъындан эминдир, чюнки о, шу анъ — инсанларгъа догъру ёл косътерген, тевбелерини къабул эткен Юдже Раббининъ эвине буюргъан мусafirлерден биридир. Юрегинде эшитильмек умюти аевлене. Бутюн къасеветлерининъ силинеджегине ишана. Сенелердже ичинде зораки тутулгъан ве вакъыт кечтикче эп копюкленген четин умютсизлик козьяшлары шу дакъкъасы «Я Раббим, Я Раббим» хитапларынен фуртуналы денгиз далгъалары киби яралангъан юрегининъ аджысыны алып кете ве къою ешиль козьлеринден, гедже киби къара кирпичлеринден нидже маишет къасеветинден бурюшип башлагъан янакъларына, ачыкъ авучларына юварланып тюше, къолларынынъ агъыр эв ишинден къурып къалгъан терисини йымшата. Къолларынен бирликте къальби де йымшай, артыкъ эски машнанынъ бозулгъан кочюриджиси киби такъырдамай, раат-раат юкълагъан исметли балачыкънынъ юреги киби урула, ёргун вуджудына янгы кучь бере. Дудакъларынынъ уджунда аят къыйынлыгъынынъ нетиджеси — зорнен корюнген бурюшиклери, юзюнде пейда олып башлагъан эминсиз тебессюминден ядамалы оларакъ юкъары котериле, тебессюми шефакъта япракъларгъа къонгъан чыкъ тамлалары киби бетине тазелик багъышлай. Бутюн булар — дюнья иляджларындан эйиси олгъан, джан-юректен окъулгъан дуанынъ кучю. Оны аятында ич олмагъанда бир керечик ис эткен инсан ондан ич вазгечмез, ёлуна тюшкен эр анги зорлукъта ильк онъа мураджаат этер, эр бир сынавны хамд этип къаршылар.

Вакъыт анълавыны джойгъан Медине кунюни шу ешиль перденинъ артында кечирди. Ара-сыра онъа къошулгъан къа-

дын-кызыларны селямынен кършылап, ибадет тарзларыны сейир эте, оларнынъ Аллаhtан не сорагъаныны тюшюнип отура эди. Мында кельген эр бир адамнынъ озъ къасевети, озъ дерди бар, амма джамининъ босагъасындан ичери адым атаркен инсан дерсинъ дагълар арасында гизли бир ерчикте яйылгъан гольнинъ ичине дала, буллюр сувунда меселелеринден темизлене ве бол нефес алмакъ ичюн сув юзюне чыкъа.

— Алло, Мурат, санъа айтаджакъ лафым бар.

— Меним де козъайдыным бар. Гъаем къабул олунды, ырындан итибарен акъайынъ хаял эткен ишинде лейха ребери ола. Лафынъны больдим, хаберинъ не эди?

— Хайырлы-огъурлы олсун, аятым. Менимкининъ энди пек те эмиети къалмады. Эвге къайтам, мени кършылап олурсынъмы?

Бираз къуртлу Меръемчикнинъ кърма-къарышыкъ сачыны тарап, ренкли шеритчиклер иле орьмеге тырышкъан Медине бу акъшам къорантасына бакъып, яваштан шукюр эте. Азиз анасы, кызынынъ эндиден гедже-кунъдюзини иште кечирмейджегине, эвининъ оджагъы башына кечеджегине къуванып, козъайдын къавесини пишире. Къайнанаасынынъ пиширген сютлю къавесининъ къокъусыны алгъан акъайы, яринки иш кунюне азырлыгъыны битирип, айда-йылда бир кере къаве ичмек мусаадесини алгъан бала киби долаптан тез-тез фильджанларны узата. Къайнанаасы онынъ байрам фильджанларыны узанып алгъаныны корип, чорланаджакъ ола, амма ашханеге кирген Сафиечик бабасыны къуртара:

— Анам, Меръем, къаве азыр, келинъиз, — деп, буллюр чечек савутында магърур янгъызылыкъта тургъан дюльбер ве пос гульни софра ортасына кетирип къоя. — Баба, сен бизге эр кунъ бирер чечек кетир, яхшымы? Чечек савутымыз бош турмасын. Биз кызылармыз да, чечеклер бизге яраша.

— Бильмейим, кызым, сиз чокъсынъыз, мен исе — аилемизнинъ тек бир эркегим. Эр кунъге парам етмез деп къоркъам.

— Хм, айса анагъа айт, санъа огъул догъурсын. Оссе, экинъиз бизге чечек алып кетиреджексинъиз.

Сафиенинъ айткъан бу сафдилъ теклифи башта оданынъ ичинде худжур бир сукюнет яратты, сонъра исе эр кес бир-биринен бакъышып, кульмеге башлады. Факъат, шу анъ кимнинъ не тюшюнгенини кимсе бильмей эди. Медине исе кунъ-дюз джамиде окъугъан дуасынынъ шимди баласынынъ сесинен айтылгъанына ичинден «амин» деп, къавесини иче берди.

Минарелер тюбюнде

(Эсерден парча)

Украин языкъжысы Михаил Коцюбинскийден

Джафер мусафирлерни беклей эди. Эр шейни азырламакъ ичюн тюкянчыгъыны аселет эртедже къапаткъан эди. Къадынындан айрылгъаны себебинден эви энди ярым йылдыр бакъымсыз тура эди. Эв ишлери Джафернинъ дикъкъатыны не заман джелъп этсе сабыкъ къадыныны хатырлай, амма айрылгъанына ич языкъсынмай эди. Хусусан, апайыны авропаджа донатылгъан эвлер хатырлата эди. Оларда, чабакълардан гъайры, ич бир шаркъий шей ёкъ эди. Вияна мебеллери, Къуранда къатиен ясакълангъан сурет ве эйкельчиклер, китап ве альбомлар — якъында бу эр шей араларында зыддиет себеби олгъан эди. Аллахтан къоркъкъан, эвель-эзельден сакъланып кельген адет ве хурафатларгъа коре тербиеленген хулюс мусульман къадыны акъайынынъ явур фикирлерини афу этип оламай, оны деерлик хаин деп сая эди. О исе, дакъкъада бир чешит халкъларнен иш алып баргъан, эджнебий ерлерге сеяхат эткен, четэльни корьген туджджар оларакъ, Авропа медениетининъ, даа догърусы тышкъы медениетининъ, зийнети ве зенгинлигине айран къала ве онъа къошулмакъ, я да энъ азындан ондан четленмемек — вазифеси, ирфан адамнынъ борджу олгъаныны тюшюне эди. Къадыны акъайынынъ бакъышла-

рыны кѣбул этмейип, эп айтына ве кѣавгѣа эте эди. Акѣайы онынѣ сокѣакѣларда юзюни ачып юрѣмесини, я да эвлерине кельген таныш эркеклернинѣ огюне чыкѣмасыны истегенде, кѣадыны онѣа Кѣурандаки эмирлерни бозгѣаныны, оны севмегенини ве адамлар огюнде маскѣара эткенини айтып юре эди. Джафер оны зорламагѣа истемей. О, кѣадынына ислямнынѣ бергенинден де зияде акѣ бере эди, амма бой-леликнен диндар кѣадыныны даа зияде ачувлата эди. Ахыр-сонѣу корюш ве меракѣ фаркѣы нетиджесинде бир-биринден безип, айрылышмагѣа меджбур олдылар. Частына, балалары ѣкѣ эди. О вакыт Джафер енгиль нефес алгѣан эди. Шенѣ, мусафирчен, темас севген адам олып, тезден янынѣа мефкюревий яшлар такѣымыны топлады ве оларнен берабер озюни раат ис эте эди. Рустемнен даа якѣынджа достлашты. Бабасынынѣ эвинден кѣувулгѣан Рустем сонѣ-сонѣунда Джафернинѣ эвинде ерлешкен эди. Яш фаркѣына бакѣмадан, табиаттан саватлы ве сагѣлам Рустемнинѣ аркѣадашына тесири буюк эди: Джафер оны динѣлей ве яваш-яваш тѣгерекнинѣ ишине кѣошула эди. Бугунѣ Джафер окелидир. Энди аман-аман азыр олгѣан спектакльнинѣ уджуны эп тутып оламайлар. Джафернинѣ онѣа берген эмиети буюктир, чюнки Багѣчасарай ичюн бир янѣылыкѣ оладжакѣ бу оюн, шубесиз, чешит-тюрюлафкѣа себеп олур, инсанларны тюшюнджеге далдырыр, эм де саналаштыраджакѣ олгѣан пѣеса — мусульман аятынынѣ бир сыра давалы тарафыны кѣаплап алгѣан Рустемнинѣ пѣесасы эди. Эр шей азыр, ве мына бу бекленильмеген маниалар...

Факѣат Джафер акѣшам емегинен огѣрашмагѣа девам эте. Ашханеде энди бир шейлер пишириле эди. Масагѣа севимли конѣягыны кѣойгѣан. О, ясакѣ этильген ичимликни севгенинден утанмай эди. Джафернинѣ кийик семиз энѣамы, тунѣкѣа бурнунен ал янакѣлы юзю, кок козѣлерининѣ мунис тебессюми дерсинѣ ярыкѣ оданы шенѣлендире эди. Амма мусафирлери даа кельмей. Олсун, Рустем — кѣавеханенинѣ кеч кѣапатылгѣаны себебинден иштен тез кѣайтамаз. Я баш-кѣалары? Санки джевап оларакѣ кѣапы кѣакѣылды ве ичери Абдураим, яш мектепдар (халкѣ оджасы), Рустемнинѣ мектеп

аркъадашы, къуру, арыкълагъан, сары; артындан исе даа эки яш сохта кирген эди.

Мусафирлер шорбаджынен селямлашмагъа етиштирмеди, къапыда бутюн шеэрге белли олгъан Мустафа эфенди пейда олды, эки тарафы дѣгмеленген къара быджакъ, костекли чубар елек кийген, чырайсыз юзюнде исе мыйыкълары бурула эди. Индже белли, чевик, сыкъылгъан, тутулгъан сесинен лаф эте ве себепсиз куле эди. «Бу да неге кельди?» — чырайыны сытып деген Джафер онынъ кельгенине къуванмаса керек.

— Ха-ха! — Мустафанынъ кульгенинден фесиндеки пускюль саллана эди. — Ханымларымыз мени къувды. Мария Петровна ве Ольга Ивановна. Бираздан келинъиз, дейлер... багъчагъа барырмаз... *pour passer le temps*...¹ шеньленирмиз... ха-ха!..

Ве эр сефер, даянылмаз айтылышынен френк сѣзлерини теляффуз эткенде, айланып, булунгъанларгъа бакъа эди.

Мустафа эфенди куръсюде джайылып, бирден аркъадашларыны меракъландыргъан уфакъ-тюфек янғылыкъларны икяе этип башлады. Кимерде полис башлыгъы, нотариус ве почта реберине баргъанындан, андакилернинъ оны кульгенине ве онъа эмиет бермегенине бакъмадан, пек къопая эди.

Лаф недендир уймай эди. Абдураим эксерий алларда сусып отура я да дигерлернинъ айткъанына баш саллап къошула эди. Джафер Рустемни сабырсызлыкънен беклей, софта-лар исе альбомларны дикъкъатнен бакъып отура эди.

Рустемнинъ ниаат эвге киргенинде, Джафер бирден къаршысына атлады:

— Огъурсызлыкътан хаберинъ бармы? Билял сачагъыны театримизге бермектен вазгечти. Репетицияны бакъып, ред джевабыны берген.

— Себеби?

— Къоркъа... Телюкели иш, дей; адамлар не айтыр...

— Лячаре. Башкъа бир ер къыдыраджакъмыз энди.

Рустем пек теляшлы эди.

¹ *Pour passer le temps (френк.)* — Вакъыт кечирмек ичюн.

— Пьесанъызны саналаштыраджакъ оласынъызмы? — деп сорады Абдураим.

— Илле. Я не олгъан?

— Буны япмагъа тевсие этмез эдим. Онда руханийлери-мизиниъ устюнден кулесинъыз... къадын меселесини зияде кескин тарзда косътересинъыз.

— Зарары олурмы, дейсинъ? — деп бакъты онъа Рустем.

— Эльбет, олур... Халкъымыз шимдилик ислямгъа риает эте, имамларыны динълей ве урьмет эте. Сиз исе онынъ дюнья бакъышыны, иманыны девиреджек оласынъыз. Эм де бунынъ ерине тенъ эмиетли бир шей бермейсинъыз... Халкъны башта азырламакъ керек... Илък эвеля онъа янъы муаллимлик талап-ларына уйгъан мектеп ачынъыз, оны окъур-язар этинъыз, татар тилине чевирилген Къуран беринъыз, арапчаны анъла-май, шунынъ ичюн джаильдир...

— Токъта, токъта! — эеджанланды Джафер. — Мектеп — гүзель шей, амма онен иш битмей де. Ислям, Къуран, дей-синъ. Къуран исе къадыннынъ эркектен алчакъ тургъаныны, онынъ тек акъайы ичюн яратылгъаныны, оны урмагъа мум-кюн олгъаныны айта... Къадынымыз эсареттедир, хурафатла-рымыз иле дерсинъ мараманен сарылгъан, джаиль, акъсыз... Оны медениет ёлуна чыкъармакъ керек, эркеклер иле акълары тенъ олмалы...

«Медениет» — Джафернинъ севимли сёзю эди, ондан бираз сархошлана, исине ве козьлери йылтырамагъа башлай эди.

Мустафа эфенди лафкъа къарышты, манълайыны бурюштирди ве дудакъларыны шиширтти.

— Бокль биле «Къадын табилги акъкъында» китабыны язгъан эди. Къадын, дей Бокль... къадын акъайына таби олма-малы... ха-ха!.. *Laissez faire, laissez passer!*..² Татар къызымыз-гъа бакъынъыз: тырнакъларыны къыналагъан, штанларыны табанларына къадар тюшюрген, черен киби сарылгъан... Бр-р!.. Мына бизим ханымларымыз... *Charmant!*..³

² *Laissez faire, laissez passer!*.. (френк) — Оладжагъы олсун!

³ *Charmant!*.. (френк) — Аджайип!

Курсю устюнде сычрады, фесиндеки пускюли биле салланды ве косьтеклери чынъланды. Рустем онъа ачувнен бакъты.

— Бокль дегиль, Милль... Бокль ойле бир шей язмады.

— Ах, pardon!

— Керилигимизге ярдым этеджек мектеплер дегиль, — деп мураджаат этти Абдураимге Рустем, — инсанлар джаныны бергенинден сонъ башыны къолтутъына алып чапкъан азиз акъкъында эфсанелерни окъуса, не олур, керчек илим исе — джаилликнен курештир. Моллалар адамларны зульметте тута, чюнки бу оларнынъ менфаатындадыр... Моллалар иле-рилевни, Авропа халкъларына нур сачкъан о ачыкъ кунъни кериге къоя. Оларгъа къаршы курешмек керек... Мефкюрени уятмалымыз... Дигер халкъларнынъ насыл яшагъаныны, оларнынъ явур дегиль де, агъаларымыз олгъаныны косътермек керекмиз, шуурны уятмалымыз... Сайымыз аз, ишимизнинъ чокъ, душманларымызнынъ исе ондан да чокъ олгъаны белядыр. Не исе, куреширмиз. Эдебиятны язаджакъ, кой ве шеэр зиялыларыны тешкиль этеджек, къадынларны эсирликтен къуртараджакъмыз... Халкъкъа душманы ким, досту ким олгъаныны косътерирмиз... Авропалыларгъа къолай: оларда къадын — аркъадаштыр, эркекнинъ ярдымджысы, бизде исе... Сизден сорайым, алем-ашкъаре юзюни ача биледжек я да язмагъа огренеджек чокъ татар къызымыз бармы?.. Эвленсем..

— Амма бирден дегиль, бирден дегиль, — тынчландыра оны Абдураим, — ана-бабаларымызнынъ даа сагъ, халкъымызнынъ диндар олгъаныны эсапкъа алмалымыз... Ислямгъа неден уджюм эткенинъизни бильмейим. Оны ялынъыз янълыш анълайлар... Къуранны бугунъге къадар иза этильгени киби дегиль, илимнинъ земаневий теджрибесине коре анълатмалымыз. О вакъыт къаршы чыкъкъанынъыз зульмет ёкъ олур. Бунынъ акъкъында энди эм Касум Эмин, эм Самибей язгъан эди.

— Бизге эдебият беринъиз. Байрон, Шекспир, Гётелерни беринъиз!.. Дигерлернинъ сырасына турармыз, медений

халкъларнынъ аилесине къошулырмыз! — деп къычыра эди давадан къызгъан Джафер.

— Янъы мектеплеримиз, окъумыш оджа-муаллимлеримиз олса, о вакъыт эр шейимиз олур, шимди дегиль, амма олур, — Абдураим сѣзюнде тура, онынъ исрар ве шашкъынлыкъ ифадеси иле къырылгъан ве къоркъкъан сыфаты къыйышкъан эди.

— Бейлер, къарабаджакътан сизге не бар? О, Горькийнинъ типидир де... Ха-ха!.. Татар зиялыларымыз къайда? Ёкътыр. Мына бакъынъыз: русларда — нотариус, ханымлар, почта ребери... Tout le monde!⁴ Бир ортакълыкъ. Буны мен анълайым, къарабаджакъ исе... Ха-ха!..

— Валлахи, адамнынъ маймундан асыл олгъанына инанам! — эфендиге козь ташлап куле эди Рустем.

О исе, анъламагъан киби, ялынъыз куле, шу сербест фикирни пек бегенген эди.

— Билесинъизми, messieurs⁵, Спенсер улу алим эди, онъа инанмагъа мумкюн!.. Ха-ха!..

Субет кеттикче эп къызыша. Софталар Рустемнинъ тарафыны алгъан эди. Мусафирлер давадан алев киби яна, къаве буву ве папирос тютюни арасында ойле бир шамата къопты ки, артыкъ кимнинъ неге къол туткъаны анълашылмай эди.

Джафер Авропа язиджыларынынъ эсерлерини терджиме этмек ве асыл эдебиятны яратмакъ заруриетини бутюн джошкъунлыгъынен мудафаа эте эди. Татарлар европалыларнынъ нenen яшагъаныны, идеаллары ве ёнелишлерининъ насыл олгъаныны бильмели.

— Джумле татар халкъына орта эдебий тильни асыл этинъиз... Фаркълы тиллерде лаф этмеге етер энди. Къазан татарынынъ язгъаныны Къырым татарынынъ анъламагъаны, Тифлис язиджысынынъ исе Оренбург я да Бакъуда окъулмасы имкянсыз олгъаны табиий бир шей дегиль... Умумий эдебий

⁴ Tout le monde! (*френк*) — Бутюн дюнья!

⁵ Messieurs (*френк*) — Бейлер.

тиль ве Авропа тарзында язылгъан кучлюю эдебият — шиарым будыр!..

— Бу догърулышта якъанымыз энди бар олгъаныны унутма, — океленип деди Рустем. — Бундан йигирми йыл эвельси олгъаныны хатырла! Халкъ Аль Къуран ве тафсирлеринден гъайры бир шей бильмей эди. Шимди исе койлеримизде адий, акълы башында олгъан татар чокътыр. Озьлерининъ ким олгъаныны ве не истегенини яхшы биле...

— Ов, олар чокъмы?! — кычыра эди Абдураим. — Туфан кунюнден къалгъан эски усул мектеплеримиз бар олгъандже, оджа эр шейни денъиштирмегендже, чокъ олмаз...

Шамата ве яйгъара арасында Бекирни кимсе корьмеди. Яш огълан босагъа артында гизленип, меракъ шевкъынен къапыдан башыны узаткъан эди. Сонъра джесаретленип, босагъадан ичери кирди ве багъдаш къурып кошеде отурды. Баштан-аякъ меракъ толугъа, козьлери йылтырай, къырмызы ве балабан къулакълары исе, субеттен бир сёз биле къачырмакътан къоркъкъан киби, даа зияде тырпайгъан эди.

— Мында не ишинъ бар? — оны корип сорады Джафер.

— Мен... Рустемге... Зарары ёкъ, сонъра, — дерсинъ къувулмакътан къоркъып, ялвара эди о.

— Тур, Бекир, янымызда отур, — деп чагъырды Рустем.

— Ёкъ... ёкъ... ойле де эйи... — сонъ дередже утангъан ве кыызаргъан Бекир башыны саллап отура эди.

— Ана Асия отура ве аякъкъа къалкъмагъа истемей! — умуий кахкаха арасында куле эди Джафер.

— Биз оны турсатыр ве Авропа курсюсине отуртырмыз.

Амма бу къолай дегилъ эди. Асия утана ве къурып отургъан аякъларына турмагъа ич истемей эди. Ойле де кошеде отуруп къалды. Ялынъыз къадынлар тасили акъкъында лаф юрьсетилип башлагъанда, Бекир сескенип, аякъларына турды.

— Е-е... анълайсынъмы... — деп лафыны ачты о, — Пейгъамбер ойле деменген эди... Къадынны язмагъа огретирим, о исе манъа хиянет этер... Башкъасына язар: кель (сёзюм таш астында къалсын)... Батакъкъа быкъмакъ даа эйидир...

Гунях олур, фена... Не хыярнынъ шейидир! Мухаммеднинъ къалдыргъан шерияты бар.... Онъа ольгендже риает эт. Ойле исе — ёкъ, фена олур... Не хыярнынъ шейи...

Бекир эеджанлана, тутукълана ве кызара эди.

— Къадынны эркекке кыяс этме... Аллах эркекни яраткъанда, онъа кокке, къадынъа исе — ерге бакъмагъа эмир этти... Дюнъада эр шей ойле: эйиси — эркек, бетери — къадын. Яз — эркек, кыш — къадын... Кунъ — кене эркек, гедже — къадын... Аллах буны нафиле буюрмагъан да... Не хыярнынъ шейи...

Ве о, Аллахнынъ икметине юрегинден тааджипленип, къолларыны ача, козьлери йылтырай эди. Мусафирлер куле. Бир тек Мустафа эфенди шишкендир. Олмайджакъ бир ыргъатнынъ, фукъаре мешкан огъланынынъ оларнынъ, озюнен бир адамларнынъ субетине киби, къошулгъанына ачувлана эди. Апансыздан саатыны чыкъарып, косътеклерини чынълатты.

— Ой-ой! — чыйкъылдады о. — Ханымларым беклей... Мария Петровна ве Ольга Ивановна... Ха-ха!.. *Adieu, messieurs!*⁶

Фесиндеки пускуль салланды, косътеклери чынъылдады, чубар елеги липильдеди ве эфенди къапынынъ артында гъайып олды.

— О маймунны неге чагъырдынъ? — чорланды Джаферге Рустем.

— Оны чагъыргъан ким? Озю тыкъылды, эр ерге ве даима олгъаны киби. О да медениетни тюшюне эмиш.

Эфендининъ кеткенинден сонъ эр кес раат нефес чыкъарды. Бекир биле джесаретленип куръсюге отургъан эди. Субет сербестче алып барылды. Деликъанлы ве илерилеген Рустемнинъ джесюр нуткъу эр кесни кыбырдаткъан эди. Бекир бойле гуняхлы, терс лафларны ильк сефер эшитип, оларгъа шаша эди. Къоруна, эшек киби инат, сёзюнде тура, ве дерсинъ дивар киби къавий диннинъ темеллери янъы сёз алтында чатлап башлагъанда, аз къала агълайджакъ эди. Бу онынъ акълына

⁶ *Adieu, messieurs!* (*френк*) — Сагълыкънен къалынъыз, бейлер!

ятмай эди. Козьлери нахиф гьадаптан яна, къулакълары исе ал къабурчакълар киби йылтырай эди.

Мусафирлер кеч дагъылды, Рустемнен Джафер исе лаф этмеге девам эте эди. Рустем къасеветлене. Онъа мектепнинъ аля даа берильмемеси не демек? Койде, кой эалиси арасында чалышаджакъ эди, шимди исе вакътыны джойып, къавеханеде чалышмагъа меджбур. Медреседе он эки йыл софта олып окъугъаны къаве къоймакъ ичюн дегиль эди де.

Субетлерини битиргенде чабакъларына энди къызыл шефакъ кирген эди. Ятмагъа энди аджет ёкъ эди. Рустем башыны тазертмек ичюн тышары чыкъты, оны кунешнинъ ильк нурлары къаршылады. Вадийде ал кираметли денъиз киби далгъалангъан Багъчасарай юкълай эди. Аля мавы къайсылар без диварларда юкъусырай, кунеш шавлелерине баткъан минарелер орманы исе мумин рухлар киби кокке узана эди. Орталыкъ даа чым-чырт эди. Лякин мына минарелерде, бири-бири артындан, без къллелернинъ къара джинлери киби муэззинлер пейда олып башлагъан ве кълларыны къллакъларына котерип, сукютни аджыныкълы йырлавынен уяндыра эди. Юкъулы шеэрнинъ узеринде гуняхкярларнынъ веда аизары киби мутхиш макъам таркъала ве аля джансыз ве сувукъ чубар къаяларда янгъырай эди...

Кунеш де чыкъа эди.

* * *

Спектакль не исе саналаштырылгъан эди. Джафернинъ, шеэрни долашып, санагъа келишеджек бина къыдыргъаны бошуна чыкъты, тапалмады. Бирлери, шу телюкели гъаеден сакъынып, ред эте, дигерлернинъ биналары тар ве эльверишсиз эди. Джафер тахталарны сатын алып, сананы озъ багъчасында къоймагъа меджбур олды. Ич кимсенинъ тахмин этмейджеги къадар чокъ адам топлангъан эди. Эснафчы, ишчи, туджджарлар, Рустемнинъ джесарети, гунях ве ахлякъ бозукълыгъынынъ не ергедже барып етеджегини озъ козьлеринен корьмеге истеген хаджылар биле кельген эди.

Эртеси куню Багъчасарай къайнады. Бутюн къавехане, тюкянарда, сокъакъларда биле ялынъыз Рустем акъкъында лафлар эшитиле. Юзьлердже диндар онынъ адыны текрарлай, айтып бере, теэссурат пайлаша, такбих эте эди. Пьесада халкънынъ джаиль истисмарджысы, ислям рухуны толусынен анъламагъан ве ялынъыз озъ «зекаты» — «десятина»сыны къайгъырып юрьген молла мезекленген эди. Эр кес онынъ сымасында шеэрнинъ нуфузлы молласы Ибрагимни таныды. Пьесанынъ, айры адиселерининъ мундериджеси агъыз-агъыздан айтыла, денъиштириле, кенъишлене ве эфсанеге чевириле эди. Хаджылар тиш гъыджырдай эди. Олмайджакъ шей! О пис эсерде диндар ана-бабасынынъ къызы, Мухаммеднинъ эски адетлери ве шериятыны унутып, эр ерде утанмадан юзю ачыкъ юре, акъларыны мудафаа эте, тасильге ынтыла ве сонъунда бабасыны мезаргъа кирсете. Ойнашы исе халкъыны исъянгъа котере. Бу сефааттыр да энди! Муминлернинъ джумлесинден явурларны этеджек ола! Озю явур ве бейнамаздыр!.. Эр кес къартлыгъында огълунынъ бойле маскъарылыкъкъа огърагъаныны корьген молла Смаилни аджый эди.

Юваш Абибулланы танымакъ зор. Дёрт бир якъта инсанларны къызыштырып юре. Муминлерни джыя ве Рустемнинъ ольдюрильмеси биле гунях сайылмайджагъыны айта эди. Халкъ ольгендже, бир джан ольсин.

Анджакъ генчлернинъ чокъусы айран къала ве дуйгъулары тесиринде джоша эди. Такъым-такъым корюше ве бахис эте эдилер. Къарт ве диндар адамлар оларгъа фена козь къысып бакъа эди.

Рустемнинъ спектакльден сонъ айткъаны яшларгъа адден ашыр тесир этти. Нуткъунда Рустем мусульманларнынъ вазиятини, оларнынъ кериде къалгъаныны ве джаиль олгъаныны къайд эткен ве оларны тасильге, Авропа медениетине къошулмагъа чагъыргъан эди. Янъы, корюльмеген бир шей, инсанлар бунынъ акъкъында тюшонсе ве арзу этсе де, кимсеге бильдирмеден эте эди. Шимди исе бу фикирлер алем-ашкъаре, къызгын суретте ве ишанч иле айтылып, кучлю дарбе киби олды. Эртеси куню Рустем онынъ къолларыны сыкъкъан,

омузларындан чеккелеген, оны макътагъан ве китап сорагъан янгы танышларнынъ заптына огърай.

Адеттен тыш вакъиалар акъкъында ошеклер Меръемнинъ къуллагъына да барып ете. Бабасынынъ окесинден, мыдырдысы, айры ибарелеринден Рустемнинъ башына бир бея тапкъаныны аңлагъан эди. Амма не беясы? Одасында табангъа яйдырылгъан кийиз килиминде отуруп, бу суаль узеринде баш ёра, раат-раат тикип оламай эди. Юреги о къадар раатсыз олгъанда тюрлю чечек нагъышламагъа пек зор ве джан сыкъыджыдыр. Пармакълыкълар арасындан басыкъ эвчикке ярыкъ кире, дивардаки къумачларда липильдей ве ялынъыз сингирине тие эди. Анда, диварларнынъ артында, кунеш ярыгъыны сачкъан ерлерде, азатлыкъта, Рустемнен не олгъаныны эр кес биле ве бир тек о, йигитнинъ энъ якъын инсаны, бу эски къафесте къайгъылы тюшюнджелеринен омюр-кунюни ашай эди.

Меръем тааджиплене. Рустемнен таныш олгъанындан эвель бу кучюк эвчик онъа ич бир вакъыт ойле тар кельмей эди. Эр ер гузель ве кениш корюне, бу диваралар арасында, тар азбарда, озюни исси ювада киби ис эте эди. Азбарларында эр кунъ салкъынчыкъ тура, юзюм япракълары арасындан мавы кок бакъа ве чешме суву шырылдай эди. Ташлар арасында гуръ оськен чечеклернен сабадан акъшамгъадже огъраша биле эди ве бугунъ оны бу юксек беяз диварларнынъ артындан озюне джелъп эткен дюньяны, билинмеген омрюни ич те сагъынмай эди. Анасы онынъ шимдики алыны билсе, къызынынъ юрегине, сачларына артыкъ назарлыкъларны орьмегени себебинден, къара рухнынъ, яни джиннинъ киргенини айтыр эди, гъалиба. Эвельден о бахтлы эди. Озь токъума тезьяларыны, оларнынъ тюбюнден чыкъкъан аджайип орьнекли узун дуварбезлерини бегене, килим ве эски юнъ токъумасы яйдырылгъан, тюрк сетлеринде тизильген ястыкъларнен донатылгъан тена исси ювасындан мемнюн эди. Богъдай данечиклерине учушкъан торгъайчыкълар киби чивильдешип отургъан шень джаирелерини севе эди. Бу эр шей кериде къалгъан. Тезьялары оксюз тура, эви зиндан киби, шень достлары исе

— бош ве джайл корюне эди. Озь лафлары ве китапларынен Рустем онынъ джанына бир урлукъ сачкъан, ве о шимди терек къадар осип, эфкяр чечегини ачкъан, янъы арзу ве тюшюндже берекетини берген, Мерьем эр шейни бильмеге истей эди. Инсанларнынъ насыл яшагъаныны, не тюшюнгенини, истегенини, дюньяда олгъан дияр, терек, айванларны, айнынъ Ер этрафында насыл айлангъаныны бильмеге истей эди. Буны онъа Рустемден гъайры кимсе айтмаз эди. Пенджерелеринден пармакълыкъларны алып ташлайджакъ, диварларны девиреджек ве оны ачыкъ дюньягъа чыкъараджакъ бир тек о эди. Онъа кунешке узангъан чечек киби ынтыла эди. Ве шимди эп индемез бабасы биле Рустемнинъ адыны къаргъаса ве гедже киби сонукъ юрьсе, демек, севгилиси джиддий бир маджерагъа огърагъандыр.

Мерьем ишини четке къойды. Одасында ава тыныкъ, нефес алмагъа зор, алчакъ таван баса эди. Мерьем болдурды, пуллу ал фесини тюзетип, азбаргъа чыкъты. Не этеджегини, Рустем акъкъында хаберни насыл аладжагъыны бильмей эди. Бир ерлерге барсынмы? Бельки, анасындан сорасын? Ёкъ, анасы шимди аш пишире ве эвдекилернинъ кедер эткенини севмей, эм онъа мураджаат этмеге де онъайтсыздыр. Бир якъкъа барсынмы?..

Шу арада, белли бир макъсады олмадан, таш тешельген азбарыны долаша, къафесте киби, не этеджегини бильмейип. Баре Айшени корип, мектюп ёлласа. Айше де сокъакъларда чапкъалайдыр, оны тапмагъа зор. Апансыздан ёлкяпы къабылды. Абибулла къайттымы? Я бабасы?

— Кимсинъиз? — деп сорады Мерьем.

— Мерьем, эвдесинъми?

— А! Шерфе, сенсинъ! — къуванып, Мерьем кызы аркъадашыны къаршыламагъа чапты. О, бир шейлерни эшиткендир, бельки!..

Хаялет киби беззларгъа сарылгъан Шерфе азбаргъа чапып кирди ве чезильмеге башлады. Къозакътан уриетке чыкъкъан кобелек киби фереджеден дюльбер къара козюлю кызы корю-

нип кульди. Сюръме къашлары ве ал янакълары тезатында тишлери инджи киби йылырай эди.

— Сонъ, не? Не?.. Рустемни кульгенимде манъа эп кыза эдинъ, шимди не олды, ал да бакъ... Сонъ?!..

Меръемнинъ чырайы къачты.

— Не олды я?

— Анам Рустемге бармагъанымдан шимди бир къувана, бир къувана... Гузель олды, дей... Ах, не де дюльбер чечеклер!.. Оларны къайдан алдынъ? Бабам омюр бою бойле бир шей коръмегенини дей... Эльбезни нагъышлап битирдинъми? Билесинъми, мен оны коръдим...

— Кимни?

— Мени нишанлайджакъ адамны. Чокъ къою ве дюльбер багъчасы бар экен. Бабама кельди, мен де пенджеренден бир козь ташладым. Семиз, узун мыйыкълы... Койден. Мен де истемейим, догърусы... Узакъ.

— Я о бири не... Рустем?

— Ах, Рустем!.. Ха-ха!.. Билесинъми, Джафернен экиси тахтадан къулюбе къурдылар... тютюн къурутыла да, ойле бир шей... Адамларны чагъырдылар — баягъы адамны — ве аш бермедилер. Ха-ха!.. Динъле, иште... Джафернинъ сачы агъарды, молла олды... Али де онынъ кызына кийинди ве, гъалиба, фереджени киймеге унуткъандыр... Ойле де, юзю ачыкъ, инсанлар огюне чыкъты... Джафер дей: «Къапат юзюнъни», Али исе: «Истемейим» дей. Эльбет, не де олса о кыыз дегиль, огълан эди де. Джафер ачувлана, Али исе агълай... Рустем Халильге атлады ве дегди оны... ха-ха!..

— Не? Дегдими? — деп къычырды Меръем.

— Пек дегиль, гъалиба, эртеси куню адам сокъакъта корюнди. Сап-сагълам юре эди... Ольдюрмеди...

Меръемнинъ джаны раат олды. Молла ве буюклернинъ Рустемге кыызганы даа о къадар фена дегиль. Башына бир шей кельмесин, етер.

Шерфе девам этти:

— Сонъунда Рустем кене Рустем олды ве инсанларны явур олмагъа, Мухаммедни акъылдан чыкъармагъа ве домуз этини ашамагъа чагъырды...

— Домуз этини ашамагъамы?

— Э... ха-ха!..

Меръем инанмай эди. Бу энди керчектен де олмайджакъ бир шей. Амма, не исе, Аллахкъа шукюр, бея о къадар да буюк дегиль. Къызлар чешме янында отурды ве, онынъ яваш йырларыны динълеп, Шерфенинъ джеплеринде эр вакъыт бол-бол ташыгъан татлыларыны ашай эди.

— Шерфе!

— Не, Меръем?

— Бизим, къадынларнынъ, эвлерде къафестеки къушлар киби яшагъанымызны ич тюшюнмей эдинъми?

— Ёкъ. Я не?

— Эр кес бизим киби яшамай. Кенъ дюнья, онда муминден чокъ явур яшай. Оларда къадын сербесттир, къайда истесе — бара, кимнен истесе — лаф эте...

— Олар явурлар да, биз исе муминлермиз...

— Олар да Аллахкъа инана. Оларда къадын эм джамиге бара... эм окъуй биле... Сен окъумагъа, эр шейни бильмеге, эр шейни коръмеге истемез эдинъми?..

— Ха-ха! Мен уфакъ олгъанда энди окъудым. Етер.

— Мектепте олгъан илим киби дегильдир... Мен кимерде отурам ве ойлайым... Мына бу чешме сувунынъ акъкъаныны динълейим... уфакъ акъымчыгъы узакъ бир ерлерден, шеэр, тарла, орманлардан кече... ойле шень, джанлы ве чешит мемлекет, чешит инсанлары коре, кунешнинъ гедже къайда къонгъаныны ве айнынъ къайдан чыкъкъаныны биле... Бир акъым олмагъа истер эдим...

— Ха-ха! Ошлусынъ! Мен Багъчасарайны бегенем.

— Билесинъми, елни пахыллайым. Чабик чапкъаны, сельбилеримизни майыштыргъаны, ер узеринде учкъаны ве тюркюлерини йырлагъаныны корьгенимде, тюшюнем: неден ель дегилим...

— Ха-ха! Ель! Ёллардан тек тоз котере... Джанынъ сыкъыла, ондан башынъа чешит фикирлер кире. Эвинъде къалдынъ... достларынъны унуттынъ. Не ичюн кельмейсинъ? Кель... Бир арада олгъанымыз чокъкъа сюръмез, бельки. Мени о мыйыкълы адамгъа, къойларнынъ саибине, берирлер, гъалиба... Ха-ха!..

— Не?

— Багъчасарайны сагъынаджагъым. Мында шенъленем, достларым мында... Ах, Умининъ озюне тиккен антерлерини коръмединъ...

Шерфе джошты ве нохут киби тасырдап башлады. Кулькюси богъазында чанъчыкълар киби чынъланды. Бир дакъкъада о къадар шей тасырдады ки, Меръем биле айткъанларыны бир арагъа зорнен топлап олды.

Шерфе Меръемнинъ дикъкъатыны биле джелъп этти. Сонъунда эвине кетеджек олды. Фереджесини алып, ичине сарылды. Беяз кетен астындан тек козьлери йылтырай эди.

Бир озю къалгъан Меръем мектюп язмагъа башлады. Гъаеси пек хавфсыз олмаса да, шимди там вакъты: эркеклер эвде ёкъ, анасы исе аш пишире. Меръем софанынъ тюбюнден мерекеп савуты ве кягъыт парчачыгъыны чыкъарып, язмагъа отурды. Пармакълары онъа пек итаат этмей, сёзлер кягъыгъта кыыскачлар киби дагъыла эди.

«Аллах сени къуваңдырсын ве беядан къуртарсын, — деп яза эди Меръем. — Рустем, манъа узун вакъыт язмайып, мени зерре къадар аджымайсынъ. Сенинъ иле не олгъаныны бильмеден пек къасевет эте эдим. Бир тек «бейнамаз» эшитем, себебини исе — бильмейим. Бутунъ ельдермен Шерфе манъа эр шейни анълатты, озъ козюмнен коръмегенимден кейфим пек бозула. Факъат домуз этини ашамагъа тевсие эткенинъ догърумы, бильмейим. Домуз — пис айваңдыр, оны ич бир вакъыт ашамаз эдим. Адамны ольдюрмегенинъ ичюн де Аллахкъа чокъ шукюр. Сени пек ачуватса керек, амма не де олса, урмагъа керекмей. Меним башым исе кене беяда. Къоркъма, бея буюк дегиль. Анам китапларынъны окъугъанымны корип, бабама шикъяет этти. Бабам да сачымда назарлыкъларны

ташымагъа истемегеним ичюн манъа чокътан къызгъын эди. Пек ачувланды, атта котекледи мени. Китапларны алмады, сакъладым. Энди мерекеп савутыны да эйидже сакълайым...»

Бир тасырды... адымлар эшитильди... Мерьем нагъышлагъан безини алып мектюбининъ устюне къойды. Козълери ирилешти... Кене сукюнет. О, гъалиба, пенджерелер янындан кечкен адамлардан бири эди.

«Тюневин пек къувандым, — девам этти о. — Абибулла кягъытта шекер кетирди. О парчачыкъны алып окъудым. Къызымыз, Бедрие ханымнынъ, буюк бир мектепте окъугъаны язылгъан эди. Онынъ къадар ич бир вакъыт бахтлы олмасам да, частына къувандым. Арамызда да акъыллы къадынлар олсун. Ондан башкъа бир шей анъламадым. Къызлар ичюн язылмагъаны корюнип тура...»

— Мерьем!..

Мерьем къоркъты. Сылакъ языны алып багърына басты. Анасы чагъыра. Язы такъымыны чабик сет тюбуне тыкъты ве одасындан атылып чыкъты. Бираздан къайтты. Бурюшкен мектюбини чыкъарып, девам этти:

«Рустем, бу ерлернинъ манъа не къадар тар, не къадар тынчыкъ кельгенини бир бильсенъ! Огълан дегиль, къыз олгъаным ичюн мында ич кимсеге керекмейим. Бабам бир тек озъ Абибулласыны биле, ялынгъыз кычыраджагъы кельгенде, мени хатырлай. Анам мени тездже акъайгъа бермеге арзу эте. Кель, Рустем, ал мени. Я да айт, озюм сангъа келейим. Энди не айткъанымны да бильмейим... Сагълыкънен къал. Мерьеминъ сенинъ ичюн Аллахкъа дуа эте».

* * *

Къавехане рыкъма-рыкъ толу. Артынадже ачылгъан пенджерелер къаранлыкъта шенъ парылдай эди. Улелернинъ къыр мавы тютюни пенджерелерден тышары чыкъа ве ярыкълата, булут киби асыла эди. Къарышыкъ гурюльти, фильджанларнынъ жангъырдысы, беяз сарыкълар ве къавенинъ кескин къокъусы. Мусафирлернинъ садалы кулъкюси, терли юзълери, улелердеки атешчиклер ве теллернинъ чынъыл-

дысы — эр шей къарыша эди. Оюнджыларнынъ каролары масаларгъа урула, къара оджакътан бакъыр къазан йылтырай, джам ресимлер — шенъ Мекке, салтанатлы Медине ве мутешем Истанбул — диварлардан атешчиклеринен ойнай эди. Нешели сантыр чала ве ханени теллерининъ чынълавынен толдура эди. Къавехане гедже къаранлыгъында балабан фенер киби йылтырай, огъул киби вызылдай эди. Тюзгюн эндамлы Бекир, кольмегининъ енълерини тирсеклерине къадар тиреп, фесини башынынъ тёпесине йылыштырып, теллерге бар ихлясынен ура экен, оны чагъыргъанларны биле эшитмей эди. Рустем мусафирлерге къавени энди озю къоя эди.

Аякъларыны алчакъ сетлерге къойып, янларына ястыкъларны алып, урьметли хаджылар улелерини зевкънен иче эди. Олю киби агъаргъан къарт Сулейман козьлерини кымып отура. Кошеде Абибулла къаве иче. Яшлар зар ата ве шакъылдап куле. Бекир исе чала эди. Теллерни ура, тарта, аякъларынен тапырдата, башыны саллай, козьлерини юма — ве мейва я да бакъла фияты акъкъында маишет лафлары рефакъатында индже сеси яре, юрек аджысы, козьаш чешмелери, къызларнынъ индже орьме сачлары акъкъында йырлай эди.

Ах, о гузеллер!
Яй киби къашлар,
Кирпиклери окъ ата,
Акъ коксю тюкян ачкъан,
Янакълары бал сата...

— Ха-ха! — шакъылдап куле эди яшлар, атта тишсиз хаджылар да акъ сакъалларына тебессюмлерини сакълай эди.

Рустем бахтлы эди. Меръем онынъ иле дюнья уджуна бармагъа азыр олгъаныны язды. Мектепни ачса эгер, оны бирден о джеэннемден къуртарыр. Бахтлы оладжакълар. Сетлерде ун чуваллары киби агъыр ве арекетсиз отургъан о семиз хаджыларгъа хызмет этмекни быракъыр. Севимли ишинен огърашаджакъ — янғы несильни янғы аяткъа азырлайджакъ.

Шимди исе уфакъ фильджанчыкъларны чевикликнен таркъата ве мусафирлер арасында сармашыкъ киби айлана. Мында бир шей айта, анда куле, бир дакъкъагъа такъымгъа къошула ве кене къаве пишире эди.

Генчлер айры зюмреге топланды. Анда кеченлерде олгъан спектакль музакере этиле. Бир кой шегирди озь молласыны хатырлады. О молла Багъчасарайда олгъаныны эшитип, ойле къоркъты ки, десятинаны алмагъа биле вазгечти. Ачлыкътан ольмесин энди.

— Рустем, молла ачтан ольсе, къабаат сенде оладжакъ! — деп къычыра эди онъа яшлар.

— Эйе! Бир молла ольсе, дюнья батмаз!..

— Балаларыны о ашатаджакъ...

— Ха-ха! — куле эди яшлар.

— Бугунь олмаса да, къыямет куню джевабыны берир, — гыйчылдады Сулейман. — О! О вакъыт бору чалыныр ве Аллах китабыны сол элине туттырыр!..

Ве яшларгъа серт назар ташлады. Абибулла янындакилерге муджизе акъкъында икяе эте эди. Акъчиль чырайы ай ярыгъында киби парылдай, анъувдан козьлери яна эди.

Сувукъ ель эсти. Къальплерни къоркъу сарды... Аллахнынъ меджалы коклерден энди... безз ёргъанны котерди ве сакъат аякъларына турды...

— Тц-тц — муминлер шартлата ве сарыкъларыны мазлум-мазлум саллай эди.

— Лафынъызынынъ тузуны къачырмагъа мусааде этинъыз, — деп незакетнен мураджаат этти онъа яшлар такъымындан бир генч. — Муджизе, дейсинъыз. Дюньяда энди къач йылдыр яшайым, амма муджизе корьмедим... Арамыздан да кимсе муджизе акъкъында эшитмеди. Ёкъса оны тек дервишлер коре биле?

— Худжур шей, — джевап берди Абибулла. — Муджизеге инанмагъан мусульман олурмы? Мухаммед айны аламашкъаре экиге больмедими? Пейгъамбер кесерткилернен лаф этмей эдими? Ёкъса пиширильген къойчыкъ онъа чанакътан хитап этмедими?

— Э-э! Бу эр шей не вакъыт эди! Шимди заман башкъа. Муджизелер не ичюндир олмай.

— Аллахнынъ эр шейге кучю бар...

— Аллаху экбер! — кокюс кечирди Сулейман.

Къалгъанлар да субеттен меракъланмагъа башлады. Эсли башлыларнынъ козьлери тютюн булутында парылдай, турушлары да санки арекетке кельген эди. Яшлар кулюше эди. Бекир биле сантырны ташлап, балабан къулакъларыны тырпайды.

— Эй, сиз, явурлар! — сесленди Абибулла. — Чюрюк алмалар киби бозулып, даа муджизе истейсинъизми? Кяфир, явурларнен бирлеше... оларнынъ адетлери ве фикирлерини менимсейсинъиз... Олардан айры тургъанда, Пейгъамбернинъ изинден кеткенде, биз кучлю эдик... Эй муминлер, деди Пейгъамбер, тек озъара бирлешинъ... Сиз кяфирлерни севесинъиз, олар исе сизни севмей... Кендинъизни эйи ис эткенинъизде, оларнынъ кейфи бозула. Алынъыз фена олса, олар къувана...

— Ялан, олар улу халкъ, бизден де кучлю, чюнки акъыллары даа кескин, хурафтлары даа аз... Кениш бильгилер... Олардан четленмеге етер артыкъ, эллеринде олгъан бутюн эйи шейлерни менимсемек керекмиз... Заман денъишти...

Бугъа киби къоджаман бир мумин софрадан турды, тырашлы башына къалпагъыны такъып, улесини масагъа урды.

— Мен исе — шефаат, дейим! — багъырды о бутюн къавеханеге. Сиз ракъы ичесинъиз... Аллахны унутынъыз... джамилер бош...

Козьлери патлап чыкъаджакъ эди, юзюни де къан басты. Эр кес телаш ичинде эди. Хаджыларнынъ олю эндаллары сетлерде къыбырдады, улелерини ичмеге токътадылар. Яшлар чорлана. Эр кес къычыра эди.

— Джаильсинъиз... молла ве дервишлеринъиз! — багъыра эди олар.

— Сиз исе явурларсынъыз!..

— Сиз халкъны зульметте тутасынъыз, биз исе инкишаф этмеге истеймиз...

— Токътанъыз, токътанъыз! Сорайджагъым бар! — деп кыбычрды генчлерден бири. Индже мыйыкларыны кыбырдатты ве айнеджиликнен козюни кымды. — Хырсызлыкънынъ сонъу дервишликтир дегени догъруму?

Кулькю кьопты... Бекир чыйкылдап, шап этип санларына урды.

— Не хыярнынъ шейи...

Хаджылар чорланды. Абибулланынъ эллери титрей, акъ дудаклары да сессиз кыбырдай эди.

— Токътанъыз, токътанъыз, къавгъа этменъиз! Эйиси, сизге бир икяе анълатайым, — деди Рустем.

— Анълат! Анълат!..

Шамата бирден тынды. Масал динълемеге эр кес севе эди. Тургъан киши кене ерине кечти. Савут жыныгылдады, къаве ютум-ютум ичильди ве улелерден тютюм чыкъарылып, тавангъа узанды. Меккенен Мединенинъ атешчиклери ойнашмагъа башлады. Догърусы, хаджылар даа окели; ачув алеви козьлеринде сёнмеген эди. Сонъ, о гуняхкяр не анълатаджакъ? Бири Рустемге куръсю узатты. Отурды, мыйыкларыны окъалады, фесини тюзетти ве яваштан салланып, икяесини башлады:

— Динъленъиз... Узакъ заманларда, адамлар масаларны акыкът деп бильгенде, девелер пире олгъанда, къаплы бакъа ве бакъалар кокте учкъанда, минарелер исе сув ичмек ичюн озенлерге эгильгенде, Анадолуда бир шейх яшай экен. Кунълерден бир кунъ узакъларда япылмасы керек олгъан бир иши чыкъа экен. Озюне къарт дервишини чагъыра, онъа севимли эшегини берип, шойле буюра: «Кет, къардашым». Дервиш кете ве чокъ кечмеден сахрагъа келип ете. Ёл бою кетер экен, эшекни бакъув ёлларыны тюшюне. О эшек шейхнинъ севимли эшегидир де. Арыкъласа я ёлда такъатындан тюшсе, шейх ачувланыр. Иште, дервиш озюнинъ ашайджакъ-ичеджегини эшекке бере. Тулуптан ичире, ашата, аджый. Къумлар терен олгъан ерлерде, эшектен эне, джаяв кете. Эшек тарсыкъмасын деп, онен лаф эте. Эр алда шейхнен севимли эшегини мемнюн этмек чаресини тюшюне. Озюни аджы-

май. Гедже хурма тереги тюбюнде тура, юкяламай — эшекни кьаравуллай. Эп оны кьайгыра эди кьарт. Амма не кьадар бакъса, бакъсын, не кьадар тырышса, тырышсын — такьдир деген шей: эшек, сахрада такьаттан тюшип, оле. Аякларыны узатып, тишлерини сырытып, сары кьум устюнде ята, тюкю кьарны да — дагъ киби. Дервиш янында отурып агълай: шейхе энди насыл корюнейим? Онъа не айтайым? Эшекни тувгъан бабам, балам киби бакъмадыммы, ичирмедим, ашатмадым, аджымадыммы? Шейх инанмаз, кьабаат сенде, дер. Керчектен, гузель эшечик эди, адамлыкълы, мазлум, итаатлы. Айванчыккъа языкъ, кьардашымны киби аджыйым. Теселли тапмайып агълай дервиш, сары кьумгъа козьаш тёке, зар чеке. Ашамай, ичмей, эглендже кьыдырмай. Гедже олды. Ири-ири йылдызлар чыкты, кьум йылтырай, кумюш киби, иракъта беяз кьырлар корюнип тура... Дервиш уютсиз алда кьум устюнде отура, янында исе пис видждан киби, эшекнинъ наашы кьарара. Кунеш чыкъа, кунъ келе. Дервиш энди япыладжакъ бир шей олмагъаныны анълай, оладжакъы олгъан. Чукъур кьаза, эшекни ичине кьоя, устюнден кьум сепе, мезарнынъ янында отурып агълай. Агълай ве сыджакъ кьумгъа тёкюльген козьашларыны тутып оламай. Бираздан янындан насылдыр бир керван кече. Девелер окюре, кьум булуты уча, орькечлер саллана. Атаман сахрада кьара бир шейнинъ олгъаныны корип, керваныны токътата. Якълашса, не корьсин, акъ сакъаллы дервиш тазе мезар узеринде отурып агълай. Селямлашты. «Неден ойле унькюр-унькюр агълайсынъ, кьарт?» — сорай. «Насыл агъламайым, эфенди, насыл озюмни ашамайым... Ольди... Даа тюневин сагъ эди, сагълам, шимди исе ерге комюлип ята...». Инсан сеси юрегинден даа мамюр козьашларыны сыккъаны себебинден дервиш зияде агълап башлады. «Агълама, Аллахнынъ кьулу... сабыр эт. Тирилернинъ такъдири бирдир, сонъ-сонъунда — олюм...», — тынчландыра атаман. Кервандан туджджарлар якълашты, кьартнынъ кедерини пайлашты, шефкъатлы сёзлер айтты, сонъунда мезарнынъ узеринде дуа окъуды, кими тазе мезар-

гъа акъча ташлады, кими къарткъа отъмек берди — ве ёлуна девам эттилер. Дервиш отургъан еринде къалды, эфкъярлы, теселлисиз, шейхке насыл къайтаджагыны, эшекнинъ бахтсыз такъдири акъкъында насыл хабер этеджегини бильмей. Энди экинджи керван да келе. Не олды, деп сорайлар. «Ах, джыйдым... — джевап бере дервиш. Устюне бутунъ къум септим...» Къолунен тазе мезаргъа косътере, — козьашлары ве языкъсынувы артындан энди бир шей айтып оламай...

Рустем икяесине бир ара берип, динълейиджилерге бакъты. Эр кес дикъкъат ве меракъ иле динълей эди. Фильджанларда къара къаве сувуй, тютюннинъ мавы къынлары улелерден яваш-яваш котериле, оджакъта кульнинъ чал шапкеси астында къор гизленген эди. Бекирнинъ козьлери эки комюрчик киби яна, къырмызы къулакълары кунъдогъуштаки ай киби парылдай эди.

— Демек, — девам этти Рустем, — бирлернинъ мезарнынъ устюне баягъы акъча къалдыргъаныны корип, булар да озъ пайыны къошты. Къарткъа аш бердилер, бири, заваллы дервиш сахрада намазындан эвель эллерини ювып олсун деп, безини къалдырды ве ёлларына девам эттилер. Дервиш исе къалды. Бир кунъ, эки кунъ матем тутып, бираз тынчланды ве эсли башында чешит-тюрлю ойларны айландырмагъа башлады. Шейхке къайтмагъа аджет бармы? Ненен къайтсын да? Ишни беджермеди, эшекни гъайып этти... Шейхни ялынъыз ачувлатыр. Мында къалса, даа да догъру олмазмы? Мында ишлер яхшы кете. Акъча берелер, аш къалдыралар. Яшап олур. Шейх онынъ ёл адаштыргъаныны ве гъайып олгъаныны тюшюнсин. Дервиш тюшюнди, тюшюнди — ве нетиджеде къалды. Шу арада эмиш-демишлер таркъалмагъа башлай, сахрада азизнинъ мезары узеринде заваллы дервиш отура да, кедеринден агълай, о мезарнен янъы эрен исе буюк муджизелер ярата эмиш. Зайыфларгъа сагълыкъ къайтара, эфкъярлыларны тынчландыра, олюерни биле тирильте. Адамлар дёрт бир якътан келип башлады, эшекнинъ мезары узеринде дуалар окъула ве акъикъатен муджизелер ола экен. Дервиш дюнья къадар

акъча топлагъан ве зенгинлешкен. Мезарнынъ устюнде шаане дюрбе къурды, мезаргъа паалы къадифе тѣшеди. А дегендже, озю де белли шейх олгъан, текие ачкъан, дервишлерни къабул этип, анавы терк этильген шейхинден де зияде белли олгъан...

Рустем токътамакъ зорунда къалды. Хаджыларнынъ олю эндамлары къыбырдады; къавеханеде насылдыр бир ифадесиз гурюльти яйылды. Улелер баджа киби тютеди, къара козьлер исе къуртча алевленди.

Амма башлагъан олса, сонъуна чыкъмакъ керектир. Рустем девам этти:

— Шу арадан бир къач йыл кечти. Мына, йыллар эвельси эшеги ве дервишини джойгъан къарт шейх ёлгъа чыкъа. Ихтияр, ап-акътыр. Этрафында адий дервишлер келе. Не корьсин, сахрада текие ве салтанатлы дюрбе тура. Шейх къардашында ял аладжакъ ве эвлиянынъ мезарына теменна этеджек олгъан. Керваныны чевирди, дюрбеге кирип селямлашты, мезаргъа теменна этти, апансыздан бакъса, огюнде бир вакъытлары ёлда гъайып олгъан дервиши тура. «Мында не ишинъ бар? — шашты о. — Мангъа не ичюн къайтмадынъ?» «Ах неджип шейхим, сангъа эр шейни анълатырым, мында олмасын, буюр, мусафирим ол». Озюне кирсетти, тѣрге отуртты ве эр шейни олгъаны киби анълатты. Эшекнинъ ёл бою олыгенини, озюнинъ къасевет эткенини ве эвге къайтмакътан къоркъкъаныны, инсанларнынъ акъча ташлагъаны ве мезарнынъ узеринде дуа окъутгъаныны. «Оларгъа шу мезарда эшегинъни джыйгъанымны айтмагъа унуткъаным. Амма акъча берип башлагъанларында, берсинлер, дедим... Меним исе бир кунъ сангъа эдиелернен келип, тѣвбе этмек ниетим бар эди. Амма мени чекиштирген шей: сангъа инсанларнынъ эшек мезарында дуа эткенини насыл айтаджакъ эдим?» — дервиш аз къалды агълайджакъ эди. О вакъыт шейх акъ сакъалына кулюмсиреди, элини дервишнинъ эли устюне къойды, къулагъына якъынлашып, яваштан деди: «Къасевет этме, къардашым, бизим мешур дюрбемиз бар да, иште, шуны биль ки, анда бу эшегимизнинъ дедеси джыйылгъан».

— Ха-ха-ха! — яшлар шакъылдап кульмеге башлады. Амма о кулькюге кок гудюрдиси киби явуз бир дамбырды кирген эди. Санки къавеханеде булутлар пейда олды. Савут бирден жынгъылдады, улелер масаларгъа урулды, юзьлер гъадаптан къыйышты. Къавеханенинъ сыджакъ авасында яман бир шей бар эди. Меккенен Мединенинъ атешчиклери биле къарарды. Ана-мына бир шей оладжакъ. Буны эр кес дуя эди.

Бугъа киби балабан, узун бойлу татар булунгъанларнынъ бетлеринден иддет берекетини джыяджакъ киби оларгъа козьлерини акъайтып бакъа эди. Сонъунда еринден атлады. Башындан къалпагыны чыкъарып, бар кучюнен ерге ташлады.

— Копек!

О къарыкъ богъазнынъ къычырувы умумий шакъылдап кулювни ве шаматаны орыткен эди. Рустем отургъан еринден турды.

— Не олгъан? Дингълемеге истемесенъ, дингълеме...

— Масалда олгъаныны ангълатты! — къычыра эди яшлар.

— Яланджы! Явур! Гуняхкяр! — хырылдай эди къартлар.

Эр кес котекни токътатмакъ ичюн элесленди. Амма кеч эди. Ачувлы ве хышымлангъан татар энди Рустемнинъ къаршысында тура эди. Къарпыз киби юварлакъ ве тырашлы башы эр кестен юкъарыда, омузларындаки дамарлары исе аркъан киби кергин ве къатты эди.

— Бабасынынъ эвинден къувулгъан явур! — къычыра эди татар. — Саф динимиз, азизлеримизни кульмеге базнанъ отъти!..

— Деф ол! — къычырды Рустем, къолларына куръсюни алып.

Башыны къан басты. Бундан сонъ олгъаныны энди тамамынен англамай эди. Тек котек ашагъаныны, озюнинъ де бирини котеклегенини биле эди. Этрафында ферят эшитмей, явуз козьлерни корьмей эди. Корь, сарош, бир тек енъмек арзусынен белясыны сатын ала эди.

— Пычакълашалар! Ольдюрелер! — кычыра эдилер къавеханеде ве о кычырувгъа сокъакътан адамлар чапып келе эди.

Ичери сыгъмагъа зор эди. Инсанлар сюрюсинден масалар чытырдай, джам зынъылдай эди. Бирлери дёгюшни токътатмагъа, дигерлери онъа къошулмагъа тырыша эди. Зорнен токътаттылар.

Сонукъ, джайылгъан Рустем чекишип тура эди. Къавеханен чыкъаджакъ эди. Бир къач адым атты, салланып, якъасыны тутты. Пармакъларындан къан акъты.

— Къан! Адам ольдюрильди! — деп кычырды бири.

Бекир Рустемнинъ козьлерине меракъ ве дешет иле бакъа эди.

— Эвге, тездже... — ялвара эди Рустем.

Фаэтонны чагъырмагъа чаптылар... Къара сокъакъларда айкъырув эшитильди... Копчеклер тасырдамагъа башлады... Кызыл пенджерелерден къаранлыкъкъа зий-чув уча, къавеханеде инсанлар янгын чыкъкъан киби фыкъырдай эди...

Кыйыш сокъакълардан фаэтон яваш-яваш Рустемни эвине алып кете эди. Эки тарафындан къаялар киби къара эвлер тура... Шеэр дегиль, къара, терен озен киби... Озен ортасында къайыкъ...беяз диреклер киби минарелер... далгъалар Рустемни саллай... оюнда киби сычрай, йылдызлар осе, гъайып ола... Худжур, аджайип... Тюшми, акъикъатмы? Рустем анълап оламай эди...

* * *

Адамлар Рустемни кетиргенде Джафер эвде дегиль эди. Бугунъ хошсуз бир хабер алгъан: Мустафа эфенди белли менбаларындан Рустемнинъ телюкели шахыс танылгъаны себебинден онъа мектепнинъ берильмейджегини билип, Джаферге бильдирди. Джафер пек эеджанланды ве, аркъадашынынъ кейфини бозмайып, онъа бу хаберни насыл этип бильдиреджегини тюшюнмек ичюн бираз озъ башына юрьмеге чыкъты. Эвге къайткъанда, ичери худжур арекет ве танымагъан адамларны корип, шашып къалды. Къапынынъ

янында чёкип отургъан Бекир Рустемнинъ ятагына эгилген мешур экимге къоркъу толу козьлеринен бакъа эди. Бир татар адамы одада чапкъалап, бир шейлер ташый, авуштыра эди. Не олды? Бекир бирден аякъларына турды ве тез-тез олгъаныны анълатмагъа башлады, эллерини саллай, тутула ве токътамадан озъ севимли «не хыярнынъ шейи» ибаресини текрарлай эди. Джафер айткъанларыны зар-зорнен анълады.

Къарай-эким ишини битирип, къувурчыкълары астындан зорнен корюнген сонукъ бетини Джаферге чевирди.

— Бир шей ёкъ, ёкъ, эки афтадан эвлене биле, Аллах башыны белядан сакъласын, сизде ойле дейлерми, — экиши шакъалашты эким, лякин дудакъларынынъ кошечиклери котерильмеди.

Тёшекте яткъан Рустем куле.

— Бирини къозгъаламасанъ, олмаз, — деген опыкесинен якълашты онъа сомур Джафер.

— Э, къулакъ асма! Экимнинъ айткъанына коре, пычакъ терен кирмеген. Бир шей ёкъ.

— Ах, Рустем! Валлахи, аферин! — чапып кельди янына Бекир. — Оны насыл ургъаныны коръсе эдинъ... Куръсюнен... башына...

Бекирнинъ козьлери севинчтен янды ве о, Джафернинъ башыны тешеджек киби къолларыны котерди.

Ят адамлар кетти, амма Бекирнен анълашып оламадылар: теке киби инатланды ве геджелемеге къалды. Босагъа янында топланып ятты ве, ярдымына ихтиядж олмагъанына бакъмадан, эр дакъкъа сескенип тура эди — юкъулы, къоркъкъан ве ееджанлангъан.

Рустем тедавийлене эди. Хурафат иле курешинде къазангъан ярасыны фахрий сайгъан шаматалы фааль аркъадашлары оны эп ёкълай эди. Къычыра, куле, орталыкъны сигар ичип бонъайта ве Рустемнинъ синъирине тие эдилер. Бекир эр бош дакъкъасындан файдалана ве хастагъа сокъакълардан топлагъан тазе хабер кетире, гизлиден динълеп эшиткен лафларны, тюкянджыларнынъ уфакъ аятларындан уфакъ адиселерни айтып бере ве моллаларнынъ теспи чекеркен деся-

тинаны алмакъ ичюн кимде не бар олгъаныны тюшюнип отургъанларыны пек ошлу косътере эди. Молла ве дервишлерни кореджек козю ёкъ эди. Акъшамлардан биринде, Рустем энди ятагъында отура бильгенде, онъа бекленильмеген мусафир — Абдулла эмджеси, серт, нефес тарлыгъынен чекишкен къарт хаджы кельди. Рустем эмджесини якъындан танымай, чюнки молла Смаил бугунъгедже агъасынен пек те узлашмай эди.

Хаджы Абдулла узун вакъыт сусып отурды, агъыр нефес ала ве авучларынен сакъалыны сыйпай эди. Къарт хасталыкълары ве къартлыгъына шикъет этмеге башлады, сонъра да лафыны земаневий яшларнынъ сефааты ве шубеджилигине чевирди. Диндар аиледе шейтан наразылыкъ сачкъанда баба юреги парча-парча ола! Бабанынъ омюр бите, огъулнынъ исе башлана. Огъул итаат этмели. Пейгъамбер ойле огрете, ойле олмалы. Гъарип молла Смаил! Арыкълады ве эр кунъ козьяшларынен сакъалыны юва. Гуняхкяр огълу онъа пак къальби иле кельсе, къучагъыны джан-юректен ачар эди. Хаджы Абдулла фыркылдай, тюкюре ве узун лафтан пек болдургъан эди.

Сёзлери Рустемге пек тесир этти. Бабасыны аджыды. Онъа къавушмагъа джан-гонъюльден истер эди, амма насыл? Шарты не омур? Не ялмагъа керек оладжакъ?

Хаджы Абдулланынъ шартлары энди азыр эди:

— Фикирлеринъден вазгеч. Хавфлы ишинъни ве джемиетинъни терк этсенъ, бабанъ олгъаныны унутыр.

Рустем башыны саллады. Ёкъ, буны эталмаз, этмез де. Бабасы оны олгъаны киби къабул этсе, о вакъыт къайтып келир. Хаджы Абдулла джевабыны алып кетти. Озь къарт кемиклери ве агъыр вуджудыны нафиле ёрултты.

Рустем бир озю къалды. Кунъ сёне, пенджерелер къарара эди. Тезден эв йымшакъ акъшам талдасына тола. Бабасы акъкъындаки агъыр лакъырдыдан сонъ Рустем озюни эйидже ис этти. Дерсинъ омузларындан агъыр, гевезе бир юк ташлагъан, юрегиндеки яраны кесип аткъан эди. Энди эр шей ачыкъ-айдын олгъан. Бу вакъыткъадже эки ёл агъзында тургъаныны ис эте эди, ахыр-сонъу исе озь ёлуны сайлады. Энди тикенлери, ташлары ве къара яндыкълары, амма айны вакъытта

шифалы суву да олгъан кениш аят тарласыны ачыкъ тюшюнджелери ярыкълата эди. Бу сувны тапып, омрюнинъ къуру тарласыны сувараджакъ эди. Умютлери, терен ерасты сувлары киби, дюньягъа ынтыла ве бундан юреги титрей эди. Ынджыткъан ярасы олмаса, ишке, буюк, агъыр, татлы ишине фырлатып учар эди. Кучюни ис эте эди. Меръемни биле унуткъан — хатырлаткъанда исе озюне айып этти. Оны озь шырын умютлеринден насыл айырсын? Ёкъса омюр бою, эм неше, эм кедерде, умумий ишлеринде берабер олмайджакълармы?

Кунълер кече. Рустем энди эвде титреген, такъатсыз аякъларына турып юре эди. Меръемден хабер кельмегенине сингирлене. Бир къач сёз язса олмазмы? Эбет, зор, амма не де олса... Ёкъса онынъ мектюплерини алмагъанмы? Айше оларны джойгъан, я бири ондан тутып алгъан олса? Фена, Рустемнинъ башына кельгенини эшиткендир. Меръемге не олгъаныны насыл огренсин аджеба? Екяне фырдат — Айше, амма о да корюнмей. Рустем озь бахтыны кимсенен пайлашмай эди, Джафернинъ, онынъ энъ якъын достунынъ биле хабери ёкъ эди. Джаферге риджа этсе, Айшени чагъырырмы?..

Джафер не исе Рустемнинъ торуныны тапа. О, бутюн мектюплерни Меръемге бергенини емин эте, Меръем исе Рустемге бир шей ёлламагъан экен. Аджеба не олгъан? Сагълыгъы яхшымы? Яхшы. Агъламаймы? Ёкъ, эр вакъыттаки кибидир. Неден язмай, айсе? Айше омузларыны саллай ве козьлерини акъайтып тура эди. Рустем башыны зорлай, геджелери юкъламай ве къасевет эте эди. Ачувлы, асабий юре ве Джафернен къавгъалаша эди.

Айше бир къач куньден сонъ келип, халаты тюбюнде багърына баскъанындан даа исси олгъан уфакъ кягъыт парчачыгъыны къолуна туттургъанда, Рустемнинъ эллери о къадар титрей эди ки, тезкерени парча-парча этип, янында тургъан торуны акъкъында биле унуткъан эди. Айше шишелип, даа узун вакъыт кошеле шашкъын ве даргъын турды.

«Мен чокъ агъладым, — окъуй эди Рустем, — аз къалды оледжегинъни эшиткенимде. Бирден сангъа чападжакъ олдым, амма Аллах там вакътында акълымы башыма кетирди.

Бунунъ ичюн эр кунъ онъа дуа ве тешеккюр этем. Акис алда экимиз де янаджакъ эдик. Айше сагълыгъынъ тюзельди, юресинъ, деди, — кене де Аллахкъа шукюрлер олсун. Динимизни кульгенинъден сени даа агъыр джезалай биле эди. Манъа яза эдинъ, амма мен чокъ тюшюне ве не дейджегимни бильмей эдим. Аллах заваллы башыма ойларны сарды, мен де орюмчек киби, шу тюшюндже агъларында чекише эдим. Башым агъыр, юрегим ондан да агъыр олды. Бабама къаве къойгъанда, савут сындырдым, анама ярдым эткенде, пилявны якътым, о куню ашайджакъ шейимиз ёкъ эди. Анам котекледди, мен исе къабаатлы дегилим: ойларым себебинден. Геджелери де тюшюнем — сеннен экимиз бахтлы олур эдикми? Ана-бабамызнынъ ирадесине къаршы эвлигимизни Аллах къабул этер эдими? Билем, бизден фаркълы тюшюнелер... амма даа сагълар, Пейгъамбер исе деди ки: «Оларнынъ огюнде итаат къанатыны эндири, сёзюни дингле». Янъы дюнья акъкъында язасынъ, Рустем, оны манъа косътермеге ваде этесинъ — рухум да онъа ынтыла, — факъат, бабамнынъ козюнден акъкъан яшы ерге тюшсе, юрегимиз бахтымызны къабул этер эдими? Чокъ тюшюндим, Рустем, о къадар тюшюндим ки, юзюм биле, ораза вакъты киби, арыкълады, къолларымда исе кучъ-такъат къалмады. Козълерим юкю бильмей ве агъламакътан эп къызылдыр. Юдже Раббим мени мерамет этип, юрегимде: сабыр эт, деген. Рустем бабанъа барсын, аякъларына сарылып: гунях та меним, тевбе де меним, десин. О вакъыт омюрбиля сенинъ олурым. О заман бабамдан мени исте — о да разы олур. Геджелернинъ биринде Аллах бу фикирни юрегиме сачты, мен де онынъ сёзюнден къайтып оламайым. Этмесенъ, такъдирим бу, демек. Аллах эр бир адамнынъ бойнуна къушуны багълагъан. Пейгъамбер ойле дей. Манъа артыкъ язма, мени коръмек чаресини де къыдырма. Инсанлар ве Аллахнынъ огюнде сенинъ олурым, эял ве ачыкъ шекильде, кереги киби. Бутунъге къадар санъа тюшюнмейип язгъан ве айткъанларым ичюн мени багъышла, Рустем. Шейтан акълымы алгъандыр. Талийсиз Меръеминъ».

Мектюпнинъ сонъунда Рустемнинъ ис эткен ильк дуйгъусы — гъадап эди. Мутхиш, енъильмез ве кийик гъадап. Ашкъ ойле бир шейми? Пак гонъюльге сачкъан урлугъындан бу чыкътымы? Зульмет агълары ярыкътан даа кучълюми?.. Къорайлар башакътан тез осеми?

Башыны къан, юрегини исе ачув баса эди.

О!.. О да, Рустемнинъ тевбе тозунда манълайыны башкъасынынъ аякълары тюбюне эгильткенини истей! Къальбинде ташыгъан бутюн къыйметлерине хиянет эткенини истейми? Энтъ къыйметли шейлерге — уриет, умят ве гъалебе меджалына? Ве буларнынъ ерине садедже гузель эв бикесинен итаатлы къарысы олсунмы?

Айса, мына! Кягъытчыкъны уфакъ парчачыкъларгъа йыртып, ерге ташлады. Дерсинъ кягъытны дегиль, юрегини парчалагъан эди. Турып бакъты.

— О не яза? Не язгъан?

Парчачыкъларны джыймагъа, топламагъа башлады. Элери къалтырай, энди ачуванмай, языкъсына эди. Къыйыш языларны джыя, юрегини якъкъан кийик тикен киби ченгель арифчиклерини сёзлерге тизе эди. Окъуй ве агълай. Меръемнинъ къатты сёзюнден бир тамчы умят сыкъмагъа тырыша, чия чыкъармакъ ичюн юрегине таш ура эди. Я бельки... Я къорай даа орталыкъны басмаса, кийик отларны къазып чыкъармагъа мумкюн олса? Къабаат озюнде... Чокътан коръмеди... анавы маджера — осал, керекмеген... Язмагъа отурды. Корюшов, дакъкъа, энтъ азындан, бир сёзчик сорай эди... Мында ялынъыз севгиси дегиль, аякълары тюбюндеки топракъ оле эди... якъылмасы о къадар къыйын олгъан ярыкъ сёне эди...

Битирди. Тышары чыкъты. Айше не ерлерде ола биле?...

Агъаргъан, эминсиз адымларынен сокъакъларны долана, къыдыра эди. Къаршысына чыкъкъан хаджылар, гунахкъардан къоркъкъан киби, ондан башларыны чевире эди. Айшени къандырмакъ ичюн сокъакътаки тюкянчыкъны бошатты. Къайда ола биле экен?

Сонъунда копрюнинъ тюбюнде, чешме янынъда гугюмини толдургъанда, тапты. Эллерине татлы эдиелерни туттырып,

деръал чапмасыны ялварды. Сары явлыкънынъ эвлер арасында чапкъаныны такъип этти, акъшам кунешининъ йылдыз ойнагъан йылтыравукъ феснинъ тездже козюнден гъайып олмасыны тилей эди. Еринде тура, юреги телаш иле урула эди. Янынъда балачыкълар чапкъалай — къырмызы феслер, гуллу халатлар, козьлери къамаша эди. Этрафында ач, арыкъ, ачувлы копек сюрюлери айлана эди. Беяз диварлар кунеште къызара, ёлларда ал тоз уча, чешме суву явашчыкътан шувулдай эди. Первасыз адамлар ашыкъа, таш ёлларда арабалар тасырдай, ве диварларнынъ янындан, яваш, хаялетлер киби, беяз къадынлар кече эди. Аят акъынтысы токътамай эди, ве мавы хамамны тиреген мермер сутунлары киби тюзгюн минарелер шу аяттан юксеклерге къача эди.

Рустем беклей. Дакъкъалар йыллар киби узун эди. Ана!... Ниает. Алтын курречик киби Айше чапа ве артындан уфакъ шавлелер киби къызыл орьме сачлары къувалай эди. Нефеси нефесине етишмей, козьлери яна. Чапып кельди ве Рустемнинъ мектюбини онъа кери къайтарды...

Мерьем алмады... истемей.

А! Алмадымы?... Олсун... пек яхшы, иште. Рустемнинъ кулджеги кельди. Демек, диварлар даа къавий... Онынъ йыкъаджакъ диварлары... Тура, къабаатсыз киби, аллана, кулелер, санки. Ойле олса, гузель, кульсин. Куню келир, олардан бир тек таш обалары къалыр. Инсанларнынъ эвлерини талдада тутып, кунештен сакълап оламазлар артыкъ... Шимди исе — аллансынлар... юрек къаныны сувурып ичсинлер... Сувукъ, джансыз, лянет!...

Окели, ынджынгъан Рустем къолуны котерип, диварларны, тири махлюкъларны киби, къоркъуза эди... Балалар исе Рустемнинъ янынъда чапкъалай, куле ве чивильдеше эди:

— Афуз, Афуз!.. Озь-озюне къонуша!..

* * *

— Джафер!

— Айт, Рустем!

— Мындан кетмеге истейим...

— Мындан?

— Багъчасарайдан. Мында джаным сыкбыла... Беджералмайым. Койде мектепнинъ энъ якъын вакъытта ачылмасыны риджа этеджек олам...

— Кетеджексинъми? Кетме...

— Кейтмейимми? Неден?

— Коресинъми, сагълыгъынъ энди тюзельген, юзюнъни неден сытып юрьгенини Аллах биле. Бугунъге къадар сустым, амма энди айтмакъ кереким: санъа мектеп бермейлер. Атта ред джевабыны алгъансынъ энди. Сонъки вакъиаларнынъ зарары тийди. Джемаатымыз арасында кучъ саибни олгъанлар, озюни халкъ зиялы сайгъанлар — эр кес санъа къаршыдыр. Дёрт ёл агъзында сенинъ хафлы инсан олгъаныны багъырып туралар.

— Мында да мания. Кене ёлнынъ ортасында дивар къурулды...

— Не дейсинъ?

— Дейим, бурнунъны не ерге тыкъсанъ, эр ерде дивар тура. Къадыннынъ этрафына дивар чекильди, хурафат дивары, ве шу зультет исары къаледен биле къавийдир. Сен исе башынъны бар да, диварларгъа ур, бахтынъны парчала...

— Билесинъми, сен энди къарарны къачырасынъ. Диварларнынъ чатлап башлангъаныны деген сен дегиль эдинъми? Юрегинъни ачыкъ тут, къайгырма. Джамилерде сени халкъ огюнде акъаретлеген моллаларнынъ къаршысына чыкъмайджакъсынъмы? Мына кеченлерде джума джамиде хатип сени сюрюден къой хырсызлагъан къашкъырнен къыяслагъан эди. Амма эп бир. «Ель эсмесе, япракъ ойнамаз» деген аталар сёзюмизни билесинъми?

Рустем башыны асып юре, юзюни кольгелер орыткен. Джафер де сускъан эди. О къадар къыйын... о къадар зор... Оге кетесинъ, санки тенинъни йырткъан тикенлер ичинде... Эр бир къазанчкъа къанынъ феда... Ярыкъкъа адымлайсынъ — онынъ ерине исе уфакъ, денгишчен атешчикке расткелесинъ... янып сёнер, сакъланыр, кене янар ве сёнер. Меръем киби... Ах,

етер, эйиси — унутмакъ ве бир даа хатырламамакъ... Узакъ бир ерге сакъланмакъ, унутмакъ, яраны тюзетмек.. Ювасына сакъланып, агъыр яраларыны ялап тюзеткен айван киби...

— Кетеджегим

— Не ерге?

— Козюм кореджек ерге... Эсасы — мындан...

— Я ишимиз? Джемиетимиз?

— Сиз мында чокъсынъыз...

— Утанмайсынъмы, Рустем?

— Утанайыммы? Ха-ха! Олар утансынъ, анавы... Ах, бильмейсинъ де... Бир шей бильмейсинъ... Урлукъ сачкъанда... анълайсынъмы, манълай тери тѣкип, ер сюръгенде, урлукъ сачкъанда, аджджы козьашларынен суваргъанда... сапыны корип, уютленсенъ... Ве о вакъыт, анълайсынъмы, бир геджеде гуръ къорай чыкъа, сапны богъа, ве кунеш догъушында кельсенъ — олгъан тек шей — олю оръкендир — а! О вакъыт юрек шевкъсизлигининъ не олгъаныны билесинъми?.. Рустемнинъ козьлери йылтырай, дудакълары къалтырай, агълайджагъына аз къала эди.

— Кетеджегим... Айып десенъ, де. Не истесенъ, айт, амма мен япалмайым...

Эвни бойлап юре эди. Ве сукюнет ортасында агъыр ве къоркъунчлы адым давушлары эшитиле эди. Бирден къапы къа-къылды.

— Кимсинъ?

О, Бекир эди. Ичери сюрип кирди, юзю къырмызы, шенъ ве утанчакъ эди. Бир шей айтаджакъ ола — амма сѣз тапалмай эди. Къапы янында туруп, Рустемге бакъа эди. Рустем токътады.

— Не бар, Бекир?

О вакъыт Бекир джесаретини топлады. Рустемнинъ янына чапып кельди ве, эндишеленип, тутукъланып, лафыны ачты, тез, тертипсиз:

— Не хыярнынъ шейидир... Къавеханеге барма... Мухтар эфендиге къулакъ асма. О дей... Мен дейим: «Не ичюн?» О дей: «Манъа ойле хызметчи керекмей. Рустем явур, къафир...

Ал, дей, мында къазангъан акъчасыны онъа алып кет... кореджек козюм, дей, ёкъ...» Ах сени, копек къулагъы... Ах сени, кубре обасы!.. Иште, билесингъми, козьлеримни къан басты. Не хыярнынъ шейи... Акъчаны бетине ташладым: озюнгъ алып кет. Сенде артыкъ чалышмайым, чюнки мен де Рустемнинъ фикирдеши олам!..

— Не дединъ?

— Рустемнинъ фикирдеши олам, дедим. Шейтан сени чарпсын, байлыгъынъны де, дедим...

Бекирнинъ къулакълары атеш киби яна, сеси чорланувдан къалтырай, козьлери яш толгъан эди.

Рустем инанмай. Олурмы ойле шей?

— Фикирдешимсинъ? Козьлерине бакъып ойле дедингъми? Юзюне тюкюрдингъми? Ишсиз къалдынгъ, о да менден себепми? Эй, бакъ, сен!..

Рустем Бекирни омузларындан тутты ве, айткъанларынынъ догъру олгъанына инанмай киби, онынъ козьлерине бакъа эди.

— Я Истанбулынъа не оладжакъ? Акъча топламадынъ да? Насыл кетеджексингъ энди?

Бекир башыны салады ве ихмалъ этип деди:

— Не хыярнынъ шейи!.. Кетмейджемим. Сен кетмейсингъ де... Джафер де. Сизнен оладжакъгъым... Не хыярнынъ шейидир — янынъызда озюмни яхшы дуям...

Козьлери даа да ири олды ве козьяшлардан йылтырай эди.

Рустем къалтырай. Багърына буюк, шенъ, исси бир шейининъ киргенини ве юректе далгъа киби урулгъаныны ис эткен эди...

— Джафер, эшитесингъми? Эшитесингъми, Джафер? — дей эди. — Меслекдешимиздир... Бизнен... Менден себеп ишинден чыкты, аркъамда турды, башкъалары исе... Эшитесингъми?

Джафер кулюмсирей эди.

— Коресингъ, иште, урлукълардан эр бири ольмей, къорай эр ерни басмай. Амма санъа не, эп бир кетесингъ де...

Бекир Рустемге шашып бакъты. О вакъыт Рустем Бекирни омузларындан тутты ве, башынен Джаферге има этип, кычырып берди:

— Сен онъа инанма... эшитесинъми, инанма!.. Бир ерге кетмейим...

Ве бойле учъ теляшлы ве шенъ яшнынъ оданынъ ортасында тургъаны вакътында пенджерелерине тыштан бир макъам кирди. Минарелернинъ аджыныкълы, кийик, уютсиз макъамы.

Коклерге ынтыла, ерге тюше, дагълар арасына урула, ве агълай, муминлерни Аллахкъа келип, ифлях сорамагъа чагъыра эди...

Таш устюнде

(Сувлу боя ресим)

Украин язиджысы Михаил Коцюбинскийден

Джумле татар коюннинъ екяне къавеханесинден эм денъиз, эм саильнинъ кыр къумлары гъает яхшы корюне эди. Денъизнинъ зенгер кокке къавушып сонъсузлыккъа узангъан мавылыгъы ачыкъ пенджереве къапылардан сутунлы узун софагъа кирмекте эди. Яз кунюнинъ тынчыкъ авасы биле узакъ ялы бою дагъларынынъ чевре сызыкъларыны ичине чеккен ве ириткен йымшакъ мавылтым тюслерни ала эди.

Денъизден ель эсе. Тузлу серинлик мусафирлерни озюне чеке ве олар, къаве сымарлап, я пенджерелернинъ янында ерлеше, я да софада отура эди. Къавеханенинъ саиби, кыйышаякъ Мемет биле, мусафирлернинъ ихтияджларына козь-къулакъ олып, къардашына: «Джепар, эки къаве, бир къаве!» деп, кычыра эди. Озю исе дымлы салкынчыкънен нефес алмакъ ве кимерде бир тырашлы башындан тегерек

татар кълпагыны чыкъармакъ ичюн кълпидан тышары узана эди.

Тынчыкътан кълзаргъан Джепар собада атешни корюклеп алевендиргенде ве кълмакънынъ кълюю олувы ичюн кълвеликинъ кълкъкъанда Мемет диккъатнен денъизге бакъа эди.

— Фуртуна оладжакъ! — сесленди о, айланмайып, — ельнинъ шиддети арта. Ана бакъынъ кълйыкъта елькенлер эндирилел!

Татарлар башларыны денъизге чевирди. Саильге айланаджакъ олгъан буюк кълара баркаста керчектен де елькенлер тюрюриле эди. Ель оларны шиширте ве олар, балабан без кълушлар киби, къллардан кълуртула эди; кълара кълйыкъ янтайды ве бир яныннен мавы далгъларгъа ясланды.

— Бизге айлана! — деп кълчырды Джепар. — Атта кълйыкъны да таныйым — урум туз кетирди.

Мемет де урумынъ кълйыгыны таныды. Онынъ ичюн муимдир, чюнки кълвеханеден гълйры, кене де койде бир дане, тюркянчыгъы бар эди, озю исе кълсап оларакъ чалыша эди. Демек, туз онъа лязим.

Баркас якъынлашкъанда, Мемет кълвеханени чыкъып, саильге чапты. Мусафирлер де кълвелерини ичмеге ашыкъып, Меметнинъ пешине тюршти. Тик тар сокъакъны кечти, джамини доланды ве ташлы ёлчыкътан денъизге эндилер. Мавы денъиз далгълана ве ялыда копюклеле эди. Баркас тургъан еринде сычрай, балыкъ киби чалкъана ве саильге янашып оламай эди. Акъ мыйыкълы урум ве яш, тюркюн эндамлы ве узун аякълы ыргъат-дангъалакъ, куреклерге асылып, кълветтен тюрше эди, факъат кълйыкъны саиль кълумларына чыкъарып оламай эдилер. О вакъыт урум денъизге ленгер атты, дангъалакъ исе аякъкъаплаыны чабик чыкъармагъа ве сары штанларыны тизлерине къладар тиремеге башлады. Татарлар урумнен саильден лаф этише эди. Аякълары тюрбюнде мавы далгъа сют киби кълйнай, сонъра да, денъизге кълчаркен, кълум узеринде ирий ве фысылдай эди.

— Азырсынъмы, Али? — деп кълчырды дангъалакъкъа урум.

Джевап бермейип, ялынаякъ Али къайыкънынъ когерте-синден сувгъа атлады. Урумдан чевиклик иле бир чувал туз алды ве, омузына котерип, саильге чапты. Тар сары штан ве мавы куртка кийген Алининъ тюзгюн эндамы, денъиз елинден янгъан сагълам сыфаты ве башындаки къырмызы явлыкънынъ мавы денъиз узериндеки акси гъает хош корюне эди. Али юкюни къумгъа ташлады ве, сылакъ ал балдырларыны ймыртанынъ акъы киби енгиль ве безз копюкке батырып, сонъра да оларны тер-темиз мавы далгъада чайкъап, денъизге кире эди. О, урумнынъ янына чапып келе ве, когертеден агъыр чувалнынъ алувыны къолайлаштырмакъ ичюн, къайыкънынъ омузына къадар тюшеджек сырасыны беклемек зорунда эди. Къайыкъ далгъаларгъа урула ве зынджырлангъан копек киби лентеринден къуртулмагъа тырыша, Али исе эп къайыкътан саильге ве кери чапкъалай эди. Далгъа онынъ артындан етише ве аякълары тюбюне безз копюк бурумларыны ташлай эди.

Арада бир Али фырбатыны къачыра ве о вакъыт, баркасыннынъ янына асылып, геми когертесине япышкъан енгеч киби, онынънен берабер тёпеге котериле эди.

Саильде татарлар топлана. Атта койде, сыджакъкъа бакъмадан, эвлернинъ тюз дамларында, ялыдан чечек деметлери киби корюнген, татар къызлары топлаша эди.

Денъиз кеткен сайын къутура. Чагъалалар янгъыз ялы бою къаяларындан епелеклене, далгъаларгъа япыша ве денъиз узеринде агълай эди. Денъиз къарарды, денъишти. Кучюк далгъалар бирлеше ве ири ешилтим джам парчалары киби гизлидже саильге якъынлаша, къумгъа тюшип, акъ копюкке парчалана эди. Къайыкъ алтында далгъалар чагълай, къайнай, къутура, о исе, акъ яллы джанаварны югенлеп, дёртнал чаптыра киби, секирмекте эди. Урум сыкъ-сыкъ айлана ве теляшнен денъизге бакъа эди. Али копюкке булашкъан саильге къайыкътан йылдырым тезлигинен чапкъалай. Ялыдаки сув буланмагъа ве сарармагъа башлады; далгъа денъиз тюбюнден къумнен берабер ташларны котерип, саильге фырлата ве, кери къачаркен, къоджаман бир шейнинъ тиш гъыджырдысы

ве окюрювини анъдыргъан гурюльтинен оларны алттан сюй-реклея эди. Деерлик ярым сааттан сонъ чатлакъ далгъалары ташлардан атлай, ялы яны ёлуны баса ве туз чувалларына якъынлаша эди. Татарлар чабаларыны сылатмамакъ ичюн артка чекильмеге меджбур эди.

— Мемет! Нурла! Адамлар, ярдым этинъ, туз сыланыр! Али! Анда бар да! — хырылдай эди урум.

Татарлар кыбырдады ве, урумнынъ денъизге эфкярнен бакъып, къайыкъта далгъалар узеринде ойнагъаны вакътында, туз хавфсыз ерге авуштырылды.

Шу вакъытта денъиз басып келе эди. Далгъаларнынъ екне-сакъ ритмик гурюльтиси башта агъыр хурулды киби тыныкъ, сонъра исе топнынъ узакъ атышы киби кучлю ве кыска дабырдыгъа чевирильди. Кокте боз орюмчек лифи киби булутлар уча. Эеджанлы денъиз, энди кирли ве къара, ялыгъа атлай ве къаяларны къаплап, озюнден сонъ копюкли кирли сув акъымларыны къалдыра эди.

— Э, э! Фуртуна оладжакъ! — деп кычыра эди урумгъа Мемет. — Къайыкъны саильге чыкъар!

— А? Не дейсинъ? — чатлакъ далгъаларынынъ шувулты-сыны бастырмагъа чалышып, хырылдай эди урум.

— Къайыкъны саильге! — бар кучюнен багъырды Нурла.

Урум теляшлы бакъынмагъа ве далгъаларнынъ серпинти ве нарасы арасында зынджырны чезмеге, йиплерни багъламагъа башлады. Али зынджыргъа атылды. Татарлар чабаларыны чыкъара, штанларынынъ балакъларыны тирей ве ярдымгъа чапа эди. Ахыр-сонъу урум ленгерни котерди ве татарларны баштан аякъ сылаткъан кирли далгъа къара баркасны саильге таба йылыштырды. Къыйышкъан ве сылакъ татарларнынъ зюмреси копюк чыякълавы арасында, дерсинъ денъиз джанавары я да улыкюн юнус балыгыны, денъизден къара баркасны чыкъара эди.

Иште, баркас ялыгъа янашты. Къазыкъкъа багъланды. Татарлар эяллана ве урумнен туз чеке эди. Али ярдым эте, амма базада, шорбаджысы алыджыларынен лафкъа тутул-

гъанда, гизлиден танымагъан койге бакъа эди. Кунеш энди дагъларнынъ узеринде эди. Кийик таштан къурулгъан, тюз топракъ дамлары олгъан татар эвлери, каролардан къатлангъан эвчиклер киби, къаленинъ такъыр боз чыкынтысында бири дигернинъ устюне япыштырылгъан эди. Къорасыз, араба къапысыз, сокъакъсыз. Къыйыш ёлчыкълар ташлы джапкъа сарыла, дамлар тюбюнде ёкъ ола ве бираз ашагъыда таш басамакъларнынъ янында пейда ола эди. Эр ер къара ве такъыр. Анджакъ бир дамынъ устюнде, насылдыр бир муджизе олды да, индже дут береги осе, тюптен исе кокнинъ мавылыгъында къою тюзлю таджнынъ котерилювине ошай эди.

Эльдеректе кой тышында, узакълыкъта, тылсымлы алем ачыла эди. Багълардан ешерген ве чал пус толу терен вадийлерде акъшам кунешинден къызаргъан я да сыкъ орманлардан когерген таш девлер сыкъыша эди. Юварлакъ там-такъыр дагълар, къоджаман чадырлар киби, озюнден къара кольге ташлай, иракътаки боз-мавы тёпелер исе къатып къалгъан булутларнынъ тишлери киби корюне эди. Айны вакъытта кунеш булутларнынъ артындан алтын йиплерининъ къыя тутамларыны вадийнинъ тюбюне эндире — ве олар ал къалелерни, мавы орманларны, къара агъыр чадырларны сара ве суюрю тёпелерде атеш якъа эди.

Бу масал манзарасы янында татар койчиги кийик таш обасы киби корюне эди, ве ялынъыз, омузларында юксек гугюмлерни ташып, чешмелерден къайткъан лятиф эндамлы къызлар сельселеси таш сахраны жанландыра эди.

Койнинъ чети, терен вадийде, джевиз тереклери арасында ирмакъ акъа эди. Денъизнинъ чатлакъ далгъалары онынъ сувуны токътатты ве о, сувларында агъачларнынъ ешил-лигини, татар къызларынынъ аллы-гуллю халатларыны ве балачыкъларнынъ чыпкакъ беденлерини акис этип, тереклер арасында ташты.

— Али! — деп къычырды урум. — Тузны текмеге ярдым эт!

Али денъизнинъ окюрюви арасында шорбаджысыны зор-нен эшитти.

Саильни уфакъ сачравлардан пейда олгъан тузлу пус саргъан эди. Булангъан денгиз эп делирмекте. Денгиз узеринде энди адий дегиль, юксек, ачувлы, безз таракълары иле коплюкли далгъалар къутура, олардан исе коплюкнинъ узун пускюллери чытырдап узюле ве юкъары уча эди. Коплюкли далгъалар токътамайып фышкъыра, къаршыдан кельген далгъаларны алтына буклей, олардан атлай ве саильни сувнен басып, узерине уфакъ къыр къумларны ата эди. Эр ер сым-сылакъ, сувгъа гъаркъ олгъан, ялы чукъурлары сув толукъ эди.

Апансыздан худжур бир чытырды эшиткен татарларнынъ чабалаларына сув кирип башлады. Кучлю далгъа къайыкъны котерип, къазыкънынъ устюне аткъан эди. Урум къайыгъы янына чапып кельди ве агъзыны ачып къалды: къайыгъы тешилген эди.

Дердинден къычыра, сёгюне, агълай, амма денгизнинъ нарасы онынъ яйгъарасыны къаппай эди. Къайыкъны чыкъарып, бир даа багъламагъа керек олды. Урумнынъ къайыгъысы ойле буюк эди ки, гедже маали баскъанына ве Меметнинъ оны къавеханеге чагъыргъанына бакъмадан, койге кетмей, саильде къалгъан эди. Хаялетлер киби Алинен берабер сув тозу, денгизнинъ окели дамбырдысы ве беденлерине тамамынен кечкен кучлю къокъусы арасында долаша эдилер. Ай энди чокътан чыкъкъан ве булуттан булуткъа атлай эди; онынъ ярыгъында ялы сызыгъы коплюктен, илк пуфсал къарнен орътюльген киби, агъара эди. Сонъ-сонъуна, кой атешлеринен алдангъан Али урумны къавеханеге кирмеге къандыргъан эди.

Урум йылда бир кере Къырымнынъ ялы бою койлерине туз кетире ве, эльбетте ки, борджгъа бере эди. Эртеси куню, вакъыт джоймадан, Алиге къайыкъны тамирлемеге эмир этти ве, койлерде борджларны джыймакъ ичюн, дагъ сокъагъындан ёлгъа чыкты: ялы ёлчыгъы сувгъа гъаркъ олгъан, шунынъ ичюн денгиз тарафындан кой дюньядан кесильген эди.

Уйледен сонъ далгъа чекильмеге, Али исе ишлемеге башлады. Ель дангъалакънынъ башындаки къызыл явлыкъны далгъалата, Али къайыкънен огъраша ве денгиз шувул-

тысы киби екнесакъ тюркюни мырылдай эди. Вакъыт кельгенде, акъыкый мумин оларакъ, къумгъа явлыгъыны тешей ве мазлум-мазлум тиз чёке эди. Акъшам ялыда атеш якъа, къайыкъта къалгъан сылакъ пирничтен пиляв пишире ве атта къайыкънынъ янында геджелемеге азырлана эди, факъат Мемет оны къавеханеге чагъырды. Анда йылда тек бир кере, юзюм алыджылары кельгенде, ер тапувы къыйын ола эди, шимди исе орталыкъ бол-сал эди.

Къавеханедеки шараит гъает къынтавлы эди. Джепар собанынъ янында юкъусурай, собанынъ устюнде йылтыравукъ савут асылгъан, ичинде исе атеш ынърана ве янып куль ола эди. Мемет къардашыны: «Къаве!» феръядынен уяткъанда, Джепар абдырай, еринден атылып тура ве атешни уяндырмакъ ичюн корюклемеге башлай эди. Собадаки атеш тишлерини сырыта, учкъун пускюре ве бакъыр савутта йылтырай, хане боюнджа исе сыджакъ къавенинъ гузель къокъусы таркъала. Дамнынъ тюбюнде чибинлер вызылдай эди. Софраларнынъ башында, къумачнен къаплангъан кенъ скемлелерде татарлар отура; бир тарафта зар, башкъа тарафта исе — каро ойнай эдилер, ве эр ерде къара къаве фильджанчыкълары тура эди. Къавехане — койнинъ къальбидир, таш устюнде яшагъан эалининъ эпи мерагъы шу ерде топлана. Анда отурышкъан мусафирлер итибарлы адамлардан эди. Арыкъ уюшкен беденинде чувал киби асылгъан узун халат кийген ве сарыкъ багълагъан къарт серт молла Асан. О, эшек киби инат ве джаиль эди, ве бу себептен оны эр кес урьмет эте эди. Нурла эфенди де мында, зенгин адам, чюнки джийрен сыгъыры, оръме арабасы ве чифт домбасы мевджуттыр, эм юзбашы да, койде екяне атнынъ саиби. Оларнынъ эписи сойдаш эди, эм де о уфакъ бакъымсыз койнинъ къалгъан эалиси киби, факъат бу ал оларгъа эки душман лагерине болюнмеге кедер этмей эди. Душманлыкънынъ себеби къаленинъ тюбюнден фышкъыргъан ве койнинъ ортасында, татарларнынъ бостанлары арасында, ирмачыкъ олып акъкъан уфачыкъ пунарда сакълы эди. Таш устюнде оськен эр шейге джан берген тек бу сув эди, ве койнинъ бир ярысы

онен озь бостанларыны суваргъанда, экинджи ярысы кунеш ве ташнынъ согъанларыны махв эткенине юрек агърысынен бакъа эди.

Койнинъ эки девлетли ве итибарлы шахсынынъ бостаны ирмачыкънынъ къаршы тарафларында эди. Нурланынъ — сагъ, юзбашынынъ — сол тарафта. Сонъкиси сувны озь топрагъына ёллагъанда, Нурла акъымны юкъарыда тыя, озюне чеке ве кенди топрагъыны сувара эди.

Бу вазиет сол ялыдакилернинъ зытына тие ве олар, сойдукъ багъларыны унутып, согъанларыны яшатмакъ ичюн, бир-бирининъ башларыны теше эди. Нурла ве юзбашы душман фиркъаларынынъ башында тура, факъат молла Асаннынъ юзбашы фиркъасынынъ тарафыны туткъаны ичюн, сонъкиси устюн келе эди. Бу душманлыкъ къавеханеде де корюне: Нурланынъ тарафдарлары зар ойнагъанда, юзбашынынъ тарафыны туткъанлар исе оларгъа нефретнен бакъып, каро ойнамагъа отура эди. Ортакъ нокъталары тек бир эди: эр кес къаве иче. Бостаны олмагъан ве туджджар оларакъ фиркъа даваларынынъ тышында тургъан Мемет, къыйыш аякъларына топалланып, Нурладан юзбашына юре, оларны ятыштыра ве барыштыра эди. Онынъ томалакъ бети ве тырашлы башы, абратылгъан къойнынъ териси киби, йылтырай, айнеджи ве даима къырмызы козьлеринде исе раатсыз атешчик липильдей эди. Эр вакъыт тасалана, даима бир шей тюшюне, хатырлай, сая ве къайта-къайта тюкянчыкъ, ертолеге ве мусафирлерге чапкъалай эди. Ара-сыра къавеханеден чапып чыкъа, юзюни юкъары котере ве къычыра эди:

— Фатма!..

Ве о вакъыт орътюге сарылгъан къадын къавехане узериндеки эвнинъ диварларындан сае киби айырыла ве усул-усул дамнынъ кенарына якълаша эди.

Мемет онъа тёпеге бош чувалларны ата я да къаба, гъычырдылы сеснен, къыскъа ве шиддетле, бей хызметкяргъа эмир эткени киби, бир шейлер буюра, — ве сея, дуюрмадан пейда олгъаны киби, гъайып ола.

Али оны бир дефа корьген эди. Къавехане янында турып, сары папучларынынъ Меметнинъ эвини ерге багълагъан таш мердивеннинъ басамакъларына ымпыш-тымпыш баскъаныны ве ачыкъ ешилъ фередженинъ лятиф эндамына, башындан къызыл шалварларына къадар, къатмер-къатмер тюшмесини сейир эте эди. О, бир элинде бош гугюмни, дигер элинен исе, ябанджынынъ ялынъыз онынъ, дагъ къараджасынынъ киби, ифадели, ири, бадем къара козьлерини коре биледжеги къадар, фереджесини тутуп, яваш, ашыкъмадан, тюше эди. О, бакъышыны Алиде токътатты, сонъра козь къапакъларыны эндирип, Мысыр кяини киби, ёлуна яваш ве раат девам этти.

Алиге о козьлернинъ оны санчып тешкени киби кельди ве о, оларны озюнен берабер алып кетти.

Денъиз узеринде, къайыкъны тамирлеп ве озь юкьюлы тюрокюлерини мырылдап, о козьлерге бакъа эди. Оларны эр ерде коре эди: эм джам киби шеффаф, эм де джам киби чынълагъан далгъада, кунеште къызгъан йылтыравукъ ташта. Олар онъа къара къаве фильджанындан биле бакъа эди. О, койге сыкъча бакъа ве къавехане тёпесинде, янгъыз терек тюбюнде турып денъизге бакъкъан, гуя козьлерини къыдыргъан къадыннынъ тонукъ эндамыны сыкъ-сыкъ коре эди.

Койлюлер Алиге тез алышты. Чешмеден къайткъан къызлар дживан тюрк яшыны корьгенде, дерсинъ тесадюфен юзьлерини ача, сонъра бирден къызара, тездже адымлай ве озъара фысылдаша эди. Яш йигитлер онынъ шенъ табиятыны бегене эди. Тынч ве тазе яз акъшамлары, йылдызларнынъ — ер, айнынъ исе — денъиз узеринде асылгъаны вакътында, Али Смирна⁷ дживарындан кетирген зурнасыны чыкъара, къавехане янында я да башкъа бир ерде отура ве тувгъан диярынен мелюль ве козь яшландырыджы седалар иле лаф эте эди. Зурна озюне генчлерни, табий ки, йигитлерни джелъп эте эди. Олар Шаркъ тюркюсини анълай ве, чокъ кечмеден, таш эвлернинъ мавы ышыкънен орюльген кольгесинде эглен-

⁷ Смирна — Тюркиенинъ Измир шеэрининъ къадимий юнан ады. Белли тиджарий шеэр.

дже башлана эди: зурна эп айны, чырлакъ йыры киби сонъ-суз, ифадесиз, екнесакъ сесни текрарлай, адамларнынъ алы феналаша, юреклери сызлай ве башлары айланып башлагъан татарлар йырыннъ ольчюсине къошула эди:

— О-ля-ля... о-на-на...

Бир яндан къара дев дагъларнынъ гизли дюнъясы юкъусы-рай, дигер яндан исе — тынч денъиз узангъан ве, уфакъ бала киби, юкъу арасында фыркылдай ве айнынъ тюбюнде алтын ёлчыкънен титрей эди...

— О-ля-ля... о-на-на...

Юкъарыдан озъ таш юваларындан бакъкъанлар да кимерде ай ышыгына узангъан къолны, я да оюнда титреген омузларны коре ве бир тюрюл мусаллат рефакъатны динълей эди:

— О-ля-ля... о-на-на...

Фатма да динълей. О, дагълардан кельген эди. Узакъ дагъ коюнден, анда яшагъан инсанлар, олгъан адетлер бам-башкъа эди, достлары да анда къалгъан. О ерде денъиз ёкътыр. Къасап келип, ерли генчлернинъ бере биледжегинден даа чокъ акъча берди ве оны алып кетти. Игрень, къаба, ябанджы, мында яшагъан инсанлар киби, бутюн бу дияр киби. Мында не аилеси, не досту, не де хайырахакъ адам бар, дюнъянынъ уджу, мындан ёл биле ёкъ...

— О-ля-ля... о-на-на...

Ёл биле ёкъ, чюнки денъиз ачувланса, екяне ялы ёлчыгыны силип кете... Мында тек денъиз бар, эр ерде денъиз. Саба мавылыгъы козь къамаштыра, кунъдюз ешилъ далгъасы саллана, гедже кучюнден кесильген адам киби солуй... Гузель авада раатлыгъы синъирге тие, туфанда ялыгъа тюкюре, уруша, джанавар киби окюре, юкъламагъа кедер эте... Юрек буландыргъан кескин къокусы атта эв ичине кире... Ондан къачамазсынъ, сакъланмазсынъ... о эр ерде, онъа бакъа... Кимерде эриштире: дагъларнынъ тёпесинде яткъан къар киби безз пус иле орьтюле; дерсинъ, ёкътыр, гъайып олгъан, факъат пус алтында эписи бир уруша, инълей, ах чеке... Мына шимди де, ана!..

— Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух!..

— О-ля-ля... о-на-на...

...Къундакълы бала киби пус тюбюнде уруша, сонъра да къундакъ безлерини чыкъарып ата... Туманнынъ узун йыртыкъ парчалары юкъары котериле, джамиге сарыла, койни къаплай, эвге кире, юрекке къона, кунеш биле корюнмей... Мына шимди де... шимди...

— О-ля-ля... о-на-на...

...Энди о, къавеханенинъ дамына сыкъ-сыкъ чыкъа, терекке яслана ве денъизге бакъып тура... Ёкъ, денъизни кыдырмай, ябанджынынъ башындаки кызыл явлыкъны такъип эте, санки козьлерини корьмеге уютлене — ири, къара, сыджакъ, тюшлеринде корьгени киби... Анда, къумда, денъиз узеринде, энди онынъ севимли чечеги — дагъ шафраны ачылган...

— О-ля-ля... о-на-на...

Йылдызлар — ер, ай — денъиз узеринде асыла...

— Узакътансынъмы?

Али сескенди. Сес юкъарыдан, дамдан келе эди, Али козьлерини котерди. Фатма терек тюбюнде тура, агъачнынъ кольгеси исе Алини къаплай эди. О, кызыарып лафыны ачты:

— Смирна дживарындан... узакътан...

— Мен дагълардан.

Сускъунлыкъ. Къаны, денъиз далгъасы киби, башына ура эди. Татар кызынынъ эсирине тюшкен козьлерини исе ондан алып оламай эди.

— Мында неден кельдинъ? Бу ерде джанынъ сыкъыламы?

— Ёкъсулым — не кокте йылдызым, не де ерде от сапым бар... чалышам.

— Чалгъанынъны эшиттим...

Сускъунлыкъ.

— Зевкънен... Бизде де, дагъларда, шадлыкъ... чалгъыджылар, шенъ кызылар... бизде денъиз ёкъ... Я сизде?

— Якъында ёкътыр.

— Ёкътыр? Эвинъде онынъ нефес алгъаныны да эшитмейсинъми?

— Ёкъ. Бизде денъиз ерине къум... Ель сыджакъ къумны алып келе ве деве орькечлери киби дагълар осе... Бизде...

— Цсс!

О, дерсинъ тесадюфен, бакъылгъан назик акъ бетини фереджеси тюбюнден косътерип, тырнагъы къыналангъан пармагъыны шыралы ал дудакъларына алып къойды.

Орталыкъта адам ёкъ эди. Экинджи кок киби мавы денъиз оларгъа бакъа ве ялынъыз джами янында насылдыр бир къадын эндамы корюнип гъайып олды.

— Ханым, меннен лаф этмеге къоркъмайсынъмы? Мемет бизни коръсе, не япар?

— Истегенини...

— Бизни коръсе, ольдюрир.

— Истесе...

Кунеш даа корюнмей, амма яйланынъ базы тёпелери энди аллана башлады. Къара къалелер сытыкъ корюне, денъиз исе ашагъыда юкъунынъ боз пусу алтында узангъан эди. Нурла яйладан эне ве домбалары артындан чапа эди десек оладжакъ. Ашыкъа, вакъты о къадар аз эди ки, арабасынынъ кетип тургъаны вакътында, ташкъа илишкен юксек копчегининъ орьме арабасыны юкъарыгъа котерип аткъанындан сонъ, тазе от черенининъ домбалары сыртына тюшип, ёл бою сачылмасыны биле коръмей эди. Къара кесат домбалары, юнлю къамбырлары ве балабан башларыны саллап, койдеки къаралтыгъа бурулды, факъат Нурла элесленди, оларны дигер тарафкъа айландырды ве тамам къавехане янында токътатты. Меметнинъ анда геджелегенини билип, къапыны чекти.

— Мемет, Мемет! Кель мында!

Юкъулы Мемет аякъларына туруп, козьлерини окъалай эди.

— Мемет! Али къайда? — деп сорады Нурла.

— Али... Али... мындаларда... — ве бош скемлелерге бакъып туды.

— Фатма къайда?

— Фатма?.. Фатма юкълай...

— Дагълардалар.

Мемет козьлерини Нурлагъа акъайтты, къавеханеден усул-усул кечип, тышары бакъты. Ёлда туякъ-башларына от япышкъан домбалар тура ве кунешнинъ ильк шавлеси денъизге яслана эди. Мемет Нурлагъа къайтты.

— Истегенинъ не?

— Делисинъми.... Къадынынъ дангъалакънен къачты, яйладан къайткъанда оларны дагъларда коръдим дейим.

Меметнинъ козьлери патлап чыкъаджакъ эди. Нурланы сонъунадже динълеп, четке итеди ве, ханеден чапып чыкып, къыйыш аякъларына топаллана-топаллана, мердивен басамакъларындан юкълары котерильмеге башлады. Одаларыны доланып, къавехане дамына чапып чыкъты. Энди о, керчектен де делирген киби эди.

— Осма-ан! — деп къычырды о къарыкъ сеснен, авучларыны агъзына къойып. — Са-али! Джепа-ар! Бекир! Кель мында-а! — О, эр бир якъкъа айланып, янгъын чыккъан киби, къычыра эди: — Усе-ин! Муста-фа-а-а!

Татарлар уяна ве озъ тюз дамларында пейда олып башлагъан эди.

Шу вакъытта Нурла ашагъыда ярдым эте эди:

— Ас-ан! Маму-ут! Зекерья-я-я-я! — къычыра эди о, озюне хас олмагъан бир сеснен.

Теляш кой узеринде уча, юкълары, усьттеки эвлерге котериле, ашагъы эне, дамдан дамгъа секире ве джемаатны топлай эди. Орталыкъта къызыл феслер пейда ола ве къыйыш тик ёлчыкълардан къавеханеге таба чапа эди. Нурла олгъаныны анълата эди.

Къызаргъан ве дерсинъ эсини джояджакъ Мемет, индемейип, делирген козьлеринен адам сюрюсине бакъып тура эди. Ахыр сонъу дамнынъ четине чапып, пардош киби, къолайлыкъ ве чевикликнен ашагъы сычрады.

Татарлар гурлей эди. Тюневин сув себебинден къавгъалашып бир-бирининъ башларыны тешкен сойларны бугунъ окюнч дуйгъусы бирлештире эди. Бир тек Меметнинъ дегиль де, джумле сойнынъ намусына тийильген эди. Олмайджакъ

бир куйпа, менфур дангъалакъ ыргъат ве кельмешек. Асыл олгъан шей дегиль. Ве Мемет кюйларны сойгъан узун пычагъны эвден чыкьаргъанда ве, кунеште ойнатып, дедиль тарзда кюшагъына сокъкъанда, сою азыр эди.

— Айды!

Огде кеткен Нурланынъ артында, сагъ аягъына топаллап, къасап чапа ве пешинден къаны къайнагъан себатлы сойларыннынъ зынджыры узана эди.

Кунеш энди корюне ве ташны къыздыра эди. Татарлар, къарынджылар киби сырагъа тизилип, яхшы билинген ёлчыкътан юкъары тырмаша эди. Ог сафлардаки лаф этмей, артта кеткен къомшулар исе ара-сыра къонуша эди. Нурланынъ юрюши ав къокъусыны алгъан тазы копек арекетлерини ангъдыра эди. Къырмызы ве сонукъ Мемет даа зияде акъсамагъа башлады. Даа эрте олгъанына бакъмадан, къыр ташлар собада янгъан киби эди. Оларнынъ чыкып тургъан такъыр, де улькюн чадырлар киби юварлакъ, де къатып къалгъан далгъалар киби сюйрю якъларында зеэрли сютюльгеннинъ этли япракълары джайыла, бираз ашагъыда исе мавы таш обалары арасында ачыкъ ешилъ шейтан къарпыз денъизге таба сюйрелип тюше эди. Кийик айваннынъ изи киби зорнен корюнген тар ёлчыкъ кимерде таш сахра арасында гъайып ола я да къая чыкынгысы тюбюнде сакълана эди. О серс ве сувукъ ер эди, татарлар тырашлы башларыны аваландырмакъ ичюн феслерини чыкъара. Сонъра олар кене къызгъан, тынчыкъ, боз ве козь къамаштырыджы кунеш шавлелерине толгъан оджакъкъа кире эди. Кевделерини бираз огте эгильтип, кемер пичим татар аякъларында бираз салланып, себат-метанет иле юкъарыгъа чыкъа, я да омузларынен къаяларнынъ кенарларына тийип ве аякъларыны дагъ къатырларынынъ эминлигинен учурым четине къойып, тар ве къара дерелерни айланып кече эдилер. Факъат олар не къадар узакъ кетсе, маниаларны ашмагъа не къадар къыйын олса, юкъарыдан кунеш, ашагъыдан исе таш не къадар да зияде къыздырса, къырмызы ве терли юзлеринде о къадар да себат акис олуна, инатлыкътан

козьлери о къадар да патлап чыкъа эди. Гедже ольген, куньдюз исе тен киби исси олгъан бу кийик, къысыр, такъыр къаяларнынъ руху акъаретленгенлернинъ джанларыны сарды ве олар серт яйланынъ метинлигинен озъ намусы ве акъкъыны къорчаламагъа кете эди. Олар ашыкъа эди. Къачакъларны оларнынъ къомшу Суак коюне барып чыкъмагъандже ве денъизден къачмагъандже тутмакъ керек эдилер. Табиий ки, ерли олмагъан Алинен Фатма ёлчыкъларны бильмей ве оларнынъ лабиринтинде къолай джоюла биле — такъип те буны эсапкъа алгъан эди. Факъат, Суаккъа къадар энди аз къалгъанына бакъмадан, орталыкъта кимсе корюнмей эди. Ава энди агъыр олаята, чюнки оларнынъ ялыда алышкъан дымлы денъиз авасы мында, дагъларгъа, кельмей эди. Дерелерге тюшкенде, я да дагъларгъа чыкъкъанда, уфакъ тикенли ташлар аякълары тюбюнден текюле — ве бу ал оларнынъ, терли, болдургъан ве ачув толу инсанларнынъ, синъирине тие эди: къыдыргъанларыны тапып оламайлар, эм де эр бири койде насылдыр бир ишини къалдырып кеткен. Артта кеткенлер бираз явашлады. Анджакъ Мемет къан баскъан козьлери ве буслангъан текенинъ къафасына ошагъан башынен огте чапа ве, топаллап, денъиз далгъасы киби де осе, де уфакълаша эди. Умют кесиле. Нурланынъ кеч къалгъаны корюнип тура эди. Факъат олар эписи бир кете эди. Суакнынъ бурулмалы ялысы бир къач кере юкъарыдан къыр къумунен йылтырап, гъайып ола эди. Апансыздан, ог сырадакилерден Зекерья сызгырып токътады. Эр кес онъа бакъа эди, о исе, бир шей айтмадан, элини узатып, денъиз узеринде асылгъан чыкъынтыгъа косътерди. Анда, къая артындан, къырмызы баш саргъысы корюнип, бирден ёкъ олды. Адамларнынъ юреклери тездже урмагъа башлады, Мемет исе явашчыкътан ырылдады. Бакъыштылар — къафаларындан бир фикир кечти: Алини о чыкъынтыгъа айдап олсалар, оны, тюфюк-мюфек атмадан, тугып олурлар. Нурланынъ планы энди азыр эди; пармагъыны дудакъларына къойды ве, эр кес сускъанда, оларны учъ такъымгъа больди. Эр бири чыкъынтыны учъ тарафтан сарып алмалы, къаянынъ

дёртюджи тарафы исе сарп учурым эди. Эр кес авда киби мукъайт олды, бир тек Мемет къайнай ве, къаягъа, козьлеринен ашайджакъ киби, бакъып, огте ынтыла эди. Факъат мына таш артындан ешилъ фередженинъ уджу корюнди, сонъра да, къаядан оськен киби, дагъгъа тюзгюн эндамлы дангъалакъ котериле эди. Фатма огде кете — бааръ чалысы киби ешилъ, узун аякълы Али исе, тар сары штан, мавы куртка ве къырмызы саргъысынен, яш серви киби узун бойлу ве майышкъакъ, кок узеринде дев киби корюне эди. Оларнынъ тёпеге чыкъып токътагъаны вакътында ялы къаяларындан денъиз къушларынынъ сюрюси авагъа котерильди ве денъиз мавылыгъыны къанатларынынъ титреген агъынен орътти.

Алининъ ёлны адаштыргъаны ве Фатманен акъыл танышкъаны корюнип тура эди. Олар учурумгъа теляшланып бакъа, ёлчыкъларны кыдыра эди. Узакъта Суакнынъ тынч корфези корюне эди.

Апансыздан Фатма кьоркъудан кычырып йиберди. Фередже башындан тайып ерге тюшти, о исе, оны таш аркъасындан такъип эткен акъайынынъ къан толу дели козьлерине бакъа кьалды. Али айланды ве шу дакъкъасы эр бир якътан, кьоллары ве аякъларынен сюйрю ташларгъа илишип, Зеке-рря, Джепар, Мустафа — онынъ чалгъысыны динълеген ве онен берабер къаве ичкен эр кес къаягъа тырмашмагъа башлады. Олар энди сусмай; багъырларындан сыджакъ нефеснен берабер къарышыкъ давушлар далгъасы чыкъа ве къачакъларынынъ тарафына ёнеле эди. Къачмакъ фырсаты ёкъ эди. Али аркъасыны догъуртты, аякъларынен ташкъа тирельди, кьолуны кыскъа пычакъкъа къойып, беклей эди. Онынъ усню, солгъун ве магърур бетинде яш къарталнынъ джесарети акис олунгъан эди. Шу вакъытта онынъ артында, учурум узеринде, Фатма чагъала киби чапалана эди. Бир тарафтан гъарез денъиз, экинджи тарафтан — даа зияде нефрет уяндырыджы, даянылмаз къасап. Фатма онынъ бош козьлерини, явуз мавы дудакъларыны, кыскъа аягъы ве кескин къасап пычакъыны коре эди. Гонъю дагълардан атлап учты. Тувгъан кою. Багълы

козьлери. Чалгъыджылар чала, къасап оны, къурбан чалынаджакъ къойны киби, денъиз тарафына алып кете. О, уютсизликтен козьлерини юмып, мувазенетини джойды. Сары хияल्ली мавы халаты къаядан тайды ве урыккек чагъалаларнынъ яйгъарасы арасында гъайып олды...

Татарлар дешетке кельди: бу саде ве тесадюфий олюм дикъкъатларыны Алиден алды. Али артында олгъаныны корьмеген эди. Оларнынъ не беклегенини аңламайып, къашкъыр киби этрафны козьден кечире эди. Къоркъалармы аджеба? Къаршысында йыртыджы козьлернинъ парылдысы, къырмызы ве амансыз юзьлерни, котерильген бурун къанатлары ве акъ тишлерни коре — ве бу гъадап бораны, ялыгъа ургъан далгъа киби, онынъ устюне атлады. Али къоруна эди. Нурланынъ къолуны тешти ве Османн тырмалады, факъат шу дакъкъасы урылып аякъларындан тюшюрильди ве, йыкылыркен, Меметнинъ онынъ узеринде пычакъ котергенини ве къабургъалары арасына саплагъаныны корьди. Мемет, Алининъ коксю энди нефес алмагъанына, усню юзюнинъ исе услангъанына бакъмадан, адден ашыр акъаретленгеннинъ хышымы ве къасапнынъ лякъайтлыгъынен пычагъыны джансыз тенине сапламагъа токътамай эди.

Иш биткен, сой намусы маскъарылыкътан къуртарылды. Таш устюнде, аякълары тюбюнде, дангъалакънынъ вуджуды, янында исе тапталгъан ве йыртылгъан фередже ята эди.

Мемет сарош эди. Къыйыш аякъларынен къоллары саллана, арекетлери манасыз ве арткъач эди. Джесет устюнде топлангъанларны къакъыштырып, Алини аягъындан алды ве сюйрекледди. Къалгъанлар пешине тюшти. Айны ёлчыкълардан, ашагъы энип ве дагъларгъа чыкып, кери къайткъанда, Алининъ Ганимед⁸ юзьлю мукеммель къафасы сюйрю ташларгъа урула ве къан-реван ола эди. Кимерде энишли-ёкъушлы ерлерде сычрай, ве о вакъыт Алининъ: «Э, э...» деп,

⁸ Ганимед — къадимий юнан мифологиясына коре дживан яш.

бир шейнен разы олгъанына ошай эди. Татарлар артындан кетип сёгюне эди.

Юрюшнинъ ахыр-сонъу койге кирювиден сонъ тюз дамларнынъ эписи къадын ве балаларнынъ аллы-гуллю зюмрелеринен орътюлип, Семирамис багъчалары⁹ киби корюне эди.

Юзьлернен меракълангъан козь юрюшни тап денъизге къадар озгъарды. Анда, уйле кунешинден агъаргъан къум устюнде, фуртунада ялыгъа атылгъан юнус балыгъы киби, якъасы тешилген ве бираз эгилген къара баркас тура эди. Назик кок далгъа, яш къызнынъ коксю киби темиз ве исси, саилге копюк оясыны ата эди. Денъиз кунешнен шень тебесюмде бирлеше ве о узакъларгъа, татар эвлери, багъчаларындан, къара орманлардан яйланынъ къызгъан къыр ташларына къадар барып ете эди.

Орталыкъ кулюмсирей эди.

Сёзсиз, кенъешсиз, татарлар Алининъ джеседини коте-рип, къайыкъкъа къойды ве койден, тюз дамлардан урькен чагъалаларнынъ инъилтиси киби кельген теляшлы къадын рефакъатында къайыкъны денъизге итедилер. Қъайыкъ ташчыкълар устюнде шытырдады, далгъа чалкъанды, баркас далгъада салланып турды. О тура, далгъа исе онынъ этрафында ойнай, когертесине сув фышкъыра, копюк септире ве яваш-яваш оны денъизге алып кете эди.

Али Фатмасына догъру кете...

1902 сенеси январь айы, Чернигив

⁹ Семирамис багъчалары — Бабильнинъ «Асма багъчалары».

Шейтан агъларында

(Къыскъа язма тасвир)

Украин языджысы Михаил Коцюбинскийден

Эмине азбарынынъ кунеште къызгъан топрагъында отура эди. Бугунъ байрам, анасы сыджакътан сакъланмакъ ичюн эвге кирген, бабасы исе, къарт хаджы Бекир Мемет огълу, джумле муминлернен бирликте, бугунъ энди экинджи кере джамиге кеткен эди.

Орталыкъ чым-чырт. Бир тек койден, юксек эски мина-реден чагъырылгъан эзаннынъ, ягъланмагъан копчек киби, гыгчырдылы сеслери эшитиле эди.

— Ля илляха...илля Лла-ах... Мухаммед ресуль Алла-ах...

Эмине башыны авучларына къойып, тирсеклерини тизлерине тиреп, чевре-четке бакъа эди.

Огюнде, аман-аман аякълары тюрбюнден, таш байырлардан ашагъы догъру тютюн ве юзюм тарлалары эне эди. Кутюклернинъ тюз сыралары окъулмасы ичюн ачылгъан къоджаман китапнынъ ешилъ сатырчыкълары киби корюне; тютюн леке-лери къыр ташнынъ узеринде балабан ликенлер киби ешере эди.

Ашагъы таба, ялынынъ къумлу шериди боюнджа, талдалы багъчалар арасында, къара тюзгюн серви сыралары иле «явур»ларнынъ салтанатлы виллалары корюнип тура эди.

Даа иракъта исе денгиз эди. Мавы, Къырым кокю киби козь къамаштырыджы мавы денгиз яз кунюнинъ сыджагъында тына, индже туман пердесинен нефес ала, назик тюслеринен узакъ кок этегине къошулып, мефтюн эте ве озъ темиз, исси ве шень мавылыгъынен джелъп эте эди...

Онъда къамбыр кольгеси иле денгизге яслангъан Аюв дагъ, сыджакъта сусагъан айван киби, сувгъа япышкъан эди.

Эмине таныш манзарагъа первасыз бакъа: джаны сыкъыла. О, къыздыр — ве бу сиир толу меджюль денгиз онынъ ичюн дегиль: баба эви артында, койнинъ артында, Аллахнынъ диярыны явурлардан айыргъан, таш сыртларыны юкъары котерген сытыкъ яйланы кечип оламайджагъы киби, денгизни де ич бир вакъыт ялдап кечемез.

Иш кунълери башыны котермейип тютюн сачкъан, юзюм чапалагъан, бостан суваргъан я да туварнен огърашкъан вакътында Эминенинъ джаны сыкъылмай; байрамларда исе, бугунъ олгъаны киби, мырылдавукъ анасы юкълагъанда, бабасы ибадет эткенде, иш исе адий кунълерни беклегенде, къыз не япадагъаныны бильмей.

Этрафында тынчлыкъ ве олюм сукюти — эм ерде, эм де кокте. Кунеш юксек котерильген, къызгъан топракнынъ эр бир томарчыгъы, эр бир ташчыгъы яна. Топракъ, кок, денгиз, яйланынъ кыр ташларындан тюз, къоджаман оджакътан киби сыджакъ бир солукъ чыкъа. Авада акъчилъ кенъ япракълы тютюннинъ афёен къокъусу дуола. Орталыкъкъа джан сыкъысы джайылгъан, джан сыкъысы акъкында азбар ташчыкъларында ирмакъ шырылдай, джан сыкъысындан зынджырында къарт копек къутура ве, демиринен зынъылдап, къарыкъ сеснен кокке зарлана:

— Аллах-Аллах!... Аллах-Аллах!

Ялынъыз гольчиктен чыкъкъан бакъа кимерде мазун-мазун бакъылдай... Къюю лескер япракълы инджирлерде чырчыр мазинлер, нидже шакъырдавукъ киби, итидал джоювы, делиликке къадар чырылдаша. Шу бир тюрлю давушлардан авада тынчлыкъ, джан сыкъысы уком сюре.

Ахыр-сонъу Эмине сыджакъ топракъта отурмакътан безди. Одалыкъ къыз киби эрин-эрин керильди, майышкъакъ яш тенини догъуртты, турды ве безгин суретте этрафына бакъынды. Не япсын, байрам сыкъысыны ненен толдурсын? Апансыздан бакъышы бакъада токъталды. Балабан, тырпайгъан бакъа къарнынен исси топракъкъа япышкъан,

ири козьлю башыны котерип, ичинден сес чыкъара; кимерде айтынув ве нагъме толу аджыныкълы сеслер, кимерде ичинде, балабан безз къурсагъында бир шей чагълай киби, ачувлы, сомурдавукъ давушлар эшитиле.

Эмине яваш, пармакъ уджуна басып, озю киби янгъыз бакъагъа гизленип якъынлаша эди. Факъат бакъа беклениль-меген мусафирни коръди ве, арт аячыкъларыны узатып, тюптен исе лай дирегини котерип, сувгъа шап этип сычрады.

Къыз гольчик узеринде туруп, лайнынъ яваш-яваш сувнынъ тюбюне тюшмесини ве онынъ темизленмесини сейир эте эди. Амма бундан да джаны сыкъылды.

Эмине папучларыны чыкъарды, тизлери арасында къырмызы шалварларыны къысты ве аякъларыны юлмагъа башлады. Козъ къамаштырыджы кунеш татар къызынынъ лятиф эндамына шавле сепе, джийрен, деми боялангъан сачларында, сары халат ве къырмызы шалварларында ойнай, сюръме къашлар ве къыналангъан къырмызы тырнакълары, эм къолларында, эм аякъларында, политуранен якъылгъан киби, кунеште йылтырай эди.

Къыз исси сувда чалкъана, амма апансыздан, ялыдаки эвлерге козь ташлап, меракълангъан ве майышыкъ суретте туруп къалды. Онынъ мерагъыны вилланынъ къапы алдында тургъан учъ эгерли ат, оларнынъ янында исе биревни беклеген къылавуз татар огъланы джелъп эткен эди. Ве мына, эвнинъ безз диварындан эки къадыннынъ яш серви киби индже, узун бойлу эндамы айырылды ве келип атларнынъ янына якълашты. Эмине артыкъ даяналмады, сувдан чыкъып, папучсыз, сылакъ аякъ азбарны чапып кечти, читке таянды ве, меракъ этип, башыны терек артындан чыкъарып бакъты. Юреги шу-ув этти: Септарны таныды — Кучюк кой бекярларынынъ энъ дживаны, гъайретли къылавуз, заваллы къыз онынъ суретини чокътан юрегинде сакълай, факъат, намуслы татар къызына ярашкъаны киби, озъ идеалына козь биле атып оламай. Амма яваш! Къадынлар атларгъа якълаша. Септар авучыны

узата, къадын онъа аягыны къоя, енгильден омузына тие ве, топ киби, аткъа сычрап мине... Тц... тц... тц... Эмине башыны саллай ве юрегинен къафасына сыджакъ къан далгъасынынъ урулгъаныны дуя.

«Аллах-Аллах! — тюшюне Эмине. — Адильсинъ, амма не ичюн дюньянынъ энъ эйиси диндар къадынларгъа дегиль де, явурларгъа къала?..»

Къызнынъ башында гуняхлы тюшонджелер къарышып башлай. Бугунъ исе байрам! Къыз шейтаннынъ онъа якълашып, эдептен тыш тюшонджелерни фысылдамасы, къаныны эеджанландырмасындан языкъсына... Шейтан шу эеджандан эвель севгилисини ве озъ аятына ич лайыкъ олмагъан шейни корьген къызнынъ козьлерини эп о ерге багълай, ве къыз, вилланынъ босагъасы огюндеки бош мейдандан гъайры ич бир шей корьмегенине бакъмадан, о ерден козьлерини алалмай...

Бир къач дакъкъадан сонъ къатты топракътан котерильген ат аякъларынынъ патырдысы Эминени ойларындан уятты. Къыз сескенди, азбарнынъ о бир уджундаки къазыкъ къорагъа чапып кельди ве юзюнен тешикке япышты. Коксюнде юреги, эльге тюшкен балыкъ киби, урула, козьлери исе тешикте корюнген бир къарыш ёлны шевкънен сейир эте эди. Даа бош, ёлда кимсе ёкъ. Амма топракъ сарсынды — ве бирден атлылар корюнди; башта боз кийинген къадын, сонъра — мавы; сонъ-кисининъ янында Септар кете эди.

Эмине къылавузгъа дёрт козьнен бакъа эди. О исе, элини янына тирельтип, алтын нагъышлангъан коксюни къабарта ве терс йыртыджы бакъышынен мавы кийинген къадынгъа бакъа эди... Алтын тёпелиги олгъан тегерек фесчиги тюбюнден корюнген тегиз тырашлы, пишкен памидор киби къырмызы ве йылтыравукъ юзюнде къадын миллетине нефрет аямети иле кибирлилиги акис олунгъан эди. Кибри къылавузы аятыннынъ лезетини яхшы анълагъаныны косьтере эди. Москвалы «барыня его любил... деньга давал», сонъра да о «деньга

гулял». Эмине инджи чухагъа сыкъылган къавий, мазаллы беденини, джесарет ве аскер рухунынь алямети оларакъ танылган арсыз бакъышыны сейир эте эди. Оны юрегининъ денъизинде акис олунган ве бахткъа таба ёлны ярыкълаткъан айгъа бенъзете эди.

Апансыздан ёлкъапынынъ сыныкъ чангъы шакъылдады. Эмине къолгъа тюшкен киби сескенди ве, папучларыны унутып, зув бабам сен, аяткъа чапты. Чангъыкъ кене хырылдады. Бу — ят эркекнинъ киреджегине има эди. Акъикъатен, Эминенинъ сакълангъанынен азбаргъа бабасы, къарт хаджы Бекирнен бирликте яш къасап Мустафа кирдилер. Къарт хаджынынъ шу бус-бутюн къой ягъынен къокъугъан диндар къасаппен даима алып-береджеги бар эди. Ве шу ерде Эминенинъ келеджегине айырылган эмиетнинъ де ролю буюк эди.

Айны шу вакъытта атлылар ёлнынъ энъ юксек нокъта-сына чыкъты ве Септарнынъ мых киби эндамы мавы кок узеринде гъает ифадели корюнди. О тарафкъа бакъкъан Хаджы Бекирнинъ козьлери сарыгъы алтындан йылтырады. Къолуны котерди ве, къылавузны артындан къоркъузып, къарыкъ сесинен мыдырдады:

— Копек!..

Ве, игренюв иле атлыларнынъ артындан тюкюрип, рахит хастасы киби къыйыш татар аякъларында топаллап ве без сарыкъкъа сарылган башыны саллап, мусафирини софагъа озгъарды.

Эмине шу адисени корип, юрегинде окюнч ис этти.

«Копек! Неден копек? — тюшюне эди о. — Явурлардан сакъынмайып, оларнен ашап-ичкени, лаф эткени себебинденми? Амма явурлар да Аллахкъа инана да...»

Тюшюнмеге алышмагъан къафасы пек яхшы чалышмай, факъат юреги адалетнинъ бабасы тарафында олмагъаныны, Септарнынъ къабаатсыз олгъаныны, нефрет этиледжек бир шей япмагъаныны ис эте эди. О, азбарынынъ тар сынъырларында, эркек козюнден буюк бир дикъкъатнен къорулган

къадынлар ярысында эсир тутулган джаире оларакъ анда, ашагъы, итишамлы терекликлер арасындаки без эвлерге бакъа ве татар аятындан фаркълы бир аят коре, оны озь омрюнен къыяслай биле эди. Мисаль ичюн, анда къадынны — сербест инсанны, эркекнигъ къулу дегиль де — омюр аркъадашыны, эркеклерге аит дюньянынъ тенъ акълы саибесини коре эди... Шу «явур» къадыннынъ къайыкъта саллангъаны, кульгени, ябанджы эркеклер иле шакъалашкъаны, ат чаптыргъаны я дагъ-орманларда кезгенини, джамилерге озь эвине киби киргенини коре эди. О исе, дерсингъ дини бутюн бир къыз дегиль де, пис махлюкъ киби, джаминингъ босагъасындан биле кечип оламай... «Копек! Копек!» — тюшюне джаны агъыргъан Эмине ве юрегинде бабасына аджув ис эте, недендир ах чеке ве кене шейтан онъа гуняхлы тюшонджелерни фысылдай, раатлыгъыны буландыра!

Софадан исе, пармакълы пенджерелерден, бабасынынъ гыгчырдылы, екнесакъ сеси эшитиле. Къарт хаджы, гъалиба, энди юзюнджи кере, озь Мекке зияретини икяе эте. Анасы уянды, фильджанлар зынъылдай, къаве къокъуй.

— Ве Меккеге кельдик, Эль-Харамгъа, — узатып гыгчылдай хаджы Бекир, — юрегим къуванч атешинен аевленди.

Шу дакъкъасы Эмине гъает ачыкъ-айдын шекильде, дерсингъ козьлери огюнде жанландыргъаны киби, эвеллери багъдан корюльген ве онъа баягъы тесир эткен манзараны хатырлай. Анда, денгиз узеринде, кунеш къавушувындан алтын боялангъан сервилер тюбюнде явурлар ойнай. Ешил отта къызлар ренкли кобелеклер киби учуша, огъланлар исе оларгъа чапып келе, конъделен къучакълай, эллерини сыкъа... бакъышып, елден узюльген чечеклер киби берабер айланалар... Терекликлер боюнджа йыр, кулькю, шенгъ сеслер эшитиле, Эминенингъ исе юреги буюй ве козьлери яна. Мефтюн этильген киби ашагъы бакъа. «Дженнетте хурилер муминлер иле бойле шенгъленсе керек», — деп фысылдай о ве аджайип манзарадан козьлерини аламай, тойып оламай... О вакъыт

баба оджагына аджайип бир хаял кетирип сакълай ве шу хаял ара-сыра тасавурында джанлана, денъише, тюслерини ойната.

— Ве Рахим Аллах манъа Кябе огюнде баш эгмек ве, Эсвад-гъа тийип, гуняхларымдан темизленмеге къысмет эткен, — гыгчылдай хаджы Бекир ве диндар къасап онъа джевап оларакъ ынъранып отура.

Амма Эмине динълемей.

Козълери, тюшюнджелери киби, узакъ уджсуз-буджакъсыз денъизни долана.

Денъиз исе, исметли ве темиз къыз киби, козь къамашты-рыджы-мавы штанларында, бойнундаки бир сыра копюк-инджисинен ялыгъа куле ве, ашыкъ бир махлюкъ киби, онъа де охшана, де яслана. Ялыдан иракъ денъизде шенъ юнус балыкъ-ларынынъ сюрюси ойнай: бир батын шейтан балалары киби къара нишаретлер теренликтен сув юзюне чыкъа, авада чевириле, денъизге дала ве шенъ оюнларына девам этмек ичюн кене сув узерине чыкъа.

Даа да узакъта, ялынъыз козьнинъ етише биледжеги къадар узакъта — сувдамы, коктеми, — артындан узун туман къуйругъыны чеккен вапур хафиф кольге олып тайпына ве мавы узакълыкъта ирий, ёкъ ола, хаялет, сагъын киби... Денъиз нефес ала; онынъ тазе, тузлу эсинтиси япракъ титрете, юзьлерни охшай, кокюслерни тендюристлештире.

— Эмине! Кель мында! — азбардан анасынынъ индже сеси эшитильди.

Демек, мусафир энди кеткен ве эвден чыкъмакъ мумкюн.

Эмине анасынынъ чагырувына чыккыты ве онынънен лаф эткен, эм де анълашып оламаса керек, эки Авропалы къадынны аз къалды аякъларындан йыкъаджакъ эди. Къызлар къартийге има-ишаретлеринен бир шей анълата, эвге, койге косътере эди, амма нафиле: къадын не истегенлерини гъает яхшы анълагъаны киби башыны саллай, лякин бир тюрлю алдырамай эди. Эр алда субет бир ишке ярамай эди. Башта

мусафирлер бираз шашмалагъан эди, амма гъайретлерининъ бошуна чыкъкъаныны корип, шенъ шакъылдап кульмеге башлады. Татар къадынлары бундан джесаретленди. Шу дакъкъагъадже ябанджыларгъа къыйыш бакъып тургъан Эмине оларгъа бираз якъынлашты ве баштан аякъ козьден кечирмеге башлады. Неге бакъаджагъыны шашырды: бутунгедже онъа ич билинмеген затларнынъ эр шейи меракълы эди. Башта къызлардан бирининъ урбасыны енгильден чекти, сонъра къолунда агъыр сачыны тартты ве эеджанындан шартлатып деди:

— Карош... карош урус...

Къызлар куле ве сакъынмай эди.

Тамамынен юрекленип, Эмине мусафирлернинъ устюне атлагъан эди: эллери, бет ве сачларыны сыйпай, козьлерининъ ичине бакъа, омузларына шап этип ура, багърына баса, урба-ильванларынынъ эр бир уфакъ-тюфегини козьден кечире ве къармалай эди. Шартлатып ве башыны саллап, къадынларгъа таныш олмагъан тильде достча ве атикче бир шейлер айтып бере эди. Къарт татар къадыны да къызындан энди артта къалмай эди ве бираздан Авропалы къадынлар дерсинъ кийик адамларнынъ эсирине тюшкен киби олды: олар энди янбашларыны олмаса да, амма урбаларыны къайгъырмагъа башлагъан эди. Татар къадынлары оларны къолларындан йибермейип, оглерине чешит тюрюл лезетли ашларны кетирип къойды: кирли савуттан къатыкъ иле, тазе инджир ве къой ягъында къавурылгъан питечиклер иле сыйлай эди.

— Кушай, урус... кушай! — айта-айта ве агъызларына бакъып отура эдилер.

Мусафирлер къайткъанда, Эмине денъиз янындан озь башына, къылавузсыз — эркексиз тап мында кельген ве бир кимсенинъ огюнде озь дюльбер юзьлерини сакъламадан кери къайткъан шу джесюр къадынларнынъ артындан даа узун вакъыт девамында бакъып турды.

Эмине кене ялынъыз къалды, кене джаны сыктыла. Азбарны долана, керекми-дегильми эвге кире, эглендже я да

насылдыр бир иш кыдыра. Амма иш ёкъ, татар кызы ичюн исе олгъаны-оладжагъы тек бир эглендже бар — кийинип къушанмакъ. Бу къадар. Эмине атеш киби кырмызы боялангъан сачыны тарап, уфакъ-уфакъ орьди, худжур арап язылары иле янъы халатыны кийди ве кыйыгынен къушанды. Эдепке коре кыйыкынынъ сюсленген уджу эндамны бельнинъ тюбюне къадар къапатмакъ керектир. Сонъра бойнуна барлыгыны — алтын пуллу агъыр герданлыгыны, башына исе бол-бол пуллангъан уфакъ фесчигини такъты. Омузларындаки хафиф япынджасы ве кырмызы папучлары кийимини тамамлай эди. Энди ялынъыз янакъларгъа аллыкъ къошмагъа ве яй къашларына сюръме якъмагъа къала. Азыр олгъанда индияхы киби корюне ве озюнден пек мемнюн къала эди.

Амма гъурурланып азбаргъа чыкъса, гузеллигине кыймет кеседжек бир кимсе ёкъ. Заваллы кызы ах чеке.

Кунъ сёне. Солгъун ёрулгъан денъиз эрине-эринге ялыгъа урула эди. Яйланынъ таш куялары кок узеринде аллана, мавы къаранлыкъ къая чатлакъларында сакълана, орманлар янгъын сонърасы киби байыр джапларында къарара эди.

Эмине юкъары, койге бакъты. Кой байыргъа яслангъан, тикине къоюлгъан къоджаман солакълар киби корюне. Тюз топракъ дамлары иле сыланмагъан эвлернинъ сафлары бири дигернинъ устюне тизильген, бойлеликнен бир эвнинъ дамы дигернинъ азбары ола. Дамларны тиреген сутунлар орманы арасына, къоба киришлери киби, къапы ве пенджерелер сияра, умумен бу эр шей озеннинъ ялчын ялысындаки къарылгъач юваларыны анъдыра эди. Тюз дамларда топ-топ къадын отура ве ренкли чечеклер киби там-такъыр койнинъ боз земинини байрам кийимлери иле яраштыра эди. Заман тишинен кемирилъген къадимий дженевиз къуллеси иракъта туруп, юксекликтен онъа таба сюйрельген татар къарынджа ювасына серт бакъа эди. Ниает Эмине онъа лязим олгъан кишини коре.

— Фатме-е-е!.. — кескин бир индже сесинен кыгчырды о.

— Эмине-е-е! — койден айны индже сесли джевап эшитилди.

Эмине бакъыр гугюмини чар-чабик къолуна алып, чешмеге сув алмагъа чапты.

Папучларынен таш ёлларгъа шапылдатып, юкъары чапа — лятиф эндамлы ве чевиқ, дагъ эчкиси киби, — чешменинъ янында беклеген къыз аркъадашынынъ онъа татар къадынынъ эмиетсиз аятындан анълатаджакъ уфакъ-тюфек ошеклерине тамшана эди. Факъат шоссесе токътамакъ зорунда эди — янындан онъа энди таныш олгъан атлылар дёртнал къошып кечти: къадынлар огде, къазыкъ киби тюз, къабаргъан алтын багъры, арсыз, озюне эмин олгъан бакъышы иле дживан Септар исе оларнынъ пешинде.

Атлылар энди чокътан кечип кетти, Эмине исе аля даа еринде тура, — дерсинъ козьлери огюнде гъайып олгъан бахтынынъ къайтып, оны баба эвининъ къоралангъан къадын ярысындан даа да кенъ, сербест бир дюньягъа озюнен берабер алып кетеджегини беклей киби артындан бакъа эди. «Копек!» — бабасынынъ менфур сёзю ве нефрет толу бой-посту къызынынъ акълына кельди.

Юреги ойнады, козьлери яш толды...

* * *

Койге тынчлыкъ, къаранлыкъ чёкти. Тюкянлар къапалы, озгъарыджылар атларынынъ эгерлерини чыкъара, йымырта, юзюм, чадыр ве башкъа шейлернинъ сатыджылары вазифелерини иш кунълерине къалдыргъан; асыл явурларнынъ толу джеплерине умют багълагъан шу алекет байрамны токътаткъан эди. Муэззин минареден сонъки кере «илля Ллах» деп гъыйчылдады... ве муминлер артыкъ раатлана. Нефесинен берабер озюнден кунъ сыджагъыны чыкъаргъан корюнмес бир дев киби узакъларда тынмагъан денъиз урула, йылдызлар, яйланынъ булут киби къара куялары артында сакъланып, гедже серинлигинде титрей. Дженовиз къуллеси тарафына ярыкъ липильдей. Анда, тюссеснен куеленген ара-

лыкъта, къоджаман терек къувушында киби, къып-къырмызы комюрде къаве пишириле. Атеш этрафында сарыкъ байлагъан сакъаллы хаджылар ве фес такъкъан адий мусульманлар багъдаш къурып отура. Хаджы Бекир тёрде: ешилъ сарыкъ ве беяз халат кийген корюмсиз тюркнинъ янында отура. Истанбулдан кельген софтадыр, муминлер де мында онынъ икметли ве мубарек сёзлерини динълемек ичюн топлангъан.

Сес-седа чыкъмай, эр кес сайгъы косътере.

Авлакъча отургъан дживан Септар биле ат кубреси къокъугъан къуветли къолларыны къамчыгъа къойып, алтын нагъышлангъан багърыны энди о къадар къабартмай, дигерлерге де терслиги бираз азалгъандыр.

Атеш ярыкъ лекелеринен къырмызы феслерде ойнай, эсмери юзьлерни айдынлата. Бакъыр йыбрыкъ атеште фысылдай, эректеки денгъыз агъыр-сабыр урула...

Иште, мусафирлер эллеринде къокъулы къаве иле фильджанларны тута — ве софта башлай.

О, яваш, гыйичылдылы екнесакъ сесинен, сюсю ве узун къонуша эди. Эдемден башлады. Татар къабилесининъ эвельки шаны ве азаматыны, явурларгъа къаршы муаребелерини, Азрет-и Мухаммед байрагъынынъ аман-аман ярым дюньяда тикленмесине себеп олгъан урушларыны мунир бир суретте тасвир эте эди. О, улу ханларнынъ салтанаты ве икметини тазим эте, муминлернинъ эвельки диндарлыгъына айран къалып, Мухаммед пейгъамбернинъ вефадар умметинден къуванч ве мемнюниет толу юрегини эр кеске ача эди. Йылдызлар арасында ай киби, къушлар арасында къартал киби — дигер халкълар арасында мусульманлар да ойле эди. Сарсылмаз эбедий дагъларны улу халкънынъ эвельки шанына шаатлыкъ этмеге чагъырды, янындаки къулlege атыф этти: о диварларындан акъкъан явурларнынъ къаны, кулясында йылырагъан ярымайны хатырлай...

Инсанлыкъ акъкъында эр кеске белли ве къыйметли олгъан эфсанелерни буюк усталыкънен ве шаиране шекильде анълата, Аллах ве Мухаммеднинъ дини, ёлу огърунда жанла-

рыны феда эткен азиз ве шейтлернинъ саелерини чагъыра эди. Къурандаки метн ве кеанетлер субетте, япма чилтерде киби, инсанлыкънынъ масалларынен орюле ве аджайип орьтюнен кечмишни джая эди. Софтанынъ къара козьлеринде алев яна, акъчиль юзю кеттикче даа да агъара эди. Муминлер дикъкъа-тыны топлап ве багъдаш къурып отургъан аякъларында салланып софтаны динълей эди. О исе, девам эте эди.

Явурларнынъ муминлерге эткен эр бир адалетсизлигини хатырлады. Укмю, эвлери, барлыгъыны ёкъ эттилер, чечекленген диярларыны сахрагъа чевирдилер. Адамларнынъ о мескенлери къайда, бир вакъытлары берекетли топракъта ишкир ашерат киби яшагъан халкъ не ерде? Ёкътыр, душман оны тувгъан топрагъында къувып йиберди. «Бакъынъыз, — къолунен этрафкъа косьтерип деди о, — виране, явурлар эр шейни махв эткен... Денъиз ялысы сувгъа гъаркъ олды, гузель топракълар запт этильди, къалгъан татарлар дагъларгъа, ташкъа сыкъыштырылды. Къарыш-къарыш, адым-адым татар топракълары явурларнынъ къолларына кече ве якъында мында мукъаддес джамиге ер къалмаз, Аллах ве Мухаммед шерефленмейджек... Шерефлейджек адам къалырмы? Эски адетлер дагъыла, исмет, саделик, Аллахтан къоркъу ёкъ ола... Гуняхкъярлар муминлерге гуняхлы къотурларыны юкътурды... сефаат, ракъы, хырсызлыкъ биле... Аллах-Аллах!.. Коресинъ!»

Ве солгъун корюмсиз тюрк къолларыны шу вакъытта денъизден котерилип, орталыкъны мавы ярыгъынен айдынлаткъан айгъа котерди. Тантаналы сукютте ялынъыз денъизнинъ шувултысы ве дженюбий чырлакънынъ эзгили чивилтиси эшитиле эди. Узакъ терекликлерде индже сесли джудже байкъуш агълай: сплю-ю... сплю-ю... Къара дагълар хаялетлер киби тура ве денъиз узериндеки айнынъ титреген ве алтын пулларыны сачкъан аксине бакъа эди.

Софта ах чекти. О нефесинде бир заманлары къудретли дияргъа адджы языкъсынувы, диндаш халкънынъ инкъиразындан къасевети дююла эди.

Амма чареси даа бар. Рахим Аллах муминлер ичюн ойле бир топракъларны сакълагъан ки, о ерлерде явурлар кучьсюз олып, диндарларны чекиштирмей. Адиль ве икметли султан о бахтияр мемлекет узеринде озь къуветли къолуны котерди ве, балаларны къоругъан ана киби, тебааларыны къорчалай. Анда, диндаш ве къабиледешлер арасына, гуняхлардан темизленмек, джан къуртармакъ!.. Бу гуняхлы диярда эджельни беклеп отурмакъ етер, чюнки кемиклеринъ мында джыйылса, машер куню гуняхлы, ябанджы халкънынъ арасында турмагъа къыйын олур. Муминлер! Къарты ве яшы, байы ве фукъареси, кучьсюзи ве къуветлиси — шу насипсиз топракънынъ тозуны аякъларынъыздан къакъынъыз, Аллахтан къоркъкъан эдждаларынъызнынъ изинден кетинъиз, барлыгъынъыз, къадын ве балаларынъызны алып, дини бутюн укюмдарнынъ кучьлю-къуветли къолу алтына кочюнъиз, къудсий джамилерге, Пейгъамбернинъ аякълары иле такъдис этильген топракъкъа якъын... Ве явурларнынъ элине кечкен шу топракъ батсын, адиль Раббимиз коктен атеш эндирсин де, оны якъсын, кулюни де шу къулан денъизнинъ узеринде савурсын. Ля иляха иля Ллах — Мухаммед Ресуль Аллах!

Ве софта шу топракъкъа Аллахнынъ гъазабыны чагъыраджакъ киби, эллерини башы узеринде котерди.

Хаджы Бекирнинъ ичи яна эди. Софтагъа парлакъ козьлеринен бакъа, коктен энген атешни коре эди, анда исе, денъизнинъ о бир тарафында, узакъларда, ислямий мукъаддесатлар йылтырай эди.

Сукюнет басты. Къулле астында якъылгъан къорлар энди куль ола, толгъун ай исе меджлисни сейир эте эди.

Муминлер башларыны тебен алып отура, эсмер бетлеринде исе айнеджи бир тебессюмлер корюне.

«Ха, — деп тюшюнелер, — явур, явур... Параны явурдан шыпырмаймыз ёкъса...»

Ве явурлардан оларгъа кельген тюрлю къазанч ве кярларыны хатырладылар. Бутюн йымырта, юзюм, сют, ат арабалары, озгъарджылар, кира парасы ве дигер шейлер акъылларына

кельди, чешит бахшышлар, татарнынъ экмеден-сюрьмеден явурлардан джыйгъан бол берекетлери... «Къайда кочьсюнлер? Неге?» — озьлерине шу суаллерни берип, икметли ве олгъан-оладжагъындан бихабер софтанынъ юзюне бакъып кульмеге истей эдилер.

Факъат индемейлер.

Сускъунлыкъ артыкъ джан сикъыджы олмагъа, эр кес агъырланмагъа башлады, амма Септар вазиятни къуртарды. Якъынджа кельди, озь балабан къолларынен къамчыгъа таянды ве софтагъа хитап этти:

— Сен, акъыллы адам, кочюнъыз мындан, дейсинъ... Айса сизден, Тюркиеден о къадар ёкъсул ишчи халкъынынъ бизге келип, къазанчымызны элимизден алгъанынынъ себебини анълатчы, бакъайым. Сен исе бизни анда чагъырасынъ... Бакъ, сёзлеринъ акъикъат ёлуна тюшеми?.. Явур, кяфир, — дейсинъ, бизде исе зенгин явурнынъ дегери эки муминден де буюктир... Явур яшай, бизге де яшамагъа чаре бере. Бизде бойле: яйлагъа бардынъмы — акъча къазандынъ; денъизни кеттинъмы — пара къазандынъ; явурны бир ерге алып кеттинъмы — кене пара къазандынъ... Мына шимди де он беш кумюшим бар — деп, Септар джебинде акъчасынен жанъгырдап алды, — сен исе шу явур яшамагъан Тюркиеде бизге не берирсинъ?..

Ве, алтын нагъышлангъан багърыны къабартып, джевабыны беклеркен, бутюн озь арсызлыгынен шашмалагъан софтагъа бакъты. Муминлер шартлатып башлады. Догъру, дос-догъру! Софтагъа айта биледжеклерини агъызларындан алып айткъан, санки.

Алынъыз хаджы Бекирнинъ юреги адиль иддет иле янды ве, козьлеринден учкъун фырлатып, Септаргъа багъырды:

— Сен сус, явурларнынъ пис ялчысы! Амма Септар сусмады:

— Эй, къартый, ачувынъ себебинден къазанып оламагъан кярымны пахыллайсынъ, билем...

Ах, бу да акъикъат эди, терен, гъайрет иле сакълангъан акъикъат — ве хаджы даяналмады. Хаджы итибары ве менли-

гини унутып, еринден атлады ве бутюн озь чорланувыны Септарнынъ юзоне тюкюрди:

— Копек! Ама копек!..

Озгъарыджынынъ козьлерини къан басты ве къойнынъ козьлери киби патлап чыкъаджакъ эди. Ишнинъ фена патлайджагына ошай эди, амма Септар озюни тутты.

— Эй, къартый, шу такъдис эткен сакъалына мукъайт ол, — къоркъузды о хаджыны ве, шап айланып, сызгырып чекильди.

Софта шашып къалды. Къара козьлери тегерекленди ве балабанлашты, оларда къоркъу корюне эди. Еринъ ярылып, терс Септарны ютаджагыны, я да бу гуняхкярнынъ чорлу халкънынъ таш-таш этип къояджакъ шу къулленинъ тюбюнде озь мезарыны тападжагыны беклей эди. Амма бир шей денъишмеди: ер ярылмады, къулле еринде тура, муминлер биле раат-раат, бир шей олмагъаны киби, Септарнынъ фикрине тамамынен къошулгъаны киби отура эди. А, бир дакъкъадан, кеч деп, ярын ишлери бар деп, дагъылмагъа биле башладылар...

Софта шашкъын, айрет толу бакъышынен этрафына бакъып отура эди — башында исе тек бир фикир айлана:

— Шейтан агъы... шейтан агъы... — башыны къаны къайнагъан хаджы Бекирге чевирип, сияргъан дудакъларынен фысылдай эди.

Хаджы Бекир исе чаресиз окесинде тек тюкюре ве къаргыш ягъдыра эди...

Эр кестен сонъ къуллени хаджы Бекирнен софта терк эттилер.

Артындан узун ве балабан къафалы кольгелерини сюйреклеп, ай ярыгында хаялетлер киби кете. Къайгылы, козьлери артта къалгъан, бири-биринен гъам пайлаша — ве, оларгъа дуйгъудашлыкъ этер киби, авлакъта денъиз ах чеке ве терекликлерде индже сесли джудже байкъуш агълай эди...

1899 сенеси сентябрь 28, Чернигов.

Мундеридже

Севиљь КАРАШАЕВА

Миннетдар ол! (икяе).....	3
Сабырдан незакет (икяе).....	17
Гъарипнинъ къайгъысы (икяе).....	20
Къырылгъан юрек (икяе)	26
Узюльмез багъ (икяе).....	32
Сарма къокъусы (икяе).....	36
Башынъ сагъ олсун (икяе).....	39
Адам олмакъ (икяе).....	44
Къаве сувумагъандже (икяе)	48
Сонъки япракъ (икяе).....	50
Чюрюген муит (икяе)	61
Делилик юкъунчлыдыр (терджиме).....	66
Сеслер (терджиме)	70
Элли куруш (терджиме)	73
Аиле икяелери (пьеса).....	78

Айше АКИБЕВА

Ана къучагъы (икяе).....	98
Бизге тюш олып корюнген омюр (икяе).....	117
Ирадели назлы (икяе).....	125

Меджбурий уриет (<i>икяе</i>)	134
Руяярлыкь орюмчеги (<i>икяе</i>)	143
Сонъки нефес (<i>икяе</i>)	149
Янъы несиь оджасы (<i>икяе</i>)	153
Яралы юрек дерманы (<i>икяе</i>)	164
Минарелер тюбюнде (<i>терджиме</i>)	171
Таш устюнде (<i>терджиме</i>)	205
Шейтан агъларында (<i>терджиме</i>)	223

Литературно-художественное издание

**Карашаева Севиль Рустем-кызы
Акиева (Темиргазиева) Айше Зекерьяевна**

К ДОБРУ

Сборник рассказов, переводов и пьесы

Редактор *Н. И. Бекиров*
Макет и дизайн *Э. Р. Аджалимова*

Подписано в печать 25.07.2019 г. Формат 60х84^{1/16}.
Гарнитура «Palatino Linotype». Усл. печ. л. 13,95
Объем 15,0 печ. л. Тираж 300 экз. Заказ № .

ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»
295048, Республика Крым,
г. Симферополь, ул. Трубаченко, 23-а.
E-mail: mediacenter2015@mail.ru ОГРН 1159102113455

Отпечатано в ООО «РК «ОГОНЬ»
295017, Республика Крым,
г. Симферополь, ул. Шмидта дом № 8, кв. 1.
E-mail: fire-adv@mail.ru ОГРН 1189112034649